

บทที่ 2

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระยะปี พ.ศ. 2432 - 2453

นับแต่ปี พ.ศ. 2432 ซึ่งเป็นปีที่ได้มีการจัดตั้งสถานศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้นที่วัดมหาธาตุ โดยใช้ชื่อว่า มหาธาตุวิทยาลัย นับเป็นการเริ่มต้นการจัดระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ให้มีระบบแบบแผนที่แน่นอน จนถึงปี พ.ศ. 2453 ซึ่งเป็นปีที่สิ้นสุดรัชกาลที่ 5 การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยได้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นมากมายหลายประการ เนื่องจาก ในระยะเวลาดังกล่าวมีปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้คณะสงฆ์มีการปรับปรุงการจัดการศึกษาของตนเองเป็นอย่างมาก เพราะเป็นระยะเวลาที่คณะสงฆ์ได้ถูกกระตุ้นจากอิทธิพลของภายนอก และจากภายในตัวของคณะสงฆ์เอง เป็นผลให้เกิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในระยะเวลาดังกล่าว โดยมีรูปแบบที่ต่างไปจากการศึกษาแบบดั้งเดิม การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นี้ ได้จัดให้สอดคล้องกับการปฏิรูปการศึกษาของบ้านเมือง เนื่องจากผู้ปกครองมีความต้องการที่จะให้คณะสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนในหัวเมือง ถึงแม้ว่าการจัดการศึกษาในระยะนี้ จะมีอุปสรรคเกิดขึ้นจนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่ จะไม่บรรลุตามวัตถุประสงค์ก็ตาม แต่นับได้ว่าเป็นช่วงระยะเวลาที่สำคัญในการวางรากฐานการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยต่อมา

มูลเหตุที่ทำให้มีการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์

มูลเหตุที่ทำให้มีการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ เป็นผลจากปัจจัยหลายประการ ซึ่งมีผลกระทบต่อการศึกษาของคณะสงฆ์ มูลเหตุต่าง ๆ นั้น ได้แก่

1. สภาพปัญหาทั่วไปภายในคณะสงฆ์
2. การปรับปรุงการศึกษาของบ้านเมือง
3. ปัญหาและอุปสรรคในการศึกษาแบบเดิมของคณะสงฆ์
4. การจัดการศึกษาหัวเมืองของคณะสงฆ์

1. สภาพปัญหาทั่วไปภายในคณะสงฆ์ โดยทั่วไปสภาพการณ์ของคณะสงฆ์ไทยในขณะนั้นก่อน ปี พ.ศ. 2432 มีลักษณะการจัดการศึกษาอยู่ในสภาพคงเดิม ปัญหาที่สำคัญในช่วงนั้น เกิดจากความขัดแย้งระหว่างธรรมยุติกนิกาย และมหานิกาย กับความขัดแย้งในหมู่ผู้นำของสงฆ์ แต่ไม่มีหลักฐานปรากฏให้เห็นชัดว่า มีการขัดแย้งกันมากนักน้อยเพียงใดอย่างไรก็ดี พอจะสรุปได้ว่าความขัดแย้งระหว่างสงฆ์ 2 นิกายนี้ จะเห็นได้ชัดนับตั้งแต่การจัดตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้นในปี พ.ศ. 2372 พระวชิรญาณภิกขุ* ได้ทรงสนับสนุนการศึกษาของพระสงฆ์ธรรมยุต โดยเฉพาะเมื่อทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารในปี พ.ศ. 2379 ทรงปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ในวัดบวรนิเวศฯ จนก้าวหน้ามีพระสงฆ์สอบได้เป็นเปรียญมากกว่าวัดอื่น ๆ รัชกาลที่ 3 จึงทรงตั้งให้พระวชิรญาณภิกขุ เป็นกรรมการสอบปริยัติธรรมในสนามหลวง ปรากฏหลักฐานว่าพระองค์ได้เกิดความขัดแย้งกับพระพุทโธษาจารย์ (ฉิม) วัดโมลีโลกยารามในเรื่องความเห็นไม่ตรงกันในการแปลบาลีของพระผู้สอบ¹ ความขัดแย้งของบุคคลทั้ง 2 นี้ ส่งผลให้เห็นได้ว่า เมื่อพระวชิรญาณภิกขุขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2394 นั้น พระพุทโธษาจารย์ เกรงราชภัยถึงกับเตรียมตัวจะกลับบ้าน เกิด แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้พระพุทโธษาจารย์พ้นโทษจากการที่รัชกาลที่ 3 ทรงลงโทษไว้ ทั้งยังเลื่อนสมณศักดิ์ให้ด้วย²

ความขัดแย้งระหว่างพระวชิรญาณภิกขุ และพระพุทโธษาจารย์นี้ สะท้อนให้เห็นถึงความแตกแยกของสงฆ์ในสมัยนั้น ทั้งในด้านความขัดแย้งระหว่างบุคคลและความขัดแย้งระหว่างนิกาย อย่างไรก็ตามการขัดแย้งนี้ยุติลงด้วยการที่รัชกาลที่ 4 ทรงยกย่องพระพุทโธษาจารย์ เพราะทรงเห็นว่าเป็นผู้มีความรู้ในพระไตรปิฎกเป็นอย่างดี³ ด้วยเหตุนี้ จึงไม่อาจจะตีความการขัดแย้งเหล่านี้ได้มากไปกว่านี้ อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าความขัดแย้งของสงฆ์ มีลักษณะการขัดแย้ง เป็นกรณีระหว่างบุคคลมากกว่าจะเป็นความขัดแย้งระหว่างนิกาย

* คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ อรรถนิเวศน์, 2525, หน้า 31.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ หน้า

³ เรื่องเดียวกัน .

ความขัดแย้งระหว่างนิกายจะเห็นได้ชัดก็ต่อเมื่อฝ่ายปกครองได้เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น กรณีความขัดแย้งในเรื่องการครองผ้าของพระธรรมยุต รัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราชปรารภ เกรงว่าพระสงฆ์ไทยจะพากันห่มผ้าอย่างพระมอญตามอย่างพระธรรมยุตไปเสียหมด¹ พระวชิรญาณภิกขุ ซึ่งทรงเป็นผู้ก่อตั้งธรรมยุติกนิกายต้องทรงสนองพระราชประสงค์ โดยให้พระสงฆ์ธรรมยุตครองผ้า เช่นเดียวกับพระมหานิกาย เพื่อจะ "สนองพระเดชพระคุณมิให้เกิดความรำคาญเคืองพระบรมราชอัธยาศัย"² แต่หลังจากที่รัชกาลที่ 4 ครองราชย์แล้ว พระสงฆ์ธรรมยุติกก็เข้าชื้อกันยื่นฎีกาขอกลับไปห่มผ้าตามแบบเดิมอีก ทำให้เห็นได้ว่าสภาพการณ์ของคณะสงฆ์ในขณะนั้นว่า ค่อนข้างจะวุ่นวาย และมีความขัดแย้งที่เห็นได้ชัดเจน

ปัญหาเกี่ยวกับความแตกแยกระหว่างนิกายนี้ เป็นผลต่อการศึกษาของคณะสงฆ์อยู่มาก ตัวอย่างของกรณีนี้ คือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะสร้างวัดเบญจมบพิตรขึ้น ก็เกิดปัญหาในเรื่องนิกาย เพราะกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสไม่สู้พอพระทัยนักที่รัชกาลที่ 5 จะให้วัดเบญจมบพิตรเป็นวัดของมหานิกาย ซึ่งอาจเป็นเพราะทรงเกรงว่า มหานิกายจะขึ้นหน้าธรรมยุต รัชกาลที่ 5 มีพระราชหัตถเลขาเล่าถึงเรื่องนี้ต่อเจ้าฟ้ากรมขุนนครานุวัตติวงศ์ว่า "ฉันก็เกิดปฏิสนธิขึ้นมาบ้างจะจัดการมหานิกายล้วน ไม่ได้เกี่ยวกับธรรมยุตเลย"³ ด้วยเหตุนี้ จึงโปรดให้วัดเบญจมบพิตรเป็นวัดของมหานิกาย เหตุการณ์นี้ แสดงให้เห็นถึงผลจากความแตกแยกของมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย ซึ่งจะเป็นผลไปถึงการที่การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในรัชกาลที่ 5 ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ทั้งยังมีผลให้ในเวลาที่มีการตั้งสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ก็ต้องแบ่งเป็น 2 สถาบัน* เนื่องจากการไม่อาจรวมกันได้ของพระสงฆ์ทั้ง 2 นิกาย

¹ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 12 ภาค 51, (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2513), หน้า 492 - 496.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, (พระนคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, 2504), หน้า 186 - 187.

³ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าฟ้ากรมขุนนครานุวัตติวงศ์ อ้างถึงใน สิทธิวัฒน์ คำวันสา, สงฆ์ไทย 200 ปี, 1 : 352.

* คีอมหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ความขัดแย้งกันในหมู่สงฆ์นี้ ไม่จำเป็นจะต้อง เป็นความขัดแย้งระหว่างนิกาย เสมอไป อาจเป็นความขัดแย้งที่เกิดจากการบริหารก็ได้ ดังที่ ปรากฏหลักฐานว่าในปี พ.ศ. 2438 กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้ทรงรับหน้าที่เป็นอุปนายกในการสอบทำการแทนสมเด็จพระสังฆราช* แต่เมื่อการสอบดำเนินไปยังไม่เสร็จสิ้น กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้ทรงขอลาออกจากหน้าที่ เพราะไม่พอพระทัยที่เจ้าพนักงานไม่ทำตามคำสั่งของพระองค์ ดังที่ได้ทรงอธิบายว่า

พนักงานไม่ตั้งใจจะฟังคำสั่งของฉัน เพราะสมเด็จพระสังฆราชมอบอำนาจให้ฉันแล้ว มีการอะไรขึ้นก็ไม่แจ้งความให้ฉันทราบ กลับอ้างอำนาจสมเด็จพระสังฆราชมาจัดเอาเอง ถึงว่า สมเด็จพระสังฆราชมีคำสั่งอย่างไรมาก็ควรที่พนักงานต้องแจ้งต่อฉัน เพื่อจะได้จัดการตามคำสั่งนั้นจึงจะถูก เมื่อไม่ทำดังนี้ ย่อมเป็นที่ลำบากแก่ฉันออกคำสั่งอะไรไปก็ไม่มีผลซ้ำกลับต้องขายหน้า¹

ปัญหาความขัดแย้งนี้ เกิดขึ้น เพราะกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสไม่พอพระทัยที่พนักงานไม่ฟังคำสั่งของพระองค์ แต่อ้างอำนาจของสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงถือว่าพระองค์ก็เป็นพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ ทั้งยังทรงเป็นพระอนุชาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่สำคัญในการสอบพระปริยัติธรรมแล้ว ถึงแม้สมเด็จพระสังฆราชก็ไม่ควรมาท้าวท้วงงานของพระองค์ ในที่สุดจึงทรงลาออกจากการเป็นประธานการสอบในปีนั้น โดยไม่ทรงฟังข้อหัตถานของ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เลย² การขัดแย้งของผู้นำสงฆ์เช่นนี้ย่อมมีผลกระทบต่อการจัดการศึกษาของสงฆ์อยู่มากอย่างน้อยที่สุดก็เป็นผลให้การสอบปริยัติธรรมในปีนี้เกิดความไม่เรียบร้อยราบรื่น ปัญหาที่น่าจะแก้ไขได้ด้วยการวางระเบียบต่าง ๆ ในการสอบให้แน่นอนลงไป ไม่ต้องมากำหนดระเบียบในการสอบแต่ละครั้ง ซึ่งจะไม่ทำให้เกิดเป็นปัญหาเช่นนี้

* สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์

¹ กจข. ร. 5 ศ. 1/29 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2438

² เรื่องเดียวกัน .

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะที่รัฐเริ่มมองเห็นว่า การศึกษา เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่น่าไปสู่การพัฒนาประเทศให้ทันสมัย¹ โดยเฉพาะการขยายการศึกษาที่เป็นระบบแบบแผนแบบตะวันตกออกไปให้แก่ประชาชน วัตถุประสงค์เป็นสถาบันการศึกษาของประเทศมาโดยตลอดจำเป็นต้องมีส่วน เกี่ยวข้องกับการศึกษาด้วย แต่ในขั้นตอนของการปรับปรุงการศึกษารัฐไม่อาจมองข้ามปัญหาภายในของคณะสงฆ์ได้ในรัชกาลนี้ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสจึงได้ทรง เป็นผู้นำของสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตในการริเริ่มจัดการศึกษารูปแบบใหม่ให้แก่คณะสงฆ์ เป็นที่น่าสนใจว่าการจัดการศึกษาของสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตยังได้ขยายตัวไปยังคณะสงฆ์มหานิกายด้วย นอกจากนี้ คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตก็ยัง เป็นผู้นำในการจัดการศึกษาให้แก่ราษฎรตามรัชกาลที่ 5 ได้ทรงมอบให้คณะสงฆ์ เข้าร่วมในการปฏิรูปการศึกษา เพราะในบรรดาชนชั้นผู้นำทางปัญญาของประเทศในขณะนั้น กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรง เป็นผู้หนึ่งที่ร่วมอยู่ด้วย ดังนั้น การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในระยะ เวลา นี้ จึง เป็นผลงานของพระองค์ เป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสก็จะยังไม่สามารถที่จะจัดการศึกษาให้สำเร็จสมดังพระประสงค์ เพราะยังขาดพระอำนาจในการบังคับบัญชาคณะสงฆ์ทั้งหมด แต่ก็ปรากฏว่าตลอดรัชกาลที่ 5 ทรง เป็นผู้นำในการจัดการศึกษาของทั้งฝ่ายบ้านเมืองและคณะสงฆ์โดยตลอด

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ดูรายละเอียดจาก วุฒิชัย มุลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5.

2. การปรับปรุงการศึกษาของบ้านเมือง

มูลเหตุที่ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์เริ่มเปลี่ยนแปลงไป และได้รับการปรับปรุงให้มีแบบแผนนั้น สาเหตุที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การตื่นตัวทางการศึกษาของบ้านเมือง ซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงศึกษาภาษาอังกฤษ และความรู้ในวิทยาการตะวันตกมาตั้งแต่เมื่อทรงผนวชอยู่ก่อนขึ้นครองราชย์ โดยทรงศึกษาจากพวกมิชชันนารีอเมริกัน¹ เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์นั้น ได้ทรงจ้างนางแอนนา เลียวโนเวนส์ (Anna H. Leonowens) และหมอลันเจ (John H. Chandler) มาถวายการสอนภาษาอังกฤษแก่พระเจ้าลูกยาเธอ ทั้งนี้ เพราะพระองค์ได้ทรงเห็นความสำคัญของการที่จะให้พระราชโอรสได้รับการศึกษาตามแบบตะวันตก² การปูพื้นฐานทางการศึกษาให้แก่บรรดาพระโอรสนี้เองที่เป็นผลให้ในรัชกาลที่ 5 ได้มีการจัดการศึกษาที่มีระบบแบบแผนขึ้นเป็นครั้งแรก โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ในปี พ.ศ. 2414 โรงเรียนหลวงนี้ขึ้นอยู่กับกรมทหารมหาดเล็ก พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ซึ่งเป็นผู้บังคับการทหารมหาดเล็ก เป็นผู้อำนวยการของโรงเรียนหลวงแห่งนี้³

นอกจากโรงเรียนหลวงดังกล่าวแล้ว ยังมีโรงเรียนต่าง ๆ ที่โปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นอยู่กับกรมทหารมหาดเล็กอีก 4 โรงเรียน⁴ คือ

1. โรงเรียนนายทหารมหาดเล็กที่พระตำหนักสวนกุหลาบ
2. โรงเรียนท่าแพนที
3. โรงเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอ
4. โรงเรียนพระปริยัติธรรม

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 93.

² วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, หน้า 24.

³ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในวันครบรอบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง 1 เมษายน 2507, หน้า 30 - 31.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

สำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรมนั้น ต่อมาได้ย้ายจากบริเวณเก๋งหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งใช้เป็นที่พักพระปริยัติธรรมมาตั้งอยู่ที่วัดมหาธาตุในปี พ.ศ. 2432 และเปลี่ยนชื่อใหม่ว่า มหาธาตุวิทยาลัย¹

การจัดตั้งโรงเรียนต่าง ๆ ดังกล่าว ทำให้เกิดการขยายตัวทางการศึกษาเป็นอย่างมาก เพราะโรงเรียนนี้เป็นที่นิยมของบรรดาข้าราชการโดยทั่วไป มีผู้นำบุตรหลานมาฝากเข้าเรียนจนเกินกว่าจะฝึกหัดให้เป็นนายทหารมหาดเล็กได้ ด้วยเหตุนี้ รัชกาลที่ 5 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบนี้รับนักเรียนมาเรียนวิชาเบื้องต้น ทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ เพื่อให้มีความรู้เป็นข้าราชการได้ สำหรับนักเรียนที่จะรับราชการเป็นนายทหารมหาดเล็กให้แยกไปฝึกวิชาทหารโดยเฉพาะ² การขยายตัวของโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบจากโรงเรียนของนายทหาร มาเป็นโรงเรียนของพลเรือน ฝึกหัดผู้ที่จะเข้ารับราชการนี้นับว่าสอดคล้องกับความต้องการที่จะได้คนเข้ารับราชการของประเทศในเวลานั้น เพราะปัญหาการขาดแคลนคนเข้ารับราชการได้เกิดขึ้นนับแต่มีการปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงประเทศ³

ผลกระทบของการต้องการคนเข้ารับราชการมีต่อคณะสงฆ์เป็นอย่างมาก เพราะคณะสงฆ์เป็นสถาบันที่ผลิตผู้มีความรู้ทางด้านอักษรวิธียาแต่โบราณ จากการศึกษาของ เดวิด เค. รัยอาจ พบว่า มีพระสงฆ์สึกออกมารับราชการเป็นจำนวนมาก ในระหว่างปี พ.ศ. 2425 - 2433⁴ ซึ่งคงเป็นเพราะเป็นระยะเวลาที่ทางราชการต้องการคนที่มีความรู้เป็น

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ, หน้า 73 และ 77.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศสยาม (พ.ศ. 2463) อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์ หน้า 72 - 73.

³ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, หน้า 61.

⁴ เดวิด เค. รัยอาจ, "คณะสงฆ์เป็นเครื่องยกฐานะสังคมไทยโบราณ", วารสารศิลปากร 10 (พฤษภาคม, 2509), หน้า 42.

จำนวนมาก* แต่ปัญหานี้ก็ค่อยหมดไป เมื่อมีการจัดตั้งโรงเรียนที่ทันสมัยขึ้น มีนักเรียนจบออกมารับราชการได้มากขึ้น

การจัดการศึกษาของประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 น่าจะได้เกิดขึ้นอย่างจริงจัง นับแต่ปี พ.ศ. 2427 เพราะมีการขยายการศึกษาไปสู่ประชาชนเป็นครั้งแรกด้วยการจัดตั้งโรงเรียนวัดมทรณพารามขึ้นให้ประชาชนได้เข้าศึกษาเล่าเรียน¹ ซึ่งก็เป็นไปตามพระราชดำริสที่รัชกาลที่ 5 พระราชทานพระบรมราโชวาทต่อนักเรียนที่สอบไล่ได้ของโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ในปี พ.ศ. 2427 ว่า

เมื่อได้กล่าวถึงโรงเรียนนี้ว่าจะเป็นการสงเคราะห์แต่ตระกูลเจ้านาย ดังนี้ ไซ้ว่าจะลืมตระกูลข้าราชการและราษฎรเสียเมื่อไร โรงเรียนที่มีอยู่แล้ว และที่จะตั้งขึ้นต่อไปภาย^๒ โดยมาก ได้คิดจัดการโดยอุส่าห์เต็มกำลังที่จะให้เป็นการเรียบร้อยพร้อมเพรียงเหมือนอย่างโรงเรียนนี้... ซัดนี้เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกฉันเป็นต้นลงไป ตลอดจนถึงราษฎรที่ต่ำสุด จะให้ได้มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกัน ไม่ว่าเจ้าว่าขุนนางว่าไพร่...²

"โรงเรียนสำหรับราษฎร" นี้ เป็นโรงเรียนที่จะจัดตั้งขึ้นตามวัด เนื่องจากวัดเป็นสถานที่ผู้ปกครองเด็กนำบุตรหลานไปฝากเล่าเรียนอยู่แล้ว และการใช้วัดเป็นสถานที่สำหรับเรียนหนังสือก็เป็นการประหยัดค่าซื้อที่ดิน และค่าก่อสร้างอาคารเรียนได้เป็นอย่างมาก³ โรงเรียนสำหรับราษฎรเหล่านี้ ได้มีการขยายตัวในเวลา 6 ปี จาก พ.ศ. 2428 - 2434 มีจำนวนโรงเรียนเพิ่มขึ้นจาก 30 โรงเรียน เป็น 48 โรงเรียน เฉลี่ยปีละ 3 โรงเรียน และมีจำนวนนักเรียนจาก 2044 คน เพิ่มขึ้นเป็น 2425 คน เฉลี่ยปีละ 127 คน⁴

* ดูรายละเอียดจาก เดวิด เค. วยอจ, เรื่องเดียวกัน.

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์, "การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5", หน้า 91.

² เอกสารจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, พ.ศ. 2511), หน้า 20 .

³ ดูรายละเอียดจาก วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, หน้า 91 - 92 .

⁴ เรื่องเดียวกัน.

การจัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นในวัดนับเป็นการสอดคล้องกับพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ที่ต้องการให้พระสงฆ์ที่มีความรู้ทางหนังสือและเลข ทำหน้าที่สอนหนังสือให้แก่พระภิกษุ สามเณร และศิษย์วัด โดยได้มีประกาศ โปรดเกล้าฯ ให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยและสอนเลขทุก ๆ พระอาราม ในปี พ.ศ. 2417 ซึ่งเป็นเวลาถึง 10 ปี ก่อนที่จะมีการตั้ง "โรงเรียนสำหรับราษฎร" ขึ้นในประกาศนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดให้พระภิกษุที่มีความรู้ทางหนังสือไทยลายมือ และวิชาเลข ช่วยสั่งสอนศิษย์ในวัดที่พ่อแม่พามาฝากให้เรียนอย่างจริงจัง พระสงฆ์ที่รับทำการสั่งสอนศิษย์เหล่านี้ได้รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ 6 บาท ถ้าเป็นพระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เปรี๊ยะอันดับ ที่ได้ฌิตยภัตรอยู่แล้ว จะได้รับเพิ่มขึ้นอีก 6 บาท¹

เมื่อคณะสงฆ์ต้องเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับการศึกษาอันสืบเนื่องมาจากภาระหน้าที่ที่พระสงฆ์ได้ทำในด้านการศึกษามาตั้งแต่โบราณ เพราะเป็นระยะเวลาที่ผู้นำประเทศกำลังมีความเห็นว่า

วิชาหนังสือเป็นวิชาที่นับถือ แลเป็นที่สรรเสริญมาแต่โบราณว่า เป็นวิชาอย่างประเสริฐ ซึ่งผู้ที่เป็นใหญ่ยิ่งนับแต่พระมหากษัตริย์ เป็นต้นจนตลอดราษฎรพลเมืองสมควรแลจำแนบจะต้องรู้ เพราะเป็นวิชาที่อาจทำให้การทั้งปวงสำเร็จไปได้ทุกสิ่งทุกอย่าง...²

และพระสงฆ์ตลอดจนสถาบันวัด ก็เป็นกำลังสำคัญทางการศึกษา ดังนั้น คณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีการตื่นตัวทางด้านจัดการศึกษาขึ้นหลายอย่าง โดยเฉพาะเมื่อคณะสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทในการจัดการศึกษาหัวเมืองในระหว่างปี พ.ศ. 2441 - 2445

ศูนย์วิทยพัทยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เอกสาร เรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ประกาศโปรดเกล้าฯ ให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยและสอนเลขทุกพระอาราม", หน้า 9 -11

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

3. ปัญหาและอุปสรรคในการศึกษาแบบเดิมของคณะสงฆ์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 1 ถึง ลักษณะการศึกษาของพระสงฆ์ในคณะสงฆ์ไทย จะเห็นได้ว่าการศึกษาของคณะสงฆ์ มีอุปสรรค และความยากลำบากหลายประการที่ทำให้พระสงฆ์สาม เณรไม่สามารถจะศึกษาจนจบหลักสูตร โดยสอบพระปริยัติธรรมให้ได้ประโยคที่สูงสุดได้โดยง่าย มีพระสงฆ์สาม เณรจำนวนน้อยมากที่สามารถสอบได้ เปรียญ 9 ประโยค พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงสนพระทัย ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนามากพระองค์หนึ่ง ได้มีพระราชปวงจาแสดงความวิตกว่าพระสงฆ์ ที่สอบปริยัติธรรมจนถึงเปรียญสูง มีจำนวนน้อยมาก เป็นผลให้พระราชาคณะได้มีวิสัยนาอธิบาย ถึงสาเหตุที่กุลบุตร ซึ่งบรรดาพระราชาคณะได้อุตสาหักฝึกสอนนั้นมักจะมีอันตรายไปไม่ประสบ ความสำเร็จในการศึกษาพระปริยัติธรรม โดยเปรียบเทียบว่า

อันว่ากุลบุตรทั้งหลายที่มีศรัทธาพากเพียรเล่าเรียน ซึ่งพระปริยัติธรรมนั้น มักมีอันตราย 5 ประการ มีต้นว่าวายุพัด กล่าวคือ ต้องล้มลงแห่งคนพาลแล้วหน่วยรักจากพระปริยัติธรรมไป ด้วยเหตุต่าง ๆ นั้น 1 กิมิชาติเบียดเบียน กล่าวคือ ฉันทนุติโรคมารันทำร้าย 1 นางกินรีเก็บ เอาไปเขยชม กล่าวคือ มาตุคามมาปองเพียรก็พอกุลบุตรสิ้นศรัทธาลาผลนวย 1 กัจจปะชบกัด เพิกเสียดให้สิ้นพืช กล่าวคือ มีจจราชหากมาครอบงำ 1 น้ำและ เบือกตมมิได้บริบูรณ์นั้น กล่าว คือ กุศลในอดีตและกุศลวาสนาในปัจจุบันมิได้มี จึงมีควรที่จะทรงพระไตรปิฎกได้ และมีควรที่จะ รับซึ่งจตุปัจจยบุชาแห่งพระมหากษัตริย์ชั้นทรงธรรมได้¹

จะเห็นได้ว่าสาเหตุที่พระราชาคณะทั้งหลายในรัชกาลที่ 3 ลงความเห็นว่าเป็นสาเหตุ ที่ทำให้การศึกษาพระปริยัติธรรมไม่เจริญสมดังพระราชประสงค์นั้น มีอยู่ 5 ประการคือ

1. พระสงฆ์ผู้ศึกษาไม่สนใจจะศึกษาพระปริยัติธรรมเพราะ ลึกหลาลาเพศไป เนื่องจากเชื่อในคำชักชวนของคนพาล
2. เกิดโรคภัยไข้เจ็บเป็นเหตุให้ไม่สามารถศึกษาพระปริยัติธรรมได้
3. ลึกไปจากสมณเพศเพราะมีสาเหตุจากผู้หญิง
4. ถึงแก่กรรมภาพไป
5. ไม่มีกุศลวาสนาทั้งในอดีตและปัจจุบันส่งเสริม เป็นเหตุให้ไม่สามารถศึกษาพระปริยัติธรรมได้

¹ พระราชปวงจาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5, 2 : 26.

ข้อที่น่าสังเกต คือ สาเหตุข้อที่ 5 เพราะการมองเห็นอุปสรรค หรือปัญหาที่เกิดขึ้นในการศึกษาของพระสงฆ์ พระราชาคณะทั้งปวงกลับยกให้เป็นเรื่องของบุญวาสนา เนื่องจากคนส่วนใหญ่ในสมัยนั้น ยังมีความเชื่อในเรื่องบุญวาสนาอยู่ ซึ่งน่าจะทำให้การแก้ไขปัญหาลักษณะต่าง ๆ ในการศึกษาของคณะสงฆ์ต้องล่าช้า กว่าที่จะมีการแก้ไขปัญหาเหล่านี้ ก็ต้องรอมานจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สรุปได้ว่าสาเหตุสำคัญที่เป็นปัญหาและอุปสรรคของการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ไทยในด้านการจัดการศึกษา มีสาเหตุดังนี้ คือ

1. ต้องใช้เวลานานในการศึกษานาน เพราะหลักสูตรที่กำหนดไว้มีมากทั้งต้องเรียนเป็นภาษามคธ ประกอบกับการที่การสอบแต่ละครั้งจัดขึ้นในระยะ เวลาห่างกันหลายปี เป็นเหตุให้ผู้เรียน "เรียนไม่ทันรู้ละทิ้งไปเสียก็มี บางทีเรียนรู้พอจะสอบความรู้ได้ยังไม่ถึงกาลสอบก็มี"¹ นอกจากนี้ เมื่อศึกษาพระปริยัติธรรมจนได้เป็นเปรียญแล้วก็อาจหยุดการศึกษา ไม่ศึกษาต่อ เพราะ "มีผู้นับหน้าถือตา แสวงหาลาภผลเลี้ยงตนพอตั้งตัวได้แล้วก็ไม่คิดที่จะ เป็นนักเรียนต่อไป บางรูปก็รับตำแหน่งพระราชาคณะปกครองหมู่คณะ เสียในระหว่างยังไม่ทันได้แปลจบหลักสูตร"²
2. ผู้เรียนขาดศรัทธาในการเรียนและขาดแคลนผู้สอน การเรียนพระปริยัติธรรมนั้น ไม่มีการบังคับให้เรียน ผู้ที่มาบวชส่วนใหญ่ไม่มีศรัทธาในการศึกษาต้องการแต่จะศึกษาความรู้ที่จะนำไปหาเลี้ยงชีพได้³ ซึ่งมีใช้การศึกษาของพระสงฆ์ เพราะหน้าที่ของพระสงฆ์นั้น คือ การสั่งสอนศาสนา และเป็นการศึกษาที่เหมาะสมจะเป็น "อาภรณ์ของนุรุษ"⁴ มากกว่าที่จะนำไปหาเลี้ยงชีพ พระสงฆ์ที่จะเป็นอาจารย์ผู้ฝึกสอนก็มีจำนวนน้อย เพราะมักจะเป็นพระสงฆ์ที่ดำรงตำแหน่งเป็นพระราชาคณะ มีเวลาสำหรับฝึกสอนศิษย์น้อย ทั้งยังมีอายุพรรษามาก อาจ

¹ กจช. ร. 5 ศ. 5/4 สำเนารายงานของพระธรรมไตรโลกาจารย์ นายของมหามกุฏราชวิทยาลัย รายงานกิจการมหามกุฏราชวิทยาลัย ในรอบปีที่ 2 ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2439).

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

อาพาธอยู่เสมอ¹ เป็นผลให้ "การเรียนมคธภาษาจึงไม่เจริญทันเวลาที่เบนไปอยู่บัดนี้"²

3. การศึกษาเฉพาะพระปริยัติธรรมล้วน ๆ ทำให้พระสงฆ์ที่ไม่คิดจะบวชอยู่นาน ๆ ไม่สนใจจะเรียนพระปริยัติธรรม เพราะไม่สามารถนำไปประกอบเป็นอาชีพได้ ถึงแม้จะเข้ารับราชการได้ก็จะมีตำแหน่งหน้าที่อันจำกัด ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 1* ดังนั้น ความนิยมในการศึกษาของคณะสงฆ์จึงลดน้อยลง

ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีการปรับปรุงเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ภายใต้การนำของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส จึงได้มีการนำเอาปัญหาเหล่านี้มาแก้ไข โดยมีการปรับปรุงหลักสูตรการใช้แบบเรียน และวิธีการสอบ ให้สะดวกและง่ายขึ้น รวมทั้งการเพิ่มวิชาการสมัยใหม่เข้าไปในหลักสูตร แทนการศึกษาพระไตรปิฎก และคัมภีร์ทางศาสนา เช่น การศึกษาแบบเดิม การปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์นี้จะช่วยให้การศึกษาของพระสงฆ์ได้รับความนิยมนมากขึ้น และประการที่สำคัญที่สุด คือ ทำให้พระสงฆ์ได้มีความรู้สั่งสอนพระศาสนาให้เป็นที่แพร่หลายต่อไป ทั้งยังสามารถเข้ารับภาระในการจัดการศึกษาหัวเมือง ก่อให้เกิดประโยชน์แก่การพัฒนาประเทศในระยะเวลาที่กำลังปฏิรูปการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

4. การจัดการศึกษาหัวเมืองของคณะสงฆ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการให้มีการจัดการเล่าเรียนในหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร³ ในวันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) การประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมืองนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ได้เคยกราบบังคมทูลขอจัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามหัวเมืองที่พอจะตั้งได้ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2434 แล้ว เนื่องจากมีผู้ว่าราชการเมืองหลายคนต้องการจะให้มีโรงเรียนหลวง

¹ เรื่องเดียวกัน .

² เรื่องเดียวกัน .

* ดูรายละเอียดได้จากบทที่ 1

³ เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,

สอนหนังสือไทยขึ้นในเมืองของตน¹ แต่การจัดการศึกษาหัวเมืองก็ยังมีได้มีการเริ่มดำเนินการอย่างจริงจัง จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2441 จึงมีประกาศพระบรมราชโองการดังกล่าวออกมา ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมืองขึ้น โดยทรงอาราธนาพระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาในหัวเมือง ทั้งนี้ เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่า

การเล่าเรียนที่จะจัดไปทางอื่นไม่ให้เกี่ยวแก่การวัดด้วยนั้นไม่ได้ เพราะไขแต่จะส่งสอนแต่อักษรวิธี ต้องส่งสอนถึงการศาสนาด้วย ข้อนี้เป็นความปรารถนาอันยิ่งใหญ่ เพราะได้พูดกันโดยไม่ได้นัดหมายกันมา ก็มาเห็นพ้องกันว่าคนไทยไม่รู้จักศีลห้าโดยมาก...การที่จะจัดนี้อยากจะให้เกี่ยวข้องกับพระศาสนาด้วย²

จากพระราชดำรินี้ ทำให้เห็นได้ชัดเจนว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นมีพระราชดำริว่า การศึกษานั้นจะต้องจัดให้ควบคู่กันไปกับการอบรมสั่งสอนให้ประชาชนรู้จักศาสนา เพราะการอบรมสั่งสอนทางศาสนาจะช่วยให้ประชาชนประพฤติตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม จึงได้ทรงมอบหมายให้พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้สั่งสอนศาสนา และมีความรู้ในอักษรวิธีให้เป็นผู้จัดการศึกษาในหัวเมืองให้บรรลู่เป้าหมายดังพระราชประสงค์ นอกจากนี้ การที่ให้พระสงฆ์จัดการศึกษานั้น ยังเป็นการสอดคล้องกับความนิยมของชาวไทยแต่โบราณที่นิยมส่งบุตรหลานเข้าศึกษาในวัดอยู่แล้ว การจัดการศึกษาในหัวเมืองโดยคณะสงฆ์จึงเริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2441 โดยคณะสงฆ์ได้รับหน้าที่จัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยขึ้นตามวัดต่าง ๆ ในหัวเมือง โดยมีพระสงฆ์เป็นครูผู้สั่งสอน ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้พระสงฆ์ต้องชวนชวายศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมขึ้นโดยเฉพาะด้านอักษรวิธี เพราะพระสงฆ์บางรูปก็มิได้มีความรู้ ความชำนาญหนังสือไทยมากนัก เห็นได้ว่าการจัดการศึกษาหัวเมืองนี้เป็นการยกระดับความรู้ของพระภิกษุสงฆ์ให้ดีขึ้นทั้งในด้านปริยัติธรรม และความรู้ในหนังสือไทย การยกระดับความรู้ของพระสงฆ์สามเณรนี้จะเห็นได้จากความคิดของพระธรรมไตรโลกาจารย์ ผู้อำนวยการศึกษาและการพระศาสนาในหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ ซึ่งได้ยื่นลิขิตแสดงความเห็นว่า ผู้ที่จะอุปสมบทจะต้องเป็นผู้ที่อ่าน

¹ กช. ร. 5 ศ. 1/5 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 7 มกราคม ร.ศ. 109

² กช. ร. 5 ศ. 12/7 เล่ม 1 รายงานการประชุมพิเศษ วันที่ 26 กันยายน ร.ศ. 117.

หนังสือไทยได้รู้จักสีล 5 สีล 8 เป็นอย่างดี ถ้าไม่รู้ก็ไม่ควรจะให้อุปสมบทเป็นอันขาด พระธรรมไตรโลกาจารย์ เชื่อว่า ถ้ามีการบังคับเช่นนี้ จะทำให้บิดามารดาส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือไทยมากขึ้น เพราะประชาชนส่วนใหญ่ นิยมที่จะให้บุตรหลานบวช เพื่อให้บิดามารดาญาติพี่น้องได้รับผลบุญจากการบวชนั้น¹ ความคิดของพระธรรมไตรโลกาจารย์นี้ได้รับการโต้แย้งจาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ขณะนั้นดำรงพระยศเป็นกรมหลวงว่า ไม่มีพุทธบัญญัติห้ามคนอ่านหนังสือไม่ออกบวช เป็นพระภิกษุ ในที่สุด รัชกาลที่ 5 มีพระราชกระแสตัดสินว่า "ความคิดนั้นก็เห็นเจตนาอันดี แต่ยังเป็นไปไม่ได้" และทรงแนะนำว่า ควรจะให้อุปัชฌาย์เป็นผู้พิจารณาว่า "ถ้าผู้บวชไม่รู้หนังสือก็ไม่ควรอนุญาตให้บวช"²

แสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาหัวเมือง เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คณะสงฆ์ได้พยายามที่จะจัดการศึกษาให้พระภิกษุสามเณร เป็นผู้มีความรู้ทั้งด้านปริยัติธรรม และหนังสือไทย การเน้นความรู้ทั้ง 2 ด้านนี้ จะปรากฏให้เห็นได้ในหลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งจัดขึ้นโดยพระดำริของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ซึ่งจะได้กล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

จากมูลเหตุต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้เป็นเหตุให้มีการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์หลายประการในระหว่างปี พ.ศ. 2411 - 2453 ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่สมควรจะกล่าวถึง คือ

1. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
3. เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ

¹ กจช. ร. 5 ศ. 12/13 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบพลูรัชกาลที่ 5 เรื่องพระธรรมไตรโลกาจารย์ยื่นลิสิตแสดงความเห็น ลงวันที่ 25 กันยายน ร.ศ. 119

² เรื่องเดียวกัน.

ก่อนที่จะกล่าวถึงบทบาทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในระหว่างปี พ.ศ. 2411 - 2453 จะขอกล่าวถึงแนวพระราชดำริ, แนวพระดำริ และแนวความคิดของบุคคลเหล่านี้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาคณะสงฆ์

แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชดำริสตอนหนึ่งเกี่ยวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาไว้ว่า

เมื่อข้าพเจ้าได้ดำรงสิริราชสมบัติแล้ว ก็ตั้งใจทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแลทำนุบำรุงพระผู้เป็นเจ้าของปวงอยู่เป็นนิจ แลเอาใสรยความที่ผู้เป็นเจ้าของปฏิบัติชอบเป็นหลักฐานที่จะดำรงพระพุทธศาสนาสืบไป ข้าพเจ้าอาจปฏิญาณใจได้ว่า ถ้าชีวิตข้าพเจ้ายังอยู่ตราบใด แลข้าพเจ้าคงคิดจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอยู่เป็นนิจ¹

จากพระราชดำรินี้ แสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชศรัทธาอันแรงกล้าในการที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในฐานะที่ทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกมาก และทรงเห็นความสำคัญของการที่จะบำรุงศาสนาให้เจริญเช่นเดียวกับฝ่ายอาณาจักร การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธาดังกล่าวคงสืบเนื่องมาจากการที่ได้ทรงรับการศึกษาในหลักสูตรพระพุทธานุสาตามาแต่ยังทรงพระเยาว์ เพราะทรงได้รับการศึกษาพระธรรมวินัยโดยได้ผนวชเป็นสามเณรในปีพ.ศ. 2409 โดยมีกรมหมื่นบวรรังษีสूरียพันธ์ ซึ่งภายหลังดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพรมหาสมณเจ้า กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ สมเด็จพระสังฆราช เป็นพระอุปัชฌาย์² ในปี พ.ศ. 2416 ได้เสด็จออกผนวชเป็นเวลา 15 วัน นับเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกในราชวงศ์จักรีที่เสด็จออกผนวชในขณะที่ครองราชย์ จากการที่ได้รับการศึกษาอบรม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรินี้ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2417 - 2453), หน้า 81. (ธนาคารแห่งประเทศไทยพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.ทองเถา ทองแถม 18 ธันวาคม พ.ศ. 2510)

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 22.

มาในพระพุทธศาสนาตนเอง ทำให้ได้ทรงมีโอกาสศึกษาพระไตรปิฎก อันที่ มีพระราชดำริช
 ว่า "ครั้งเมื่อบวชเป็นสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนได้ทราบพระปริยัติธรรม คำสั่งสอนของ
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ยิ่งมีความเลื่อมใสมากขึ้น"¹ ด้วยเหตุนี้ ในระยะเวลา 42 ปี ที่ทรง
 ครองราชย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา
 ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ เกี่ยวกับการอุปถัมภ์พุทธศาสนาโดยเสมอมา เพราะทรงเห็นว่า

"เป็นหน้าที่ของข้าพเจ้าซึ่งจะต้องทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งคู่กับพระราชอาณา
 จักรให้ดำเนินไปในทางวัฒนาถาวรพร้อมกันทั้งสองฝ่าย"²

การเอาพระทัยใส่ต่อการอุปถัมภ์พระศาสนาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว จะเห็นได้ชัดเจนจากการที่มีทรงมีพระราชวิจารณ์ต่าง ๆ ในเวลาที่เสด็จประพาส
 ทั้งที่เป็นการตรวจราชการ และการประพาสส่วนพระองค์ทั้งในเมืองและในหัวเมืองต่าง ๆ
 ซึ่งทำให้พระองค์ได้ทรงทราบถึงข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพระศาสนา คือ จากการประพาส
 ที่บกพร่องของพระสงฆ์ทั้งในกรุงและในหัวเมือง สิ่งที่ทรงสนพระทัยมากเป็นพิเศษ คือ การ
 ศึกษาของคณะสงฆ์ซึ่งได้ปรากฏในพระราชหัตถเลขากราบบูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น
 วชิรญาณวโรรส เมื่อเสด็จจับหนุรีว่า

ด้วยหม่อมฉันมาเที่ยวครั้งนี้ ได้มาทำบุญพระบรมอัฏฐิอุลกระหม่อมที่เมืองจันทบุรี ได้ฟัง
 เทศนาพระครูสังฆปาโมกข์มาเทศน์ มีเนื้อความเป็นนิทานมาก ข้อปฏิบัติมีแต่เล็กน้อย ไม่เป็นที่
 เลื่อมใส เห็นว่าการศาสนาในหัวเมืองอยู่ข้างจะเหลวไหลเสื่อมทรามมาก เพราะไม่มีหนังสือ
 แสดงข้อปฏิบัติที่แท้จริงสำหรับเล่าเรียนมีแต่หนังสือที่เหลวไหล ฤาหนังสือที่ลึกเกินไป ผู้อ่าน
 เข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง จึงเห็นว่าถ้าแต่งหนังสือที่เข้าใจง่าย ๆ เหมือนหนังสือสมเด็จ
 พระวันรัตน์ (พุทธสิริหีบ รัตโนสมาธิสาร) แต่งให้เป็นคำไทย อย่านำให้ติดศัพท์มาก ฤาติดศัพท์

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำริสในพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2417 - 2453), หน้า 81.

² เรื่องเดียวกัน .

ต้องแปลทุกคำ ศิริมพ์ส่งออกมาให้พระสงฆ์ตามหัวเมืองเทศนาสั่งสอนสัปรุศเห็นว่า การศาสนาที่แท้จริงจะแพร่หลายเป็นประโยชน์มาก...¹

ด้วยเหตุนี้ จึงทรงอาราธนาให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงเรียบเรียงหนังสือเทศนาขึ้น โดยรัชกาลที่ 5 ทรงกำหนดว่าเทศนาที่จะรจนาขึ้นนี้ "ควรจะแต่งงดงามที่ง่าย ๆ มีทานกัฎฐา ศิลกัฎฐา และสัมปทา 4 สังคโลวาทสูตรเป็นต้น กัณฑ์หนึ่งอย่าให้ยาวนัก จะควรแต่งเรื่องใดบ้างให้ครบ 12 กัณฑ์ แล้วแต่งจะทรงเห็นสมควร² หลังจากกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงรจนาหนังสือเทศนาขึ้นแล้ว ได้โปรดเกล้าให้ศิริมพ์ เพื่อพระราชทานทั้งวัดในกรุงและในหัวเมือง สำหรับให้พระสงฆ์สามเณรได้ใช้ศึกษาและเทศนาสั่งสอนประชาชน³ นอกจากหนังสือเทศนา 12 กัณฑ์นี้แล้ว กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสยังได้ให้พระเถระต่าง ๆ ช่วยกันแต่งเทศนาขึ้นเป็นประจำปี โดยแต่งสืบเนื่องกันมาอีก 3 ปี นับแต่ ร.ศ. 106 ถึง ร.ศ. 108(พ.ศ. 2430 - 2432)⁴

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ประมวลพระนิพนธ์พระราชหัตถเลขา-ลายพระหัตถ์, ธนาคารศรีอยุธยาจำกัด พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แด่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 1 - 7 สิงหาคม 2514, หน้า 54.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

³ กจช. ร. 5 ศ. 1/13 เล่ม 2 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องขอพระราชทานเรียบเรียงรายงานกรมพระธรรมการใน ร.ศ. 108 เป็นครั้งที่ 4 ที่ 303 ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109

⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ประมวลพระนิพนธ์ : พระธรรมเทศนา, มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แด่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส 1 - 7 สิงหาคม 2514, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514) หน้า 24.

นอกจากจะทรง 펴ง เล็งการสั่งสอนประชาชนของพระสงฆ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงมีพระราชโอบายเกี่ยวกับการส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์ โดยการจัดตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูงของคณะสงฆ์ขึ้นเป็นเป็นครั้งแรก คือ โปรดให้สถาปนามหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งจะเป็นสถาบันการศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูงทั้งฝ่ายธรรมยุติกนิกาย และมหานิกาย ทรงอุปการะสถาบันการศึกษาทั้ง 2 นี้ด้วยการพระราชทานพระราชทรัพย์ และค่าใช้จ่ายสำหรับวิทยาลัยทั้งสองเป็นประจำปี¹ นอกจากนี้จะทรงสนับสนุนด้วยพระราชทรัพย์แล้วยังได้ทรงออกกำหนดข้อพิเศษให้แก่ไพร่หลวง ไพร่สมที่สมัครเป็นนักเรียนในมหาธาตุวิทยาลัย* และจดทะเบียนเป็นนักเรียนแล้ว ไม่ต้องไปทำงาน ให้เจ้าหม่อมขุนนางในระหว่างที่เรียนอยู่ นับเป็นการส่งเสริมพระปริยัติธรรมของกุลบุตรเป็นผลให้ผู้เรียนได้เกิดกำลังใจ ซึ่งจะเป็นผลดีต่อพระพุทธศาสนาต่อไป สำหรับไพร่หลวง ไพร่สมซึ่งสอบไล่หลักสูตรในภาษามคธได้ตั้งแต่ประโยคสาม ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ขาดหม้อในกรมนั้น ถ้าเป็นขรราวาสก็ให้มีศเสมอขุนหมื่นในกระทรวงพระธรรมการ² การที่ทรงให้ความสนับสนุนไพร่หลวง และไพร่สมได้เข้าศึกษาในสถาบันการศึกษาของพระสงฆ์เช่นนี้ก็นับว่าเป็นการส่งเสริมทั้งทางด้านปริยัติธรรม และส่งเสริมให้ประชาชนได้รับความรู้พร้อมทั้งความมีคุณธรรมตามหลักศาสนาเป็นการปรับปรุงสังคมไทย และส่งเสริมสิทธิของราษฎรให้เท่าเทียมกับขุนนางและข้าราชการด้วย

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้ทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมโดยทั่วไป โดยโปรดให้จัดตั้งสำนักเรียนขึ้นตามวัดต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร และให้มีการสอบไล่พระปริยัติธรรมขึ้นทุกปี ทรงสนับสนุนให้เจ้านาย ข้าราชการ และ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยด้านสังคม สมัย พ.ศ. 2352 - 2453 หน้า 214 และสมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, 17 สมเด็จพระสังฆราชไทย, หน้า 207.

² กช. ร. 5 ศ. 5/2 ฎีกาที่ 1 ชื่อว่า พระราชบัญญัติ เป็นประเพณีสำหรับมหาธาตุวิทยาลัย ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435)

* มหาธาตุวิทยาลัย ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระภิกษุจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นในวัดทั้งในกรุงและหัวเมือง¹ การส่งเสริมการศึกษาของพระสงฆ์นั้นนอกจากจะเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในฐานะที่ทรงเป็นองค์พุทธศาสนูปถัมภก และเพื่อความเจริญก้าวหน้าของสถาบันสงฆ์แล้ว ยังมีผลสืบเนื่องกับพระราชดำริในเรื่องการจัดการศึกษาของหัวเมือง ซึ่งกำลังเป็นงานที่สำคัญอย่างหนึ่งในบรรดาการปฏิรูปประเทศที่กำลังดำเนินอยู่ในขณะนั้น การจัดการศึกษาหัวเมืองเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2441 โดยมีกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงเป็นผู้อำนวยการ เพราะรัชกาลที่ 5 ทรงมีความเห็นว่า "การเล่าเรียนที่จะจัดไปทางอื่นไม่ให้เกี่ยวแก่การวัดด้วยนั้นไม่ได้ เพราะใช้แต่จะสั่งสอนแต่อักษรวิธี ต้องสั่งสอนถึงการศาสนาด้วย ข้อนี้เป็นความปรารถนาอันยิ่งใหญ่"²

การที่คณะสงฆ์ได้เข้ามามีส่วนดำเนินการจัดการศึกษาหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร เป็นผลให้เกิดความต้องการพระสงฆ์ที่มีความรู้ออกไปสั่งสอนอบรมบุตรหลานของราษฎร ซึ่งในเรื่องนี้มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้เป็นสำนักเรียนสำหรับพระภิกษุสามเณรจากหัวเมืองเข้ามาศึกษา เพื่อนำความรู้กลับไปสอนกุลบุตรในหัวเมือง เป็นผลให้ความรู้ของพระสงฆ์เจริญก้าวหน้าขึ้น ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักร³

จะเห็นได้ว่าในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น นโยบายของรัชกาลที่ 5 นั้นทรงมุ่งส่งเสริมการศึกษาทั้งของรัฐ และของคณะสงฆ์ควบคู่กันไป ไม่ได้แยกการศึกษาของทั้ง 2 ฝ่ายออกจากกัน ดังเช่น ในสมัยต่อ ๆ มา เพราะทรงเห็นว่าการศึกษาและศาสนานั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรแยกจากกัน เนื่องจากทรงเกรงว่า

...เด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนา จนเลยเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น เมื่อเป็นเช่นนั้นจะถือว่าเหมือนอย่างทุกวันนี้ คนที่ไม่รู้อะไรก็มีมาก ต่อไปทายน่าถ้าเป็นคนที่ได้เล่าเรียนคงจะประพฤติดีดีกว่าคนที่ไม่ได้เล่าเรียนนั้นหาถูกไม่ คนที่ไม่มีธรรมเป็นเครื่องดำเนินตาม

¹ กจช. ร. 5 ศ. 1/3 เล่ม 1 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ เรียนเจ้าพระยาภาสกรวงศ์

² กจช. ร. 5 ศ. 12/7 เล่ม 1 รายงานการประชุมพิเศษ 26 กันยายน ร.ศ. 117

³ ธรรมจักร เล่ม 3, ตอนที่ 1 - 6 ร.ศ. 115, (พ.ศ. 2439).

คงจะหันไปหาทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้น้อยก็โกงไม่ใคร่ค่องฉ้อโกงไม่สนิท ถ้ารู้มากก็โกงค่องขึ้น แลโกงพิศดารมากขึ้น การที่หัดให้รู้อ่านอักษรวิธีไม่เป็นเครื่องฝึกหัดให้คนดีแลคนชั่ว เป็นแต่ได้วิธีที่สำหรับจะเรียนความดีความชั่วได้ค่องขึ้น...¹

แนวพระดำริของพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส* ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ในปี พ.ศ. 2415 โดยประทับอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงเป็นพระราชกุมารที่ได้รับการศึกษาทั้งแบบราชประเพณี** และการศึกษาภาษาอังกฤษจากโรงเรียนหลวงสอนภาษาอังกฤษในพระบรมมหาราชวัง² เป็นผลให้ทรงสนพระทัยทางการศึกษาเป็นอย่างมาก จนเป็นผลให้ได้ทรงมีบทบาทในการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน และคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และเมื่อทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระสังฆราชในสมัยรัชกาลที่ 6

ใน พ.ศ. 2422 ได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นพระอุปัชฌาย์ พระจันทร์โคจรคุณ (จันทร์งษ์) วัดมกุฏกษัตริยาราม/ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีส่วนเกี่ยวข้องกับการวางนโยบายการศึกษาของประเทศเป็นอย่างมาก เพราะได้ทรงรับความไว้วางพระราชหฤทัยจากรัชกาลที่ 5 ให้ทรงแสดงพระดำริเกี่ยวกับการปรับปรุงการศึกษาของประเทศ ใน

¹ กจช. ร. 5 ศ. 2/3 ตรวจและจัดโครงการศึกษา

* พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาแพ ประสูติ ณ วันพฤหัสบดีที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2402 มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้ามุนษยนาคมานพ

** คือการศึกษาหนังสือไทย หนังสือขอม และวิชาที่เจ้านายต้องทรงเล่าเรียน

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 277.

ปี พ.ศ. 2441 ซึ่งรัชกาลที่ 5 ได้มีพระราชหัตถเลขากราบบูลพระองค์ว่า "เรื่องการศึกษาขอให้ช่วยคิดให้มาก ๆ จนถึงรากเหง้าของการศึกษาในเมืองไทย อย่าตัดช่องไปแต่การข้างวัด"¹ เมื่อกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้ทรงแสดงความคิดเห็นที่จะจัดการศึกษาต่อรัชกาลที่ 5 แล้ว ก็ได้ถูกอาราธนาให้ทรงเป็นผู้จัดการการศึกษาในหัวเมืองในระหว่างปี พ.ศ. 2441 - 2445 ผลจากการที่กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสและคณะสงฆ์ได้เข้าไปจัดการศึกษานี้จะก่อให้เกิดผลดีต่อคณะสงฆ์ในด้านการศึกษามาก เพราะได้มีการเร่งรัดให้พระสงฆ์สามเณร ตามหัวเมืองต้องศึกษาหาความรู้ เพื่อนำมาใช้สอนให้แก่กุลบุตรทั้งหลายและเป็นผลให้มีการตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) ซึ่งพระราชบัญญัตินี้จะเป็นผลให้คณะสงฆ์ได้มีอำนาจในการปกครองสงฆ์อย่าง เป็น เอกเทศและทำให้พระสงฆ์ทุกระดับชั้นต้องมีหน้าที่บำรุงการศึกษาในวัดด้วย² การที่มีพระราชบัญญัติกำหนดให้พระสงฆ์ทุกระดับชั้นต้องทำหน้าที่บำรุงการศึกษา นับว่าเป็นผลดีต่อการส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นอย่างมาก

หลังจากทรงส่งมอบภาระในการจัดการศึกษาในหัวเมืองคืนให้กระทรวงธรรมการ เพราะทรงเห็นว่าสิ้นหน้าที่ของพระองค์แล้ว แต่ก็ยังทรงเกี่ยวข้องกับการศึกษาของชาติอยู่ เมื่อพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ อธิบดีกรมศึกษาธิการกราบบังคมทูลที่จะขอปรับปรุงการศึกษาของชาติ ในปี พ.ศ. 2448 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงขอความเห็นจากกรมหมื่นวชิรญาณอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งพระองค์ก็ได้ทรงถวายความเห็นของพระองค์เกี่ยวกับการศึกษาว่า ทรงเห็นว่าการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญมาก "อาจทำความเปลี่ยนแปลงได้ทั้งข้างดีทั้งข้าง

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระราชหัตถเลขา-ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา, ประมวลพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 6 ทูลกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ลงวันที่ 24 กรกฎาคม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441)

² แน่งน้อย สิตติรานนท์, "เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516), หน้า 106 - 107.

เสีย แลผลไม่ปรากฏเห็นที ต้องอาศัยความคาดเห็นเหตุการณ์ข้างหน้าเป็นที่ตั้ง¹ ทรงเห็นด้วยกับความคิดของพระยาริสสุริยศักดิ์ที่ว่า การศึกษาให้รู้เพียงวิชาหนังสือเพื่อเข้ารับราชการนั้นไม่เป็นการพอเพียง ควรจะมีการศึกษาพิเศษให้แก่ประชาชน ซึ่งจะช่วยในการประกอบอาชีพของราษฎรให้ได้ผล² อย่างไรก็ตามก็ยังคงทรงเห็นว่า การจัดการศึกษาชั้นต่ำสำหรับราษฎรก็จะต้องอาศัยสถาบันทางศาสนา คือ วัด และพระสงฆ์ เป็นผู้ดำเนินการ ส่วนการศึกษาชั้นสูงจึงจะมอบให้แก่ครู ผู้ได้รับการฝึกสอนมาโดยเฉพาะเป็นผู้รับผิดชอบ

จะเห็นได้ว่ากรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้ทรงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญยิ่งผู้หนึ่ง ในการปฏิรูปการศึกษาของประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ที่สำคัญที่สุดคือ ทรงเป็นผู้นำในการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ เพราะได้ทรงปรับปรุงวิธีการศึกษาของคณะสงฆ์จากรูปแบบเดิมที่เคยใช้ศึกษาและสอบวัดผลกันมาตั้งแต่โบราณ มาเป็นวิธีการแบบใหม่ที่เรียกกันว่า หลักสูตรแบบมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นหลักสูตรที่โรงเรียนสาขาของมหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้นำไปใช้จัดการศึกษาในสถาบันของตน³

แนวพระดำริเกี่ยวกับการศึกษาของพระสงฆ์นั้น จะเห็นได้ว่าทรงมุ่งที่จะให้พระสงฆ์สามเณรได้รับการศึกษาอบรมทั้งทางด้านปริยัติธรรม และความรู้หนังสือไทย รวมทั้งความรู้ในวิชาการใหม่ ๆ ที่จำเป็นด้วย เพื่อจะได้ นำวิชาความรู้ไป ทำคุณประโยชน์ให้แก่พระศาสนา และประเทศ ดังลายพระหัตถ์ที่ได้พระราชทานให้แก่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการว่า

¹ กจข. ร. 5 ศ. 2/5 สำเนาลายพระหัตถ์กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ลงวันที่ 2 มกราคม ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2449)

² เรื่องเดียวกัน.

³ ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 84 อ้างถึงลายพระหัตถ์กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ที่ 57/301 ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 8 ตุลาคม ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)

พิจารณาเห็นผลของชั้นบาเรียน และชั้นบาเรียนเอกสามัญว่า ผู้สอบความรู้ในชั้นนี้ได้แล้ว
รู้พระวินัยพอที่เป็นอุปัชฌจารย์ปกครองหมู่คณะได้ ซึ่งเราหาตัวอยู่ในเวลานี้ ผลของชั้นพิเศษ
นั้น คือ นักเรียนมีความรู้ในภาษาไทยแลภาษามคธ เข้าใจเลข ทราบธรรมวินัยขึ้นไปโดยลำดับ
ตั้งแต่ต้นจนพอควรแก่พระชลาอายุที่บวช ถ้าจัดหลักสูตรนี้สำเร็จแล้วคงจะหาพระซึ่งมีความรู้ที่จะ
เป็นอุปัชฌาย์ แลเจ้าอาวาสได้ง่าย ทั้งพระสามัญจะมีความรู้แก่บวช ไม่เป็นแต่สักว่าบวช
เปล่า...¹

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงหวังว่าการศึกษาที่จะจัดให้แก่พระสงฆ์สามเณร จะทำให้
ได้พระที่มีความรู้ทางด้านวินัย ซึ่งจะสามารถเป็นอุปัชฌาย์ และเป็นเจ้าอาวาสทำหน้าที่ปกครอง
ดูแลสั่งสอนพระสงฆ์สามเณรในอารามของคนได้ ส่วนพระสงฆ์สามัญก็จะได้ประโยชน์จาก
การบวช คือ ได้รับความรู้ทั้งด้านธรรมวินัย และด้านวิชาหนังสือ ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์
แก่ตนเองและต่อประเทศชาติ ดังที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ได้มีปราฏกถาว่า

"สำหรับตัวฉันเองได้ใช้ความรู้ในการบวชมาจนทุกวันนี้ คนที่ทำราชการบางเวลาใจคอ
ให้ลุ่มหลงไปในทางกิเลสตัณหา แต่เมื่อหวนคิดในทางธรรมก็คิดได้ ยับยั้งชั่งใจได้"²

ดังนั้น การจัดการศึกษาให้แก่พระสงฆ์สามเณร จึงทรงจัดหลักสูตรทั้งความรู้ในวิชา
การต่าง ๆ เช่น ความรู้ด้านหนังสือไทย วิชาเลข วิชาการอื่น ๆ รวมกับความรู้ในพระปริยัติ
ธรรม ให้เป็นหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์สามเณร และทรงปรับปรุงแก้ไขวิธีการสอบให้
เป็นแบบเขียน ซึ่งมีมาตรฐานในการวัดผลดีกว่าแบบแปลด้วยปาก แม้ว่าหลักสูตรการศึกษานี้
จะต้องหยุดชะงักไปในปี พ.ศ. 2445³ แต่ก็ได้รับการชมเชยจากรัชกาลที่ 5 มากกว่า เป็น
วิธีการที่ดีมาก การจัดการศึกษาตามพระดำริของพระองค์จะได้รับการนำกลับมาใช้อีก เมื่อ

ร. 5 ศ. 3/33 ลายพระหัตถ์ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ที่ 4054 ถึง
เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 20 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438)

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์
เบ็ดเตล็ด, ภาค 3 ปราฏกถา เรื่อง "ประเพณีไทย" (เจริญอักษรการพิมพ์ : พ.ศ. 2514),
หน้า 224.

³ ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 138.

ทรงมีอำนาจบังคับบัญชาคณะสงฆ์ทั้งหมดในปี พ.ศ. 2453 แล้ว ซึ่งลักษณะการจัดการศึกษาของพระสงฆ์สามเณรในแนวพระดำริของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ก็ยังคงเน้นที่ประโยชน์ในการนำไปปฏิบัติมากกว่าเรียนโดยการท่องจำให้รู้ไว้ ดังพระอธิบาย ได้ทรงมีต่อพระรัตนชัชฌิม (ม่วง) แต่ครั้งยังเป็นพระศิโรธรรมมุนี ผู้อำนวยการศึกษามณฑลนครราชสีมาว่า

"การเรียนหนังสือมันไม่ใช่ตัวศึกษา เป็นแต่เพียงเอกเทศของศึกษา การฝึกหัดให้มีความคิดสามารถประกอบกิจนั้น ๆ ได้ นั่นแหละเป็นตัวศึกษาโดยตรง"¹

ถึงแม้ว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ตามพระดำริของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส จะไม่สำเร็จสมพระประสงค์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็นับได้ว่าพระองค์ ทรงเป็นผู้นำที่สำคัญยิ่งในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ในระยะเวลาี่

แนวความคิดของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)² ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ อยู่ในระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2445 ท่านได้รับการศึกษาเบื้องต้นที่วัดประยูรวงศ์ และได้เดินทางไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษ เป็นเวลา 3 ปี สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์ได้นำท่านถวายตัวเข้ารับราชการต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านเข้ารับราชการแทนหม่อมราโชทัย (ม.ร.ว.กระต่าย อิศรางกูร) ซึ่งถึงแก่อนิจกรรมในขณะนั้นพอดี³ ประวัติการทำงานของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์นั้น ปรากฏว่า

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา, ลายพระหัตถ์ที่ 45 ถึงพระศิโรธรรมมุนี ลงวันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ. 119 (2443) หน้า 309.

² เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เป็นบุตรของสมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) และเป็นน้องชายของสมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ประวัติเจ้าพระยาภาสกรวงศ์", พระประวัติบุคคลสำคัญ (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2509), หน้า 328.

ได้เข้ารับตำแหน่งต่าง ๆ มาหลายตำแหน่ง* ก่อนจะเข้ารับตำแหน่งเป็น เสนาบดีกระทรวง
ธรรมการ ในปี พ.ศ. 2435 การที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้รับเลือกให้มาเป็น เสนาบดี
กระทรวงธรรมการ คงเป็นเพราะท่านเป็นผู้มีพื้นฐานการศึกษาและประสบการณ์มาจาก
โรงเรียนในประเทศอังกฤษ ทำให้ท่านได้รับเลือกเข้าร่วมในการปฏิรูปการศึกษาของประเทศ
เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะให้มีการปรับปรุง
การศึกษาของประเทศให้เป็นแบบตะวันตก¹

ในฐานะที่ดำรงตำแหน่งเป็น เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งต้องรับผิดชอบดูแล
กิจการของคณะสงฆ์อยู่แล้ว เป็นผลให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้เกี่ยวข้องกับคณะกรรมการสงฆ์ และ
การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์มาโดยตลอด เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นผู้ที่เสนอให้จัดการศึกษา
ของคณะสงฆ์ให้เป็นการศึกษาในระดับสูงสุดของประเทศในโครงการจัดการศึกษา ร.ศ. 111
(พ.ศ. 2434) คือเป็นระดับอุดมศึกษา² และยังมีความเห็นที่สอดคล้องกับพระราชดำริของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า การศึกษาของกุลบุตรนั้น ต้องจัดให้สอดคล้อง
กับการสอนศาสนา โดยกำหนดให้มีการสอนวิชาธรรมจารี* ในโรงเรียนมูลศึกษา ชั้นต่ำและ

* หลังจากรับราชการแทนหม่อมราชวงศ์ไฉน ได้เข้ารับราชการในกรมพระอาลักษณ์เป็น
บุตร และราชบุตรพิเศษไปประเทศต่าง ๆ ทำหน้าที่เป็นผู้แทนเสนาบดีว่าการกระทรวงต่างประเทศ
เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ทรงเสด็จไปอังกฤษ อธิบดีจัดการกรมภาษี อธิบดีกรม
บัญชีกลาง และเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ ตามลำดับ

¹ ใ้มน้อย ดิตตรานนท์, "บทบาทเสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบบอบสมบูรณาญา
สิทธิราชย์", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516), หน้า :70.

² กจช. ร. 5 ศ. 2/2 ตรวจและจัดโครงการศึกษา ร่างกฎที่ 1 เรื่องพิภักดิ์สำหรับ
การศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ ไม่ปรากฏวันที่

โครงการนี้เสนอให้แบ่งการศึกษา เป็น 3 ระดับ คือ มูลศึกษา, มัธยมศึกษาและ
อุดมศึกษา

* * วิชาธรรมจารี คือ วิชาศีลธรรม

ชั้นสูง มีหลักสูตรกำหนดว่า ให้ครูอธิบายให้นักเรียนรู้จักพุทธคุณ และสอนความรู้ในศาสนา ตามแต่ครูจะสอนได้ โดยให้ใช้แบบเรียนสังคະโรวาทสูตร อุบาลิกะปฏิบัติ ของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ที่สำคัญก็คือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้เสนอให้

"ครูเองจะต้องประพฤติให้เป็นตัวอย่างในการปฏิบัติ ^{ดี} } ให้เป็นแบบแก่นักเรียน
ด้วย"¹

ซึ่งการกำหนดให้ครูประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียนนี้ นับว่าเป็นความคิดที่ดีมาก

ในปี พ.ศ. 2441 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้เสนอโครงการจัดการศึกษาของชาติ ซึ่งมีการจัดลำดับชั้นการศึกษาของประเทศใหม่ โดยมีลักษณะใกล้เคียงกับการจัดระดับชั้นการศึกษาปัจจุบันมาก ดังจะเปรียบเทียบให้เห็น ดังนี้

โครงการศึกษา พ.ศ. 2441	การจัดการศึกษาปัจจุบัน
- โรงเรียนไทยเบื้องต้นปถมศึกษา - ชั้นต่ำ - ชั้นสูง	- โรงเรียนระดับประถมศึกษา - ประถมต้น - ประถมปลาย
- โรงเรียนไทยเบื้องกลาง - สกลวิทยาลัย	- โรงเรียนระดับมัธยมศึกษา - ระดับมหาวิทยาลัย

ที่มา : กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2/5 ตรวจและจัดการโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 และวุดิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, หน้า 133 .

¹ เรื่องเดียวกัน .

ในโครงการจัดการศึกษา ร.ศ. 117 นี้ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้เสนอความคิดในการจัดตั้ง สากลวิทยาลัย ซึ่งจะเป็นสถานศึกษาสำหรับวิชาชั้นสูงสุด โดยจะนำเอาสถาบันการศึกษาชั้นสูงของคณะสงฆ์ คือ มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นวิทยาลัยสำหรับ วินัย และ ศาสตร์ ส่วนมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นวิทยาลัยสำหรับกฎหมาย รวมทั้ง สถาบันการศึกษาชั้นสูงอื่น ๆ เป็น "รัตนโกสินทร์สากลวิทยาลัย"¹ โดยจะจัดตั้งในปีสุวรณภิกษุ หรือ ในปีที่รัชกาลที่ 5 ครองราชย์ได้ครบ 50 ปี ความคิดของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ในการจัดตั้งรัตนโกสินทร์สากลวิทยาลัยนี้ แม้ว่า จะไม่ประสบความสำเร็จ เพราะมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจะถูกจัดตั้งขึ้นในรัชกาลที่ 6 แต่ก็แสดงให้เห็นว่าเป็นความคิดที่ก้าวหน้าและมองเห็นความสำคัญของสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ในช่วง เวลาที่การศึกษาของสงฆ์และของชาติยังไม่แยกจากกันว่า สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งฝ่ายธรรมยุติ และฝ่ายมหานิกาย เป็นสถาบันการศึกษาระดับสูงสุดของชาติในขณะนั้น

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์นับว่าเป็น เสนาบดีกระทรวงธรรมการที่ได้มีส่วนในการปรับปรุงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในรัชกาลที่ 5 มาโดยตลอด เพราะท่านได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดตั้ง มหาธาตุวิทยาลัย ซึ่งเป็นสถานศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูงของพระสงฆ์ และต่อมาจะได้เปลี่ยนชื่อเป็น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อมีการจัดตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นในปี พ.ศ. 2436 นั้น เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ก็ได้ เป็นผู้หนึ่งซึ่งได้ เสนอแนะความคิดเห็นต่าง ๆ มาโดยตลอด² โดยเฉพาะเมื่อเกิดมีปัญหาในการจัดการศึกษาของมหาธาตุวิทยาลัย เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ก็ได้ เป็นผู้ทูลขอให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงรับจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายด้วย เป็นผลให้มหาธาตุวิทยาลัยได้จัดการศึกษาตามหลักสูตรของมหามกุฏ-

¹ กจช. ร. 5 ศ. 2/5 โครงการศึกษา (21 มิถุนายน ร.ศ. 117 - 29 กันยายน ร.ศ. 129) หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ ที่ 39/1038 ลงวันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ. 117 (2441)

² ฎรายละเอียดในหัวข้อมหามกุฏราชวิทยาลัย

ราชวิทยาลัยด้วย¹ สำหรับการศึกษาพระปริยัติธรรมตามหลักสูตรแบบเก่า เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ก็ได้ริเริ่มเปลี่ยนแปลงแก้ไขวิธีการสอบพระปริยัติธรรมหลายประการ เช่น กำหนดการสอบพระปริยัติธรรมให้มีทุกปีแทนการสอบ 3 ปี ต่อครั้ง ซึ่งเป็นการแบ่งเบาภาระของพระราชาคณะผู้ทำการไล่พระปริยัติธรรม และก่อให้เกิดกำลังใจแก่พระสงฆ์สามเณรผู้เข้าสอบที่จะได้มีโอกาสสอบเลื่อนความรู้ได้เร็วขึ้นกว่าเดิม² กล่าวได้ว่าในขณะที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นผู้นำในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้มีความก้าวหน้ายิ่งขึ้น เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ก็เป็นกำลังสำคัญผู้หนึ่งในการปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2453)

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยระหว่าง พ.ศ. 2411 - 2453

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยระหว่างปี พ.ศ. 2411 - 2453 มีการจัดการศึกษาที่แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิม และการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์แผนใหม่

1. การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิม การศึกษาพระปริยัติธรรมที่เป็นประเพณีสืบมาของไทยนั้น ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังคงถือปฏิบัติสืบกันมาด้วยวิธีการสอบแปลพระปริยัติธรรมด้วยการเรียนการสอบเช่นเดิม³ แต่มีการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

ก. กำหนดการสอบ โดยกำหนดให้มีการสอบทุก ๆ ปี ซึ่งแต่เดิมจะมีการสอบ 3 ปี ต่อครั้ง แต่ก็ไม่ได้เป็นไปตามกำหนดอย่างเคร่งครัด การสอบปริยัติธรรมในรัชกาลที่ 5 นี้ มีหลักฐานปรากฏว่า มีทั้งหมดด้วยกันตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2413 - 2443 รวมทั้งสิ้น 13

¹ กข. ร. 5 ศ. 5/6 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ที่ 77 ลงวันที่ 13 ตุลาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

² กข. ร. 5 ศ. 3/4 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบขูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ที่ 55/4053 ลงวันที่ 11 กันยายน ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

³ ุรายละเอียดในบทที่ 1

ครั้ง หลังจากนั้นจนถึงรัชกาลก็ไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการสอบ แต่เข้าใจว่ายังคงสอบด้วยการแปลด้วยปากจนสิ้นรัชกาล และจะไ้มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการสอบไว้เป็นการเขียนในปี พ.ศ. 2455¹

การเปลี่ยนแปลงกำหนดการสอบจาก 3 ปีต่อ 1 ครั้งมาเป็นการสอบทุกปีนับแต่ปี พ.ศ. 2436 นั้น มาจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการคือ

1. เป็นการจัดให้สอดคล้องกับการสอบของมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเปิดทำการสอนเป็นครั้งแรกในวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2436² มหามกุฏราชวิทยาลัยได้จัดให้มีการสอบทุกปี ทำให้ผู้สอบไม่ต้องรอนานเช่นการสอบแบบเดิม ซึ่งถ้าดูตามหลักฐานที่ปรากฏว่าในระหว่างปี พ.ศ. 2413 - 2436 มีการแปลพระปริยัติธรรมจำนวน 5 ครั้ง คิดเฉลี่ยแล้วมีการสอบแปลปริยัติธรรมประมาณ 4 - 5 ปีต่อ 1 ครั้ง³ การสอบที่ใช้ระยะเวลาห่างกันหลายปี และไม่มีกำหนดการสอบที่แน่นอน เป็นผลให้ผู้สอบหมดกำลังใจ ความรู้ที่มีอยู่ก็ลดน้อยถอยลงไป รวมทั้งเกิดความเบื่อหน่ายในการศึกษา แต่การกำหนดให้ผู้สอบได้เข้าสอบทุกปี จะทำให้ผู้สอบมีโอกาสที่จะสอบได้เป็นเปรียญชั้นสูงได้เร็วขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงมีการเปลี่ยนแปลงกำหนดการสอบพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ให้ สอบพร้อม ๆ กับการสอบของมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งมีทุกปีนับแต่ พ.ศ. 2436 - 2443 รวม 8 ครั้ง* หลังจากนั้น จึงได้มีการยกเลิกการสอบของมหามกุฏราชวิทยาลัยไป และรวมผู้สอบมาสอบในสนามหลวงอย่างเดียว

¹ กรมการศาสนา, รายงานเรื่องการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย, หน้า 12 - 14.

² กจช. ร. 5 ศ. 5/4 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบขูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436)

³ กรมการศาสนา, รายงานการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย, หน้า 11 - 12.

* การสอบพระปริยัติธรรมก่อนปี พ.ศ. 2436 มี 5 ครั้ง คือ ในปี พ.ศ. 2413, 2419, 2425, 2429 และ พ.ศ. 2433

2. การสอบไล่ตามวิธีอย่างเก่า 3 ปี ครั้ง 1 ทำให้พระราชอาคณະชันผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้สอบไล่ได้รับความเหน็ดเหนื่อย ลำบากเพราะต้องใช้เวลาในการสอบประมาณ 3 - 4 เดือน จึงจะเสร็จสิ้น¹ เนื่องจากในแต่ละวันมีผู้เข้าสอบได้น้อยรูป บางครั้งการสอบยังไม่ทันเสร็จสิ้นก็ต้องงดไปเพราะพระราชอาคณະชันผู้ใหญ่ซึ่งเป็นแม่กองในการสอบอาพาธ เช่นในการสอบแปลพระปริยัติธรรมครั้งที่ 12 ในปี พ.ศ. 2442 แปลได้เพียง 3 วัน สมเด็จพระวันรัต ซึ่งเป็นกรรมการชี้ขาดอาพาธลง จึงต้องงดการสอบ ทำให้มีผู้สอบได้เป็นเปรียญเพียง 12 รูป และเปรียญเก่าแปลเพิ่มประโยคได้เพียง 6 รูป² ด้วยเหตุขัดข้องเหล่านี้ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้น จึงได้กราบบังคมทูลขอให้มีการสอบไล่ทุกปีตามคณะ โดยเปิดการสอบประโยค 1 - 3 ส่วนพระสงฆ์สามเณรที่จะสอบประโยคสูงตั้งแต่ 4 ประโยคขึ้นไป ยังคงใช้กำหนดสอบ 3 ปีต่อ 1 ครั้ง เช่นเดิม ซึ่งความคิดนี้ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้ทรงเห็นชอบด้วย³

ข. สถานที่ศึกษาพระปริยัติธรรม ในรัชกาลที่ 5 ได้มีการจัดตั้งสถานที่ศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูงที่สำคัญขึ้น 2 แห่ง คือ

1. การจัดตั้งมหาธาตุวิทยาลัย มหาธาตุวิทยาลัยมีกำเนิดขึ้นจากสำนักเรียนพระปริยัติธรรมในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ไทยในราชวงศ์จักรีตลอดมา ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้ย้ายที่

¹ กช. ร. 5 ศ. 3/4 เล่ม แปลปริยัติธรรม หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ ลงวันที่ 11 กันยายน ร.ศ. 115

² กรมการศาสนา, รายงานการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย, หน้า 13.

³ กช. ร. 5 ศ. 3/4 เล่ม 3 แปลปริยัติธรรม หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ ลงวันที่ 11 กันยายน ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

ราชบัณฑิตบอกพระปรีดิธรรมแก่พระภิกษุสามเณรจากแก่งในบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มาจัดเป็นวิทยาลัยขึ้น ที่วัดมหาธาตุ โดยให้ใช้ศาลาเรียนหนังสือซึ่งสร้างมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 เป็นสถานที่บอกพระปรีดิธรรม โดยมีราชบัณฑิตบอกพระปรีดิธรรมประจำอยู่ทุกหลัง¹ โดยขนานนามว่า "มหาธาตุวิทยาลัย" ในวันที่ 8 พฤศจิกายน ร.ศ. 108² (พ.ศ. 2432) นับว่าเป็นครั้งแรกที่มีการใช้คำว่า "วิทยาลัย" ในเมืองไทยอาจกล่าวได้ว่าการศึกษาพระปรีดิธรรมของพระสงฆ์ เป็นการศึกษาชั้นสูงสุดในระบบการศึกษาของประเทศในขณะนั้น

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ย้ายสถานที่บอกพระปรีดิธรรมมาไว้ที่วัดมหาธาตุฯ คงเป็นเพราะทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้มีสถาบันการศึกษาชั้นสูงขึ้นสำหรับพระสงฆ์และคฤหัสถ์ขึ้น ทั้งวัดมหาธาตุก็เป็นวัดสำคัญเกี่ยวข้องกับการศึกษาของคณะสงฆ์มาแต่อดีตคือ เป็นที่ประชุมใหญ่เพื่อชำระพระไตรปิฎกในปี พ.ศ. 2331³ เป็นพระอารามที่สมเด็จพระสังฆราชหลายพระองค์เคยประทับมาแต่ก่อน เป็นวัดที่พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ และเจ้านายเคยผนวชมาก่อน ทั้งยังเป็นวัดใหญ่ฝ่ายมหานิกาย และเป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุจำนวนมาก⁴ ด้วยเหตุนี้ จึงมีพระราชประสงค์ที่จะให้มหาธาตุวิทยาลัยได้เป็นวิทยาลัยสำหรับสั่งสอนพระปรีดิธรรม เป็นที่ศึกษาพระบาลีคัมภีร์พระไตรปิฎก เพื่อให้การศึกษาพระปรีดิธรรมชั้นสูง เจริญขึ้น⁵ นับเป็นการก่อตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูงของประเทศขึ้นเป็นครั้งแรกด้วย

¹ กฤษณา เกษมศิลป์, นาลันทาแห่งกรุงสยาม, มุลินธิศึกษามหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ จัดพิมพ์ร่วมฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, พ.ศ. 2525 หน้า 99 - 100.

² "ประกาศพระราชปรารภในการก่อพระฤกษ์สังฆิกเสนาสน์ ราชวิทยาลัย" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 13 ลงวันที่ 20 กันยายน ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439).

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503), หน้า 183 - 197.

⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 5/2 ฎีกาที่ 1 ชื่อว่า พระราชบัญญัติ เป็นประเพณีสำหรับมหาธาตุวิทยาลัย ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435)

⁵ เรื่องเดียวกัน.

การจัดตั้งมหาธาตุวิทยาลัยนี้ รัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานพระราชทรัพย์จ่ายเป็นเงินเดือน และค่าใช้จ่ายของวิทยาลัยทุกอย่าง¹ รวมทั้งทรงปฏิสังขรณ์ถนนในวัดมหาธาตุและอื่น ๆ นอกจากนี้ก็ได้มีเจ้านาย, ข้าราชการ และประชาชนได้ร่วมในการบริจาคเงินและสิ่งของ เช่น พระไตรปิฎก เพื่อเกื้อกูลอุปการะแก่พระสงฆ์สามเณรที่มาเล่าเรียนในมหาธาตุวิทยาลัย² แสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาของประชาชนในด้านที่ว่า เป็นโอกาสที่จะได้ร่วมบำเพ็ญกุศลด้วยการอุทิศ เงินและสิ่งของให้เพราะถือว่าการศึกษาของพระสงฆ์จะทำให้พระศาสนายั่งยืน การทำบุญที่เกี่ยวกับการศึกษาของพระสงฆ์นี้เป็นผลบุญที่สำคัญอย่างหนึ่ง

นอกจากจะโปรดฯ ให้มหาธาตุวิทยาลัย เป็นสถานที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรมของพระภิกษุ สามเณร และคฤหัสถ์แล้ว ยังได้มีการย้ายการเทศนาที่โรงทานซึ่งเคยมีมาตั้งแต่รัชกาลที่ 2³ มาไว้ที่มหาธาตุวิทยาลัย โดยนิมนต์พระสงฆ์ในวัดมหาธาตุ และพระสงฆ์ที่มาเล่าเรียนพระไตรปิฎกในมหาธาตุวิทยาลัยผลัดเปลี่ยนกันเทศน์ วันละ 1 รูป โดยรัชกาลที่ 5 พระราชทาน เครื่องบูชาภัตตาหารให้เป็นประจำ⁴ ซึ่งนับเป็นการให้ความรู้ทางด้านธรรมแก่ประชาชนสมกับที่เป็นสถานศึกษาพระธรรม และเป็นการฝึกหัดพระสงฆ์ซึ่งกำลังศึกษาเล่าเรียนให้ได้ทำหน้าที่เป็น "ครู" ผู้สอนธรรมแก่ประชาชนด้วย

¹ กฤษณา เกษมศิลป์, นาสนาแห่งกรุงสยาม, หน้า 100.

² กช. ร. 5 ศ. 5/1 โรงเรียนพระปริยัติธรรม รายงานมหาธาตุวิทยาลัย จำนวนพระสงฆ์และสามเณรเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ในรัตนโกสินทร์ศก 109 (พ.ศ. 2433)

³ เอกสาร เรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 132 - 133.

⁴ กช. ร. 5 ศ. 1/24 หนังสือพระยาวิจิตรบริรักษ์รายงานการกรมศึกษาธิการ ลงวันที่ 4 มีนาคม ร.ศ. 110 (พ.ศ. 2434)

นอกจากนี้ มหาธาตุวิทยาลัยยังได้มีการจัดตั้งหอไตรของวิทยาลัยขึ้นโดยใช้ศาลา 1 ใน 6 หลัง ที่บอกพระปริยัติธรรมเป็นหอไตร¹ โดยกรมหมื่นดำรงราชานุภาพซึ่งเป็นผู้อำนวยการมหาธาตุวิทยาลัยในขณะนั้น ได้ขอพระราชทานหนังสือพระปริยัติธรรมที่วัดบวรสถานสุทธาราศ* มาเก็บรวบรวมไว้ที่หอไตร แห่งนี้ เพื่อให้พระสงฆ์สามเณรที่มาเล่าเรียน ได้ใช้ค้นคว้าได้โดยสะดวก² การจัดการสอนพระปริยัติธรรมขึ้นที่วัดมหาธาตุในรูปแบบของมหาธาตุวิทยาลัยนี้ ถึงแม้การเล่าเรียนจะยังคงใช้แบบแผนเดิม แต่ก็เป็นที่น่าสนใจว่าการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในขณะนั้นกำลัง เริ่มต้นขยายตัวก้าวหน้าขึ้น เป็นโดยลำดับ เริ่มมีการเรียนที่เป็นระบบ มีสถานที่เรียน มีผู้อำนวยการจัดการดูแล และที่สำคัญที่สุด คือ เป็นการศึกษาที่ยังคงอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์

2. การตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมทั้งในกรุงและหัวเมือง นอกจากการจัดตั้งมหาธาตุวิทยาลัย ซึ่งต่อไปจะเป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงของฝ่ายมหานิกายคู่กันกับมหามกุฏราชวิทยาลัยของฝ่ายธรรมยุติกมาแล้ว โรงเรียนพระปริยัติธรรมต่าง ๆ ก็ได้รับการสนับสนุนให้เกิดขึ้นในรัชกาลนี้ ทั้งในกรุงและหัวเมือง การสนับสนุนให้มีโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์สามเณรนี้ นอกจากจะเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ยังเป็นการส่งเสริมการศึกษาของชาติอีกด้วย เพราะโรงเรียนพระปริยัติธรรมเหล่านี้ ก็จะเป็นสถานที่เรียนของกุลบุตรโดยเฉพาะเมื่อมีประกาศีให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยและสอนเลขทุกพระอาราม เพราะได้ทรงเห็นว่า

¹ เรื่องเดียวกัน .

* วัดบวรสถานสุทธาราศ หรือ วัดพระแก้ววังหน้า เป็นวัดอยู่ในพระบรมมหาราชวัง (วังหน้า)

² กจช. ร. 5 ศ. 1/5 หนังสือกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูล ลงวันที่ 16 กรกฎาคม ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2434)

...หนังสือไทย เป็นประโยชน์แก่กุลบุตรผู้เล่าเรียนพระไตรปิฎกต่อไป เป็นการเกื้อกูลพระศาสนา... ทรงพระกรุณาสุัสละพระราชทรัพย์ออกจ่าหน่ายจ่ายแจกแก่อาจารย์ แก่ศิษย์ทั้งนี้ ด้วยประสงค์จะให้ เป็นประโยชน์ในพระพุทธศาสนาและแผ่นดิน...¹

แสดงให้เห็นว่าการศึกษาในวัดไม่ว่าจะเป็นการเรียนหนังสือไทยหรือการศึกษาพระปริยัติธรรมย่อมเกิดประโยชน์ทั้งในพระพุทธศาสนาและต่อแผ่นดิน ด้วยเหตุนี้ จึงได้ทรงส่งเสริมการศึกษาด้านปริยัติธรรม โดยพระราชทานเงินพระคลังข้างที่ให้แก่อาจารย์ที่บอกพระไตรปิฎกแก่โรงเรียนที่ขาดแคลนอาจารย์ผู้สอน² และยังพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าจันทระที่ตจจุฑาธาร และพระธรรมฐานาจารย์ ฐานานุกรมเปรียญตั้งโรงเรียนสอนภาษาบาลีที่วัดสระเกศ³ โรงเรียนที่มีการสอนปริยัติธรรมอยู่แล้วก็พระราชทานให้มีพระภิกษุผู้ทรงคุณความรู้ไปช่วยบอกพระปริยัติธรรมเพิ่มขึ้น⁴

การศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิมนี้อย่างเป็นการศึกษาที่ประชาชน และข้าราชการทั่วไปให้การส่งเสริม มีการขอจัดตั้งโรงเรียนบอกพระปริยัติธรรมขึ้นตามบ้านของตน⁵ ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าการศึกษาปริยัติธรรมแบบเดิมนี้อย่างคงได้รับความนิยมอยู่มาก แม้จะมีการศึกษาของคณะสงฆ์แบบใหม่เกิดขึ้นแล้วก็ตาม

¹ เอกสาร เรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 112.

² กช. ร. 5 ศ. 1/22 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ กราบขุลงกรมขุนสมมตอมรพันธ์ ลงวันที่ 22 มิถุนายน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435)

³ กช. ร. 5 ศ. 1/3 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงษ์

⁴ กช. ร. 5 ศ. 5/9 ลิชิตสมเด็จพะพุทธโฆษาจารย์วัดราชบูรณะ ลงวันที่ 27 ตุลาคม ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442)

⁵ กช. ร. 5 ศ. 5/2 หนังสือพระอินทรประสิทธิ์ศรี ผู้ว่าราชการเมืองอินทบุรีย์ กราบขุลงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 26 มีนาคม ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436)

3. การจัดตั้งวัดเบญจมบพิตรให้เป็นสถานศึกษาเล่าเรียนของพระสงฆ์ ฝ่ายมหานิกาย

ในปี พ.ศ. 2442 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสวนดุสิต โดยนำเอาที่วัดดุสิตมาสร้างเป็นพระราชวัง และเอาที่วัดร้างอีกวัดหนึ่งทำถนน ตามประเพณีจะต้องสร้างวัดใหม่ขึ้นทดแทนกัน แต่ทรงมีพระราชดำริว่าการสร้างวัดเพิ่มขึ้นใหม่ หลายวัดยากที่จะรักษาให้อาวรอยุได้ ถ้ารวมเงินซึ่งทรงบริจาคสร้างเพียงวัดเดียวให้เป็นวัดใหญ่ จะดีกว่า จึงได้ทรงเลือกปฏิสังขรณ์วัดแหลม* พระราชทานนามใหม่ว่า วัดเบญจมบพิตร¹ การที่รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดเบญจมบพิตรนี้ ยังได้ทรงตั้งพระทัยที่ "จะทรงจัดให้เป็นทีเล่าเรียนพระปริยัติธรรมแลวิชาชั้นสูงสำหรับพระสงฆ์มหานิกาย เพื่อจะให้ได้รับความทำนุบำรุงเป็นการสะดวกที่จะเล่าเรียน..."² เพราะทรงมีพระราชประสงค์ดังนี้

1. เพื่อจะให้ เป็นวัดตัวอย่างในด้านการปกครอง และการดำเนินการจัดการศึกษาในรูปแบบที่ทรงมีพระราชประสงค์ ดังนั้น ตลอดทั้งรัชกาลจึงได้ทรงเอาพระทัยใส่ในกิจการของวัดนี้อยู่เสมอมา โดยเฉพาะ เรื่องการศึกษาของพระสงฆ์ในวัดเบญจมบพิตร นี้ ทรงสนพระทัยมากเป็นพิเศษ ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึง

* วัดแหลมเดิมเป็นวัดเล็ก ๆ ไม่ทราบแน่ชัดว่าสร้างมาแต่เมื่อใด ได้รับการปฏิสังขรณ์ขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ 3 โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 2 กับพระเจ้านั่งอ่วมเจ้าจอมมารดาเดียวกันอีก 4 องค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงได้พระราชทานนามใหม่ว่า "วัดเบญจมบพิตร" หมายความว่า วัดของเจ้านาย 5 พระองค์ ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงเปลี่ยนนามใหม่ว่า วัดเบญจมบพิตร หมายความว่า วัดของพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ 5

¹ ประวัติวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในมหามงคลสมัยชนมายุครบ 5 รอบ สมเด็จพระวันรัตน กิตติโสภณเถระ 27 พฤษภาคม 2512, หน้า 2 - 3.

² กจช. ร. 5 ศ. 6/56 เล่ม 5 วัดเบญจมบพิตร ร่างจดหมายไม่ระบุวันที่และผู้รับ

พระธรรมวโรดม ผู้ดูแลการศึกษาของวัด เบนญมบพิตรว่า

ได้รับรายงานการบอกพระปริยัติธรรมประจำเดือนมิถุนายน ร.ศ. 127 และได้พิจารณา
ดูแล้วตามรายงานทั้ง 2 ฉบับนี้ เป็นที่พอใจแล้ว ถ้าได้จัดการเสมอนี้ เอาเป็นคดีได้ ขอให้
เจ้าคุณบอกแก่พระอมรโมลี แลพระมหาหันให้อุสาห์ประดับประดองการเล่าเรียนให้เป็นไปอยู่
เสมอดังนี้ อย่าให้เสื่อมทรามได้¹

นอกจากนี้ ยังปรากฏหลักฐานเป็นรายงาน เกี่ยวกับวัด เบนญมบพิตรทั้งในส่วน เกี่ยว
กับการก่อสร้างและการศึกษาของพระสงฆ์สามเณรในวัดนี้อยู่เป็นจำนวนมาก เกี่ยวกับการ
ก่อสร้างนั้นโปรดเกล้าฯให้สร้างเป็นพิเศษไม่ว่าจะเป็นแผนผังวัด การออกแบบพระอุโบสถ
พระวิหาร เสนาสนะกุฏิ โดยโปรดเกล้าฯให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นผู้
ออกแบบ แสดงให้เห็นว่าพระองค์มีพระราชประสงค์จะให้วัดนี้ เป็นวัดที่มีแบบแผนงดงามใน
ทางการช่าง และศิลปะ² ด้วยอีกประการหนึ่ง

2. เพื่อส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ฝ่ายมหา
นิคายให้รุ่งเรือง เนื่องจากในขณะนั้นมหาธาตุวิทยาลัยซึ่งเป็นสถานศึกษาของพระสงฆ์ฝ่าย
มหานิกาย ไม่สามารถจัดการศึกษาให้เจริญรุ่งเรืองได้เท่าที่ควร เพราะมีเหตุขัดข้องหลาย
ประการ ดังเห็นได้จากหนังสือของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ว่า
ดังนี้

การเล่าเรียนของพระมหานิกายที่เป็นอันขัดข้องจะจัดให้ทันเวลาไม่ได้ด้วยในสิ่งสำคัญที่
เป็นการขัดสน ก็เพราะไม่มีผู้สามารถมีน้ำใจที่จะจัดรูปการใหม่ในหมู่พระมหานิกาย เพราะ
ด้วยธรรมเนียมที่เป็นอยู่ การสโมสรสามัคคีคุณไม่มี... อีกประการหนึ่งประวัติความเป็นไปอยู่ใน
ในเลขิโลห์โดยมาก ยิ่งกว่าที่จะทำการอย่างใหม่ให้ดีขึ้น แต่ที่มีความเพียรอุทิศสหาในการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กจช. ร. 5 ศ. 6/112 พระราชหัตถ์ เลขาถึงพระธรรมวโรดม ลงวันที่ 3
กรกฎาคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2441)

² "สำเนาพระราชหัตถ์ เลขาบรรจุในศิลาที่ก่อพระฤกษ์" ประวัติวัด เบนญมบพิตรดุสิต
วนาราม, หน้า 37.

เล่าเรียนก็ยังมีอยู่มากเหมือนกัน ต้องการผู้เป็นประธานที่จะสามารถชักนำสมาชิกคุณปลุกใจให้หาญได้แล้ว การเล่าเรียนจึงจะดำเนินไปทันกาลสมัยได้...¹

การที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์หนักใจในอุปสรรคของการเล่าเรียนของพระสงฆ์มหานิกายก็เนื่องมาจาก หลังจากที่มีการตั้งมหาธาตุวิทยาลัยขึ้นตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2432 แล้ว หลังจากนั้นอีก 2 ปีต่อมา เมื่อเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้ไปตรวจดูการศึกษาที่มหาธาตุวิทยาลัย นั้นพบว่า มีพระสงฆ์สามเณรมาเรียนเพียง 60 - 70 รูป ทั้ง ๆ ที่มีบิณฑุชนักเรียนอยู่ถึง 221 รูป² เมื่อมีการจัดตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นในปี พ.ศ. 2436 พระสงฆ์สามเณรของมหาธาตุวิทยาลัยก็ได้หันไปศึกษาที่มหามกุฏราชวิทยาลัยมากยิ่งขึ้นทุกที จนในที่สุดกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสต้องทรงรับจัดการการศึกษาในมหาธาตุวิทยาลัย³ ด้วย

ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชประสงค์จะทำนุบำรุงการเล่าเรียนของพระสงฆ์มหานิกายขึ้นที่วัดเบญจมบพิตรนี้ และทรงให้ความสนพระทัยในกิจการการศึกษาของวัดเบญจมบพิตรนี้มาก ดังจะเห็นจากพระราชหัตถเลขาที่ทรงกำชับให้พระอมรโมลี อาจารย์ผู้สอนในโรงเรียนพระปริยัติธรรมของวัดเบญจมบพิตรว่า

ด้วยรายงานบอกหนังสือพระปริยัติธรรมจำนวนเดือนสิงหาคม ศกนี้ มีเวลาบอคน้อย เพราะอาจารย์อาพาธนั้น ก็ตามที่เพราะเป็นธรรมดาของสังขารห้ามพยาธิทุกข์ไม่ได้ แต่ข้อที่พระสงฆ์สามเณรขาดกระปรองกระปรังนั้นอยู่ข้างจะมากหลายองค์ แลมาวันนักไม่เป็นที่พอใจ ขอให้ช่วยตักเตือนว่ากล่าวทวนสอนอย่าให้เป็นเช่นนี้อีกได้จึงจะเป็นที่พอใจ⁴

¹ กจช. ร. 5 ศ. 5/6 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ราช เลขาธิการ ที่ 77/4797 ลงวันที่ 13 ตุลาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

² กจช. ร. 5 ศ. 5/2 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435)

³ กจช. ร. 5 ศ. 5/6 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 13 ตุลาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

⁴ กจช. ร. 5 ศ. 6/112 สำเนาพระราชหัตถเลขาถึงพระอมรโมลี ลงวันที่ 3 กันยายน ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451)

นอกจากนี้ ยังได้ทรงตั้งหอพุทธศาสนะสังคหะ และมีการพระราชทานรางวัลสำหรับพระภิกษุสามเณรวัดเบญจมบพิตรที่สอบได้อีกด้วย

การตั้งหอพุทธศาสนะสังคหะ หอพุทธศาสนสังคหะ คือ หอไตรของวัดเบญจมบพิตร โดยปกติหอไตร เป็นที่เก็บรักษารวบรวมพระไตรปิฎกประจำวัด เปรียบเสมือนหอสมุดของวัด เป็นที่สำหรับให้พระภิกษุสามเณรได้ใช้สืบสวนค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมในการศึกษาพระปริยัติธรรม รัชกาลที่ 5 มีพระราชประสงค์จะทรงจัดตั้งหอไตรของวัดเบญจมบพิตรให้เป็นที่ยอมรับแก่รวบรวมพระไตรปิฎกและหนังสือที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทุก ๆ ภาษา สำหรับหนังสือภาษาไทยที่เก็บรวบรวมไว้จะเป็นหนังสือต่าง ๆ เช่น

- หนังสือที่แต่งขึ้นในสมัยโบราณโดยปราชญ์ต่าง ๆ เช่น ไตรภูมิ, โลกยสังฆฐาน, อนาคตวงศ์

- หนังสือเทศนาต่าง ๆ ทั้งที่เป็นตัวเขียนและตัวพิมพ์

- หนังสือที่แต่งเป็นแบบเรียน และคำสั่งสอนสัพบุรุษ เช่น ธรรมจักษุ นวโกวาท เป็นต้น

นอกจากหนังสือต่าง ๆ ก็ยังโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมตู้หนังสือของเก่า หีบ และกรอบพระคัมภีร์ กากะเบียง, ผ้าห่อ สายรัด หูหนังสือ ซึ่งเป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการศึกษาพระปริยัติธรรม รวมทั้งรูปเขียนทางศาสนาอีกด้วย¹ พระไตรปิฎกที่โปรดให้รวบรวมนั้นได้ทรงรวบรวมหนังสือพระไตรปิฎกของพม่าโดยให้ "ซีพคอมมิสชันเนอร์เมืองพม่า เป็นธุระมอบการให้เอดูเคชันแนลอินติเคต เมืองพม่า เป็นภาระในการเลือกคัดจ้างจวนลอกคัด สครตารัฐบาลพม่าได้ส่งมาที่สถานทูตอังกฤษ..."² นอกจากพระไตรปิฎกซึ่งคัดลอกมาจากพม่าก็ยังมีพระไตรปิฎกญี่ปุ่นซึ่งมีพระราชาญี่ปุ่นนำมาถวาย ให้เก็บรักษาไว้ที่หอพุทธศาสนะสังคหะนี้ด้วย

¹ กจข. ร. 5 ศ. 6/64 เรื่องตั้งหอพุทธศาสนะสังคหะ

² กจข. ร. 5 ศ. 6/62 พระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 2 กรกฎาคม

นับว่าทอพุทธศาสนะ สังคหะนี้ เป็นห้องสมุดสำหรับการศึกษาพระปริยัติธรรมโดยเฉพาะ การมีห้องสมุด เป็นที่รวบรวมตำรับตำราทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะ เช่นนี้ นับได้ว่ามีคุณประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาของคณะสงฆ์ที่กำลังมีการดำเนินการจัดการศึกษาให้เป็นระเบียบแบบแผน

การพระราชทานรางวัลภิกษุสาม เณร วัด เบญจมบพิตรที่สอบ เปรียญได้

การที่โปรดเกล้าให้รางวัลแก่พระภิกษุสาม เณร วัด เบญจมบพิตรที่สอบพระปริยัติธรรม ได้เป็น เปรียญนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงให้เหตุผลว่า

"การที่ให้รางวัลพระวัดเบญจมบพิตร เป็นอย่างทายกผู้อุปการะวัดให้รางวัล เพื่อจะบำรุงนักเรียนในวัด"¹

แสดงให้เห็นว่ามีพระราชประสงค์จะให้พระสงฆ์สาม เณรที่เป็นนักเรียนในวัด เบญจมบพิตรได้มีกำลังใจในการสอบ การให้รางวัลแก่พระภิกษุสาม เณรที่สอบได้นี้ ไม่ได้มีกำหนด อัตราตายตัวเท่าใดนัก แต่จากหลักฐานที่มีปรากฏอยู่ทำให้เห็นได้ว่า อัตรารางวัลไม่แตกต่างกันนักในแต่ละครั้ง ดังตารางแสดงอัตรารางวัลดังนี้

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กจช. ร. 5 ศ. 3/4 สำเนาพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
ลงวันที่ 14 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)

ตารางที่ 2 ตารางแสดงอัตรารางวัลพระราชทานให้แก่พระภิกษุสามเณรที่สอบได้เป็นเปรียญของวัดเบญจมบพิตรในระหว่าง พ.ศ. 2445 และ พ.ศ. 2451

ประโยค	ลำดับชั้นความรู้	อัตรารางวัล พ.ศ. 2445	อัตรารางวัล พ.ศ. 2451
ประโยค 3	ความรู้ชั้นที่ 3	15 บาท	} 45 บาท
	2	20 บาท	
	1	30 บาท	
ประโยค 4	ความรู้ชั้นที่ 3	80 บาท	80 บาท
	2	90 บาท	90 บาท
	1	100 บาท	ไม่ปรากฏ
ประโยค 5	ความรู้ชั้นที่ 3	90 บาท	90 บาท
	2	100 บาท	100 บาท
	1	110 บาท	110 บาท
ประโยค 6	ความรู้ชั้นที่ 3	100 บาท	ไม่ปรากฏ
	2	110 บาท	110 บาท
	1	120	ไม่ปรากฏ
ประโยค 7	ความรู้ชั้นที่ 3	120 บาท	ไม่ปรากฏ
	2	140 บาท	ไม่ปรากฏ
	1	160 บาท	ไม่ปรากฏ

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ประโยค	ลำดับชั้นความรู้	อัตรารางวัล พ.ศ. 2445	อัตรารางวัล พ.ศ. 2451
ประโยค 8	ความรู้ชั้นที่ 3	160 บาท	ไม่ปรากฏ
	2	200 บาท	ไม่ปรากฏ
	1	240 บาท	ไม่ปรากฏ
ประโยค 9	ความรู้ชั้นที่ 3	240 บาท	ไม่ปรากฏ
	2	320 บาท	ไม่ปรากฏ
	1	400 บาท	ไม่ปรากฏ

*ไม่ปรากฏ คือ ไม่ปรากฏมีหลักฐานกล่าวถึง
รางวัลในลำดับความรู้นั้น ๆ

ที่มา : กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 3/5 เล่ม 3 แปลประวัติศาสตร์ อัตราพระราชทานรางวัลเปรียญวัด เบนจุมบพิตรที่แปล
หนังสือได้ และ ศ. 6/113 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 5 มีนาคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นอกจากนี้ ยังปรากฏว่าได้มีการพระราชทานเงินให้เป็นพิเศษแก่พระภิกษุที่สอบได้เปรียญ 9 ประโยคซึ่งเป็นชั้นสูงสุด เป็นพิเศษอีก 160 บาท¹ เพื่อเป็นกำลังใจให้แก่พระสงฆ์ในการที่จะศึกษาเล่าเรียนให้ได้เป็นเปรียญประโยคสูง ๆ ต่อไป นอกจากการพระราชทานรางวัลแล้วพระสงฆ์สามเณรวัดเบญจมบพิตรที่สอบได้จะได้รับพระราชทานตาลบัตรพัดยศตามชั้นประโยคที่สอบได้ โดยมีเครื่องหมายสำหรับวัดเบญจมบพิตรเป็นพิเศษ เพื่อให้รู้ว่า "เป็นที่หมายที่เคยได้ออยู่วัดเบญจมบพิตรมาแต่ก่อนเหมือนกัน"²

ด้วยเหตุนี้วัดเบญจมบพิตรจึงเป็นวัดที่มีพระสงฆ์สามเณรมาสมัครเป็นนักเรียนกันมาก ดังความที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลว่า

การที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เช่นนี้เป็นการดีมาก ทำให้พระสงฆ์สามเณรอยากจะมาอยู่แลเล่าเรียนในพระอารามนี้ยิ่งขึ้น แต่เพียงเดี๋ยวนี้ พระราชโอรสผู้มีผู้มาบอกจะเอาศิษย์มาฝากให้เป็นนักเรียนวัดเบญจมบพิตรอยู่เนือง ๆ กว่า 30 รายมาแล้ว ก็ยังไม่กล้าจะรับไว้เป็นการหอมวัดเบญจมบพิตร³

การที่วัดเบญจมบพิตรมีชื่อเสียงและได้รับพระราชทานพัดยศที่มีเครื่องหมายพิเศษ ทำให้สถาบันการศึกษาอื่น ๆ ของคณะสงฆ์ เช่น มหามกุฏราชวิทยาลัย ได้คิดที่จะให้มีพัทธรอง ปกตราของวิทยาลัยสำหรับนักเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัย และได้ขอจดทะเบียนไว้แล้ว ทั้งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ก็ได้คิดที่จะขอให้มีพัดเครื่องหมายของมหาธาตุวิทยาลัย และโรงเรียนวัดสุทัศน์ ซึ่งเป็นสถานศึกษาพระปริยัติธรรมตามแบบเก่าเพื่อจะได้ให้เป็นเครื่องหมายประจำวิทยาลัย หรือพระอารามนั้น ๆ⁴ เรื่องนี้ไม่พบหลักฐานว่ามีพระราชกระแสอย่างไร เพียง

¹ กจข. ร. 5 ศ. 6/113 พระราชหัตถ์เลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 5 มีนาคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451)

² กจข. ร. 5 ศ. 1/25 เล่ม 3 เบ็ดเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 9 กรกฎาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2444)

³ เรื่องเดียวกัน .

⁴ เรื่องเดียวกัน .

แต่มีหนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลว่าความคิดที่จะจัดทำพิตรอง ให้หม่อมกุฎราชวิद्याสนั้นไม่สำเร็จ แต่จะได้คิดจัดทำขึ้นในเวลาต่อไปข้างหน้า¹ การให้รางวัลแก่พระสงฆ์สามเณรนี้ น่าจะเป็นความคิดที่ได้มาจากการที่พระไตรสรณัชช ซึ่งได้ออกไปยัง เมืองรามัญในปี พ.ศ. 2439 ได้รายงานถึงการสอบไล่พระปริยัติธรรมซึ่งยังกฤษฎีกาสั่งปกครองพม่าอยู่นั้น ได้ให้การสนับสนุนว่า ในพมามีการสอบไล่ปริยัติธรรมทุกปี ผู้ที่สอบไล่ได้จะได้รับรางวัล พร้อมทั้งประกาศนียบัตร²

เมื่อมีการพระราชทานรางวัลให้แก่พระสงฆ์สามเณรวัดเบญจมบพิตรมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2442 - พ.ศ. 2445 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้กราบทูลขอให้พระราชทานรางวัลให้แก่พระภิกษุสามเณรที่เข้าแปลพระปริยัติธรรมในปี ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2444)³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานความเห็นว่าการให้รางวัลนั้น "...ได้เคยนึกอยู่เพราะได้เห็นที่เมืองพม่าเขาให้ ก็ให้ได้"⁴ แต่ในขณะนั้นคงจะยังไม่ให้รางวัลไม่ได้เพราะควรต้องมีการกำหนดวิธีการให้คะแนนเพื่อตัดสินเสียก่อน และควรมีการกำหนดขั้นของรางวัลซึ่งคงจะเป็นในโอกาสต่อไป แต่ไม่มีปรากฏหลักฐานว่าได้มีการพระราชทานรางวัลในการสอบพระปริยัติธรรมขึ้นหรือไม่

¹ กข. ร. 5 ศ. 1/25 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 14 กรกฎาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2442)

² กข. ร. 5 ศ. 1/49 หนังสือพระไตรสรณัชชออกไปเมืองรามัญประเทศ ลงวันที่ 26 สิงหาคม ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438)

³ กข. ร. 5 ศ. 3/4 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลพระเจ้านั่งยาเออ กรมขุนสมมตอมรินทร์ ลงวันที่ 24 มกราคม ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)

⁴ กข. ร. 5 ศ. 3/4 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 14 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)

นอกจากการที่ทรงให้ความอุปถัมภ์แก่พระภิกษุสาม เณรวัด เบลูจมนพิตร์ด้วยการพระราชทานรางวัล และพัดยศเป็นพิเศษแล้ว ยังได้ปรากฏว่าในการสอบพระปริยัติธรรม จะพระราชทานรถยนต์หลวงให้รับสาม เณรที่สอบไล่ได้กลับไปส่งยังวัด เบลูจมนพิตร์อีกด้วย¹ ถึงกระนั้นก็ดี เมื่อสิ้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปแล้ว วัด เบลูจมนพิตร์ ก็มีได้มีบทบาทเด่นใน เรื่องการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ เทียบเท่ากับมหาหมากฎราชวิทยาลัย และมหาธาตุวิทยาลัย ซึ่งต่อมาได้ยกฐานะตัวเองขึ้น เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์

ค. การปรับปรุงหลักสูตรการสอบ และวิธีการสอบไล่พระปริยัติธรรมแบบเก่า
การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการสอบไล่พระปริยัติธรรมนี้ ได้มีการปรับปรุงหลายอย่าง คือ

1. กำหนดให้พระสงฆ์ที่สอบประโยค 1 - ประโยค 3 ให้แยกสอบกับ
แม่กองที่คณะของคนสังกัด โดยแบ่ง เป็น 2 กอง คือ

คณะใต้ และคณะกลาง เป็น กองที่ 1

คณะเหนือ คณะรามัญ และคณะธรรมยุติกา เป็นกองที่ 2

เจ้าคณะผู้เป็นแม่กองจะรับผิดชอบ เฉพาะคณะในกองของตน แม่กองจะเป็นผู้ตัดสินเด็ดขาด และเป็นผู้จัดการในเรื่องการจัดประโยคให้สอบ ซึ่งเป็นการให้อำนาจความรับผิดชอบต่อแม่กอง คณะ แทนที่จะนำพระสงฆ์สาม เณรมาสอบรวมกันทั้งหมด ดังเช่นที่เคยปฏิบัติมาแต่โบราณ สำหรับพระสงฆ์สาม เณรที่สอบตั้งแต่ประโยค 4 ขึ้นไปให้แปลตามธรรมเนียมเดิม คือ แปลในสนามหลวง การแก้ไขวิธีการสอบของประโยค 1 - ประโยค 3 นี้ คงเป็นเพราะประโยคเบื้องต้น จำนวนผู้เข้าสอบมีมากกว่าประโยคอื่น ๆ ซึ่งการจัดสอบด้วยวิธีนี้ทำให้การสอบในแต่ละครั้งไม่ต้องใช้เวลานาน เป็น เดือน เพราะผู้สอบมีจำนวนมากเกินไป เป็นการแบ่งเบาความเหน็ดเหนื่อยบอบซ้ำของพระราชาคณะผู้ไล่ให้หน่อยลง²

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 3/4 หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหมื่นเทวศรวงษ์ ลงวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 120 พ.ศ. 2444

² กข. ร. 5 ศ. 3/4 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ ลงวันที่ 11 กันยายน ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

2. ผู้เข้าสอบที่สอบได้ประโยคใดแล้ว ก็ให้คงประโยคนั้นไว้โดยเฉพาะ ผู้ที่สอบได้ประโยค 1 หรือ ประโยค 2 ไม่จำเป็นต้องไปตั้งต้นสอบใหม่ในปีต่อไป ดังเช่น ระเบียบการสอบแบบเดิม โดยกำหนดให้มีการให้ประกาศนียบัตรแก่พระสงฆ์ผู้สอบได้ ระบุ ประโยคที่สอบได้¹

3. ลดจำนวนหนังสือที่ต้องแปลลง โดยให้ประโยค 1 และประโยค 2 แปลเพียง 10 บทคัด หรือ 1 ลาน ส่วนประโยค 3 ให้แปล 20 บทคัดตามกำหนดเดิม แต่ เพิ่มเวลาที่แปลให้มากขึ้น ส่วนประโยค 4 ขึ้นไป กำหนดให้แปลประโยคละ 2 ลาน แต่ ใช้เวลา 120 นาที² ทั้งนี้ เพราะในการสอบแปลปริยัติธรรมนั้น ผู้สอบแปลเพียง 1, 2 บทคัด ผู้ไต่กรัฏฐมิรุของที่เข้าสอบได้แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องแปลเป็นจำนวนหลายบทคัด ซึ่งเป็น การสิ้นเปลืองเวลา

4. มีการกำหนดเวลาในการสอบที่แน่นอน โดยใช้นาฬิกาเป็นเครื่อง กำหนดเวลา แทนการใช้เทียนสัญญาณตามประเพณีโบราณ³ ซึ่งการใช้นาฬิกา เป็นเครื่อง กำหนดเวลาทำให้ได้จำนวนผู้สอบวันละประมาณ 20 รูป เพราะถ้าหมดเวลาที่กำหนด ก็ถือเป็น ตก ผู้สอบไม่ต้องมานั่งอ้าอึ้งอยู่เป็นเวลานาน ซึ่งเป็นการเสียเวลาต่อผู้ไต่และพระสงฆ์ สามเณรผู้สอบอื่น ๆ

การออกกฎข้อบังคับเหล่านี้⁴ แสดงให้เห็นว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขวิธีการ สอบพระปริยัติธรรมแต่ดั้งเดิมให้มีวิธีการที่กระชับรัดกุม ย่นระยะเวลาและให้มีระเบียบแบบ แผนดีขึ้น ทั้งนี้ก็คงเป็นเพราะในระยยะเวลานั้นคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ซึ่งมีกรมหมื่น

¹ กจช. ร. 5 ศ. 3/33 ร่างกฎข้อบังคับสำหรับการแปลปริยัติธรรมในสนาม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441)

² กจช. ร. 5 ศ. 3/37 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบทูล กรมขุนสมมต อมรพันธ์ ที่ 253 ลงวันที่ 15 มีนาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443)

³ กจช. ร. 5 ศ. 3/33 ร่างกฎข้อบังคับสำหรับการแปลพระปริยัติธรรมในสนาม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441)

⁴ เรื่องเดียวกัน.

วชิรญาณวโรรสทรงเป็นเจ้าของอยู่ได้ทำการปรับปรุงวิธีการศึกษา การสอบ ความรู้ของ พระสงฆ์สามเณรแบบใหม่หรือที่เรียกกันว่า แบบมหามกุฏราชวิทยาลัย อยู่ เป็นผลให้การศึกษา พระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ต้องปรับปรุงตนเองให้เหมาะสมยิ่งขึ้น และเพื่อเป็นการกระตุ้น ให้กำลังใจแก่พระสงฆ์สามเณรที่ศึกษาพระปริยัติธรรมอยู่ให้มีกำลังใจเพิ่มขึ้น

การแก้ไขปรับปรุงวิธีการสอบแบบเก่านี้ จะเห็นได้ว่าทั้งคณะสงฆ์และ เสนาบดี กระทรวงธรรมการ ซึ่งเป็นผู้เกี่ยวข้องกับการศึกษาของคณะสงฆ์ได้พยายามหาทางแก้ไขปัญหา ที่เกิดขึ้นจากวิธีการสอบแบบเดิม โดยเฉพาะปัญหาที่ต้องใช้เวลาสอบพระปริยัติคราวหนึ่ง ๆ นานถึง 2 - 3 เดือน เนื่องจากจำนวนผู้เข้าสอบมีมาก และวิธีการสอบด้วยการแปลด้วย ปากไม่สามารถจะสอบได้วันละหลาย ๆ รูป ปัญหาที่ได้รับการแก้ไขโดยวิธีการดังต่อไปนี้

1. ให้ผู้สอบมีพระราชกฤษฎีการับรองว่ามีความรู้พอจะเข้าสอบได้ จริง แต่การรับรองนี้ก็เกิดปัญหาว่า พระราชกฤษฎีกาผู้รับรอง ทำให้เกิดความเกรงใจผู้ มาขอให้รับรอง โดยไม่ได้ทราบพื้นความรู้ของผู้เข้าสอบ ซึ่งก็ไม่เกิดประโยชน์อันใดในการ ออกกฤษฎีกาข้อบังคับนี้ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าถ้าไปกวัดขั้นพระ ราชกฤษฎีกาที่ลงชื่อรับรอง ก็จะทำให้จำนวนผู้เข้าแปลน้อยไปอีก¹

2. เมื่อวิธีการลงชื่อรับรองไม่เป็นผล สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ขณะนั้นดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น จึงได้เสนอให้ใช้วิธีการ "เอนแตนซ์ เอกแซมเนชัน" (Entrance Examination) สำหรับพระสงฆ์สามเณรที่ยังไม่ มีประโยคเลย และจะเข้าสอบประโยค 1 ถ้าผ่านการสอบ เอนแตนซ์เอกแซมเนชัน ก็ถือว่า สอบได้ประโยค 1 ซึ่งจะมีประโยชน์ต่อผู้สอบและผู้ไต่ คือ ผู้สอบไม่เสียในการสอบคัดความรู้นี้ คือ ได้ประโยคด้วย และทำให้ผู้ไต่ได้คัดผู้ไม่มีความรู้ออกไปเสียก่อน แต่ยังมีปัญหาในการหา วิธีสอบให้ได้วันละหลาย ๆ รูป² ต่อมากรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงเสนอว่าวิธีการสอบให้

¹ กช. ร. 5 ศ. 3/13 พระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ 5 กราบทูล กรมหมื่นวชิรญาณ วโรรส ลงวันที่ 26 มกราคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451)

² กช. ร. 5 ศ. 3/13 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส กราบทูลขอเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนแปลงแก้ไขการสอบของพระรามัญ

ได้จำนวนวันละหลาย ๆ รูปนั้น คือ ให้มีการแยกกองสอบออกเป็นกองย่อย ๆ เพื่อวันสอบจะได้ลดลง เช่น ในปี พ.ศ. 2452 มีผู้เข้าสอบที่ยังไม่มีประโยคเลย ถึง 107 รูป ไล่ได้วันละ 6 รูป ต่อ 1 กอง ใช้เวลาประมาณ 16 วัน แต่ถ้าแยกกองสอบเป็น 2 กอง วันสอบจะลดลงเหลือเพียง 8 วัน แต่ก็มีปัญหาว่าพระราชกฤษฎีกาไล่มีจำนวนน้อยรูป และถ้าให้ไล่เฉพาะประโยค 1 เป็นประจำจะทำให้เกิดผลเสีย คือ "ความรู้จะแคบ" ทรงเห็นว่าจะต้องหาทางแก้ไขด้วยการผลัดเปลี่ยนผู้ไล่ไปทุกปี¹ ซึ่งในเรื่องความรู้ของพระราชกฤษฎีกาเป็นแม่กองสอบไล่นี้ รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งว่า การสอบไล่พระปริยัติธรรมนั้น มุ่งจะให้ผู้ไล่ได้รับความรู้ด้วย²

ปัญหาเรื่องการสอบคัดเลือกความรู้ผู้ที่ยังไม่ได้ประโยคเลยนั้น ในที่สุดก็ล้มเลิกไป แสดงให้เห็นว่าในการเปลี่ยนแปลงแก้ไขหลักสูตร หรือวิธีการสอบไล่พระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ในระหว่างปี พ.ศ. 2411 - 2453 นี้ ยังมีการเปลี่ยนแปลงได้น้อยมาก ส่วนใหญ่ยังคงรักษาแบบแผนประเพณีเดิมไว้ การแก้ไขเกี่ยวกับข้อบกพร่องของการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์นั้นต้องรอไปจนกว่า ปี พ.ศ. 2453 เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้ทรงรับตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระสังฆราชแล้ว จึงจะเกิดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นการใหญ่ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแก้ไขการจัดการศึกษาตามแนวพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จะเป็นแนวทางของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ที่ใช้กันมาจนทุกวันนี้

¹ กช. ร. 5 ศ. 3/13 ลายพระหัตถ์ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 25 มกราคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451)

² กช. ร. 5 ศ. 3/13 พระราชหัตถ์เลขา ทูลกรมหลวงวชิรญาณวโรรส ลงวันที่ 26 มกราคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451)

2. การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่ ในรัชกาลที่ 5 นี้เอง ที่ได้มีการริเริ่มการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์แบบใหม่ขึ้น หรือที่เรียกกันว่าแบบ "มหามกุฏราชวิทยาลัย" มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นสถานศึกษาของคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายริเริ่มขึ้นโดยพระดำริของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส การก่อตั้งการศึกษาของคณะสงฆ์แบบใหม่จะเป็นผลให้เกิดการปรับปรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิม ดังได้กล่าวมาแล้ว¹

ก. การจัดตั้งสถานศึกษาชั้นสูงของฝ่ายธรรมยุต ในปี พ.ศ. 2434 ปรากฏว่ามหาธาตุวิทยาลัยเสื่อมโทรมลงมาก จนเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เกรงว่า "...สืบไปจะเป็นที่อวดว่า เป็นวิทยาลัยก็ได้" เพราะ "การที่สอนนั้นก็ไม่ใช่ชั้นแบบแผนอย่างโรงเรียนที่จัดขึ้นใหม่ เป็นการที่คงเรียนอยู่ดัง เช่นอาจารย์บอกกันตามวัด"² จึงได้นำความไปทูลปรึกษากับกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เพราะเห็นว่าทรงเป็นผู้ที่สนพระทัยในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ผู้มาก³ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์และกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเห็นพ้องกันว่า ควรจะตั้งการศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบวิทยาลัยชั้นที่วัดมกุฏกษัตริย์ฯ สำหรับเป็นสถานศึกษาของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย โดยมีการกำหนดหลักสูตร และวิธีการจัดการศึกษาเล่าเรียนในวิทยาลัยแห่งนี้โดยละเอียด⁴ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นด้วย ทรงเห็นว่าสถานศึกษาของฝ่ายธรรมยุติกนิกายควรจะจัดตั้งขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร เพราะ

¹ ุรายละเอียดในเรื่องการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิม, หน้า 81 - 83.

² กจข. ร. 5 ศ. 5/2 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 24 มิถุนายน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435)

³ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้จัดการสอนปริยัติธรรมขึ้นที่ในวัดบวรนิเวศวิหาร และวัดมกุฏกษัตริย์อาราม ทรงสนพระทัยในการจัดการศึกษาปริยัติธรรมมาก ทั้งยังทรงสอนพระปริยัติธรรมด้วยพระองค์เองอีกด้วย

"คนกับงาน", สัมภาษณ์พระยาอุตรธานี, สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 4 (1 มิถุนายน - สิงหาคม, 2509) : 80 - 81.

⁴ กจข. ร. 5 ศ. 5/2 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 24 มิถุนายน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435).

เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ถึง 14 ปีกว่าอย่าง 1 ธรรมยุติกาก่อเกิดไพศาลขึ้นในที่นั้น 1... เป็นวัดเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติกามากกว่า 40 ปีแล้ว 1 กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสก็จะต้องมาอยู่อีกหลายพรรษา แลต่อไปภายหน้านึกว่าไม่อยากจะย้ายคณะใหญ่ไปวัดอื่น 1 ถ้าจะเล่าเรื่องราวก็มีแต่เรื่องดีที่เป็นพระเกียรติยศตลอดต้นตลอดปลาย 1 เป็นที่เจ้าแผ่นดินแลเจ้านายทรงผนวชมาแล้ว และยังจะมีต่อไปเสมอแทนวัดมหาธาตุไม่พึงสงสัย 1 เสนาสน์ถึงจะไม่พอเพียงอย่างไร คงได้อาไศรยพระราชานุญาตเจ้าแผ่นดินไม่เป็นคราวเป็นสมัย 1 เป็นที่ตั้งอยู่ในพระนครทางไปมาก็สะดวก ถ้าก่อสร้างอันใดขึ้นก็เป็นเครื่องประดับงามพระนคร 1 จึงเห็นว่าถ้าตั้งที่วัดบวรนิเวศได้ จะเป็นเครื่องเผยแพร่พระเกียรติยศไฟโรจน์ปราสาจากอุปกิเลส เครื่องเสริมมองหึ่งปวงดีกว่า วัดมกุฏกษัตริยารามมาก¹

ด้วยเหตุนี้จึงมีการจัดตั้งวิทยาลัยของคณะสงฆ์ธรรมยุตขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหารนี้ โดยรัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ให้สำหรับก่อสร้างวิทยาลัยเป็นจำนวนถึง 80,000 บาท และโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่ดินสำหรับปลูกสร้างวิทยาลัยขึ้น รวมทั้งพระราชทานชื่อวิทยาลัยแห่งนี้ว่า "มหามกุฏราชวิทยาลัย" ทั้งยังทรงแนะนำให้เริ่มดำเนินการสอนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2436 โดยไม่ต้องไปรอที่จะเปิดดำเนินการในเดือนพฤศจิกายน ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437) ซึ่งจะเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ได้เท่ากับปีแห่งรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะการจัดดำเนินการก่อนจะช่วยให้การดำเนินงานได้เรียบร้อยทันเวลา เปิดดำเนินการ² ด้วยเหตุนี้มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้เปิดดำเนินการในวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436)³ และได้เริ่มต้นการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้มีระบบแบบแผนที่แตกต่างไปจากการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิม จึงมักเรียกระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ที่มีขึ้นใหม่นี้ว่า "แบบมหามกุฏราชวิทยาลัย" หรือ "แบบวิทยาลัย"

¹ กจข. ร. 5 ศ. 5/2 สำเนาพระราชหัตถเลขาตอบเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ที่ 408/111 ศธ. 5 ลงวันที่ 27 สิงหาคม ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435)

² เรื่องเดียวกัน .

³ ธรรมจักร เล่ม 1, หน้า 99.

การจัดการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัย

ถ้าจากรัตนประสงค์แห่งการตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งปรากฏอยู่ในข้ออาณัติของมหามกุฏราชวิทยาลัย จะเห็นได้ว่ามีอยู่ 3 ประการคือ

1. เพื่อเป็นสถานที่ศึกษาพระปริยัติธรรม ของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย
2. เพื่อเป็นสถานศึกษาวิชาซึ่งเป็นของชาติภูมิ และต่างประเทศแห่งกุลบุตร
3. เพื่อเป็นสถานที่จัดการสั่งสอนพระศาสนา¹

จะเห็นได้ว่าวัตถุประสงค์ของมหามกุฏราชวิทยาลัยนี้ เน้นถึงประโยชน์แห่งการศึกษาของพระสงฆ์, กุลบุตร และสำหรับประชาชนทั่ว ๆ ไป แต่เนื่องจากมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นสถาบันของคณะสงฆ์ มีพระสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการ ดังนั้น การจัดการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัย จึงเน้นที่การศึกษาของคณะสงฆ์เป็นสำคัญ

1. การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย มีการดำเนินการดังนี้คือ

การจัดหลักสูตรใหม่ เรียกว่า หลักสูตรมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งแสดงเปรียบเทียบกับหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเก่าให้เห็นได้ดังนี้

ศูนย์วิทยพัชรากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กจช. ร. 5 ศ. 5/31 ข้ออาณัติของมหามกุฏราชวิทยาลัย

ตารางที่ 3 ตารางแสดงการเปรียบเทียบหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิม และ
หลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัย

	หลักสูตร	วิธีการสอน	วิธีสอบ
<u>แบบมหามกุฏ ราชวิทยาลัย</u>	แบ่งเป็น 6 ชั้น คือ	ครูสอนนักเรียน เป็นชั้นเรียน	ใช้วิธีเขียนตอบ
	1. นักเรียนตรี	ใช้วิธีการนั่งเรียน มีการกำหนด	ข้อสอบซึ่งออกมา
	2. นักเรียนโท	เวลาเรียนแน่นอน มีระเบียบการ	เป็นข้อปัญหาที่มีการ
	3. นักเรียนเอก	เรียนกำหนดโดยเฉพาะ แบบ	ตั้งคะแนนเป็นหลัก
	4. บาเรียนตรี	เรียนใช้หนังสือบาลีไวยากรณ์	ไว้หักคะแนนข้อที่
	5. บาเรียนโท	และแบบเรียนอื่น ๆ ซึ่งเป็นภาษา	ผิดไว้ ถ้าคะแนนที่
	6. บาเรียนเอก	ไทย	เหลือไม่ต่ำกว่าที่
<u>แบบเดิม</u>	แบ่งเป็น 9 ประโยค	ครู คนเดียวสอนนักเรียนทุก	แปลด้วยปากทำ
	ประโยค 1 } ประโยค 2 } ประโยค 3 } ประโยค 4 } ประโยค 5 } ประโยค 6 } ประโยค 7 } ประโยค 8 } ประโยค 9 }	ชั้น ไม่มีกำหนดเวลาเรียนแน่นอน	ให้นักเรียนไม่ชำนาญ
	เปรียญตรี	ในแต่ละวัน เรียกแบบนอนเรียน	ในการเรียนและไม่
		เพราะผู้เรียนนั่งเรียนบ้าง นอน	ค้อยู่หนังสือไทย
		เรียนบ้าง	การตัดสินใจได้มากขึ้น
		แบบเรียน ใช้หนังสือที่เป็นอักษร	อยู่กับความพอใจ
		ขอม เขียนในใบลาน ซึ่งเป็นแบบ	ของกรรมการผู้เฒ่า
		เรียนที่ยากทำให้ผู้เรียนท้อถอย	
		เปรียญเอก	

ที่มา : กจช. ร. 5 ศ. 5/31 ข้ออาณัติของมหามกุฏราชวิทยาลัย

การแก้ไขปรับปรุงการศึกษาของพระสงฆ์นี้จะเห็นได้ว่าหลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัย นั้น เป็นการปรับปรุงให้การศึกษาพระปริยัติธรรมง่ายขึ้น เพราะในขั้นต้นก็เริ่มศึกษาหนังสือบาลีไวยากรณ์ซึ่งเป็นหนังสือภาษาไทย ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงรจนารขึ้นใช้แทนแบบเรียนมูลปกรณัม ซึ่งเป็นแบบเรียนที่เรียนได้ยากมาก กว่า จะเรียนจบก็กินเวลาหลายเดือน ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่เริ่มศึกษาจึงเบื่อกว่าและเลิกเรียนเสียกลางคัน สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงได้ทรงนิพนธ์แบบเรียนนี้ขึ้นโดยใช้อธิบายเป็นภาษาไทยอย่างย่อ ๆ แต่ละเอียดสี่ถ้วน¹ หนังสือนี้ได้ใช้มาตั้งแต่มีการจัดตั้งมหาธาตุวิทยาลัยมาแล้ว²

การแก้ไขระเบียบการสอบก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะทำให้พระสงฆ์สามเณรที่เรียนพระปริยัติธรรมได้มีความกระตือรือร้นขึ้น เพราะมีการกำหนดให้สอบทุก ๆ ปี* ซึ่งทำให้ผู้สอบสามารถสอบได้เป็นเปรียญสูง ๆ ได้เร็วขึ้นกว่า การสอบในสนามหลวงซึ่งกำหนดการสอบไว้ถึง 3 ปี : 1 ครั้ง หรืออาจนานกว่านั้น ผู้สอบที่รอมานานก็หมดกำลังใจ และความรู้ก็ลดน้อยลงไป วิธีการสอบที่ใช้การเขียนตอบแทนการสอบด้วยปากก็จะเป็นการย่นระยะเวลาการสอบให้เร็วขึ้น เพราะสอบพร้อมกันทั้งหมด ไม่ต้องใช้ระยะเวลาในการสอบถึง 2 - 3 เดือน เช่น การสอบด้วยการแปลด้วยปาก และที่สำคัญที่สุดก็คือ การเขียนตอบข้อสอบจะช่วยให้พระสงฆ์สามเณรได้มีความรู้หนังสือไทยที่ดีขึ้น เพราะเป็นการทดสอบการเขียนและการสะกดคำให้ถูกต้องด้วย และเป็นทดสอบความเข้าใจมากกว่าการท่องจำอย่างเดียว ซึ่งจะเป็นผลให้การ

¹ ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, พิมพ์ในงานฉลองครบรอบ 84 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ 1 - 5 ตุลาคม 2521, หน้า 18 - 19.

² กจ. ร. 5 ศ. 1/22 หนังสือพระยาวิจิตรการบดี กราบขูลพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย เลขที่ ส. 422/927 ลงวันที่ 26 ธันวาคม ร.ศ. 110 (พ.ศ. 2434)

* ตามข้ออาณัติของมหามกุฏราชวิทยาลัยกำหนดให้มีการสอบปีละ 2 ครั้ง

เรียนหนังสือไทยของพระสงฆ์เจริญชั้น เป็นประโยชน์ต่อการนำไปสอน ให้แก่บุตรหลานของ ชาวบ้านที่นำมาฝากพระสงฆ์ให้เล่าเรียน นับเป็นผลดีต่อการศึกษาของชาติด้วย เพราะการศึกษาที่รัฐจัดให้ประชาชนในขณะนั้น ยังไม่ทั่วถึงพอ ส่วนใหญ่ยังคงอาศัยกำลังพระสงฆ์ตามวัด ค้าง ๆ อยู่

นอกจากการปรับปรุงวิธีการเรียน การสอน การสอบพระปริยัติธรรมจากแบบเดิม แล้ว กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสยังทรงมีพระดำริที่จะให้มีการสอนวิชาอื่น ๆ ในมหามกุฏราช วิทยาลัยด้วย เพราะทรงเห็นว่า การเรียนของพระสงฆ์สามเณรนั้นไม่ควรจำกัดอยู่แต่การ เรียนพระปริยัติธรรมเท่านั้น แต่ควรจะศึกษา "การเล่าเรียนสิ่งใดซึ่งเกื้อกูลแก่ศาสนาก็ดี เป็นวิชาสำหรับบุรุษก็ดี ต้องจัดขึ้นด้วยตามแต่จะจัดได้..."¹ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงเสนอ ให้มีการสอนภาษาอังกฤษ และภาษาสันสกฤตในมหามกุฏราชวิทยาลัยด้วย โดยขอลงพระราช ทานครูสอนภาษาอังกฤษให้มาประจำที่วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งพระดำริข้อนี้ได้รับการสนับสนุน จากเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการเป็นอย่างดี เพราะเจ้าพระยา ภาสกรวงศ์ ได้เคยเสนอให้มีการจัดตั้งสากลวิทยาลัย (University) ขึ้น ถ้ามีการจัดตั้ง สากลวิทยาลัยแล้ว มหามกุฏราชวิทยาลัยจะได้เป็น "สาทรวิทยาลัย" หรือคอนลิช ออฟ ลิตเล เชอร์ (College of Literature) สำหรับศึกษาภาษาโบราณฝ่ายตะวันออกและวิชา ภาษาฝ่ายประเทศตะวันตก² นอกจากการเปิดการสอนภาษาอังกฤษและภาษาสันสกฤตแล้ว มหามกุฏราชวิทยาลัยยังได้สอนวิชาเลข และวิชาการใหม่อย่างอื่น ๆ ในหลักสูตรอีกด้วย³

¹ ปลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถึงเจ้าพระยา ภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) อ้างถึงใน ประวัติมหามกุฏราช วิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 9.

² กจข. ร. 5 ศ. 5/4 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบขูลราชกาลที่ 5 ที่ 140/8555 ลงวันที่ 26 มีนาคม ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440)

³ นันทนา วัฒนสุข, "บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515), หน้า 208.

การสอนพระปริยัติธรรมหลักสูตรมหามกุฏราชวิทยาลัยนี้ ยังได้จัดขึ้นในโรงเรียนที่เป็นสาขาอีก 5 โรงเรียน โดยเปิดทำการสอนพร้อมกันกับที่เปิดการสอนของมหามกุฏราชวิทยาลัยคือ

1. โรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ (โรงเรียนนี้ถือเป็นสาขาของมหามกุฏราชวิทยาลัย เพราะมหามกุฏราชวิทยาลัยจะสอนพระปริยัติธรรมชั้นสูง และเป็นที่ประชุมสอบไล่)
2. โรงเรียนวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพฯ
3. โรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพฯ
4. โรงเรียนวัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพฯ
5. โรงเรียนวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ พระนครศรีอยุธยา¹

การจัดให้มีโรงเรียนสาขาของมหามกุฏราชวิทยาลัยนั้น เป็นเพราะกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส มีพระดำริว่า ถ้าจัดให้มีการเรียนอยู่ที่มหามกุฏราชวิทยาลัยที่เดียว การเรียนคงจะไม่เจริญขึ้นโดยเร็ว เพราะบรรดาพระสงฆ์สามเณรที่เคยเรียนวัดไหนก็จะเรียนอยู่วัดนั้น ไม่ไปเรียนวัดอื่น ถ้าจะจัดให้พระสงฆ์สามเณรเหล่านี้มาเรียนที่วัดบวรนิเวศวิหารทั้งหมดก็คงไม่สำเร็จ คงจะมีแต่พระสงฆ์สามเณรที่วัดบวรนิเวศวิหารเท่านั้น "เมื่อเป็นเช่นนี้ สถานที่เรียนนั้น ก็ควรจะเรียกได้ว่า โรงเรียนเท่านั้น หากสมควรจะเป็นวิทยาลัยไม่"² จึงได้ทรงจัดให้มีสาขาของมหามกุฏราชวิทยาลัยอยู่ตามวัดต่าง ๆ แต่ให้ใช้หลักสูตรเดียวกัน และมาประชุมสอบไล่ที่มหามกุฏราชวิทยาลัย

ด้วยเหตุนี้โรงเรียนสาขาของมหามกุฏราชวิทยาลัยทั้ง 5 โรงเรียนจึงได้เปิดทำการสอนตั้งแต่ 1 ตุลาคม ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) โดยมีบัญชีแสดงจำนวนนักเรียนดังนี้

¹ ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 24.

² กจช. ร. 5 ศ. 5/4 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส รายงานเรื่องการจัดการมหามกุฏราชวิทยาลัย ลงวันที่ 13 พฤษภาคม ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437)

ชื่อโรงเรียน	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ม.ค.	หมายเหตุ
1. วัดบวรนิเวศวิหาร	20	20	20	20	พวกนักเรียนไม่นับในที่นี้ แต่ บำรุงด้วย
2. วัดมกุฏกษัตริยาราม	32	31	32	33	มีสอบไวยากรณ์แล้ว
3. วัดเทพศิรินทราวาส	37	39	38	30	
4. วัดพิชัยญาติการาม	32	56	62	62	มีเด็กวัดด้วย บำรุงแต่ภิกษุ สามเณร
5. วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ	30	30	30	30	มีสอบประโยค 1 แล้ว 1 ไวยากรณ์แล้ว 2
รวมในเดือนหนึ่ง	151	176	182	175	

ที่มา : ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 10 หน้า 527 อ้างถึงในประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย หน้า 16

จะเห็นได้ว่าสถิติจำนวนนักเรียนในโรงเรียนสาขาของมหามกุฏราชวิทยาลัยนี้ มีจำนวนเพิ่มขึ้นจากการเปิดสอนในครั้งแรก แสดงให้เห็นถึงความเจริญของโรงเรียนสาขาเหล่านี้ ต่อมาโรงเรียนสาขาเหล่านี้ได้เพิ่มขึ้นอีก 4 โรงเรียนในปีเดียวกัน และพอถึงปี พ.ศ. 2438 ก็มีโรงเรียนสาขาของมหามกุฏราชวิทยาลัยทั้งในกรุงและในหัวเมือง เป็นจำนวน 11 โรงเรียน¹ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความนิยมของสำนักเรียนตามวัดต่าง ๆ ที่มีต่อหลักสูตรการเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัย

¹ กจข. ร. 5 ศ. 5/4 สำเนารายงานพระธรรมไตรโลกาจารย์ นายกแห่งมหามกุฏราชวิทยาลัย ในปีที่ 3 อำนวยการพิมพ์วิมลวรรณ (สำเนา) ที่ 4579 ลงวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

การจัดการเรียนการสอนของมหามกุฏราชวิทยาลัยนี้ เป็นที่พอพระทัยของรัชกาลที่ 5 มาก ดังจะเห็นได้จากใจความแห่งพระราชดำรัสตอบมีต่อกรรมการสภาของมหามกุฏราชวิทยาลัย เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรกิจการของมหามกุฏราชวิทยาลัยในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439) ว่า

ได้ทอดพระเนตรเห็นการตลอดแล้ว มีความพอพระราชหฤทัยเป็นอันมาก ทรงขอลูกแก้วโทษที่ได้ทรงฝึกดูหมิ่นอยู่ในพระราชหฤทัย แต่มีใจจะทรงดูหมิ่นพระพุทธรูปเจ้าแลพระธรรมที่พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงและพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติถึงความบริสุทธิ์แล้ว การที่ตรัสนี้เฉพาะพระสงฆ์ผู้เรียนคัมภีร์ละแล้วสวดมนต์ ล้วนหาสุขเฉพาะตัว พวกเรียนคัมภีร์ละเรียนก็หวังจะรู้เฉพาะตัว รู้แล้วไม่คิดจะสั่งสอนให้เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยเต็มอุตสาหะ นับว่าหาสุขเฉพาะตัวอยู่แล้ว... ได้ทรงดูหมิ่นอยู่ในพระราชหฤทัย ดังนี้ บัดนี้ได้ทอดพระเนตรเห็นการที่ได้จัดขึ้นทั่ว จึงทรงเห็นว่า พระเถรานุเถระทั้งหลาย ผู้เป็นกรรมการ พ้นจากข้อที่ได้ทรงดูหมิ่นนั้นแล้ว ทรงขอลูกแก้วโทษ การที่ได้จัดขึ้นนี้ มีคุณแก่พระพุทธรูปศาสนา เป็นพระเกียรติยศแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีประโยชน์แก่ประชชนตั้งแต่พระองค์เองลงไป¹

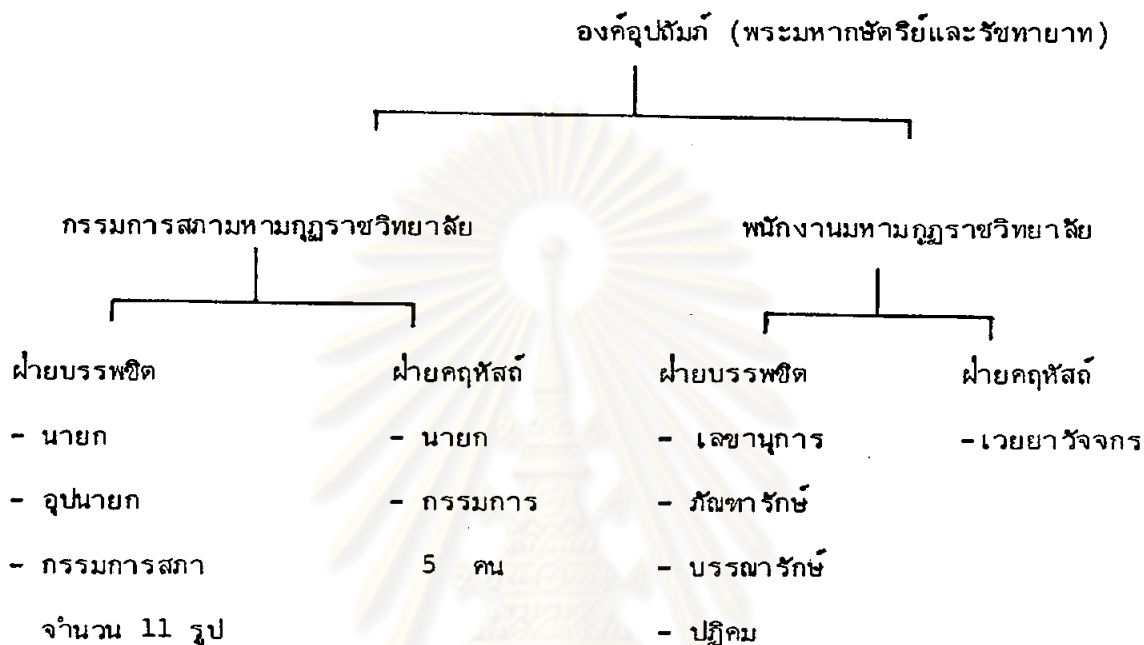
นอกจากนี้ ยังได้พระราชทานพระบรมรูปและพระราชทรัพย์ จำนวน 29 ซึ่งเท่ากับจำนวนปีแห่งรัชกาลเพื่อบำรุงวิทยาลัยอีกด้วย² หลังจากที่มาหามกุฏราชวิทยาลัยตั้งมาได้ 2 ปี ได้มีการออกข้ออาบัติของมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้น เพื่อให้เป็นแบบแผนของการดำเนินงานของมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้น ในวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2438 ข้ออาบัตินี้มีอยู่ด้วยกัน 7 หมวด ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดในบางข้อดังนี้

¹ ธรรมจักษุ เล่ม 1, หน้า .1.

² ธรรมจักษุ เล่ม 1, หน้า 296 - 298 อ้างถึงในประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ หน้า 64.

หมวดที่ 1 กำหนดการปกครองของวิทยาลัยไว้ ดังนี้

แผนผังการปกครองของมหามกุฏราชวิทยาลัย

ที่มา : ข้ออาณัติของมหามกุฏราชวิทยาลัย หน้า 1051 - 1055

จะเห็นได้ว่าการปกครองของมหามกุฏราชวิทยาลัยนั้น ประกอบไปด้วยกรรมการสภามหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นผู้กำหนดนโยบายของวิทยาลัยกรรมการเหล่านี้มีทั้งฝ่ายบรรพชิต และฝ่ายคฤหัสถ์ เช่นเดียวกับพนักงาน ซึ่งแบ่งเป็น 2 ฝ่าย เพราะกิจบางอย่างบรรพชิตไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้สะดวก เช่น เกี่ยวกับการเงิน

สำหรับหน้าที่ของกรรมการสภานั้น มีหน้าที่ต่าง ๆ กัน โดยจะอธิบายตามตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 4 ตารางแสดงหน้าที่และวิธีการเลือกผู้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ของกรรมการสภามหามกุฏราชวิทยาลัย

ตำแหน่ง	หน้าที่	วิธีการเลือก
<u>ฝ่ายบรรพชิต</u>		
1. <u>นายกฝ่ายบรรพชิต</u>	เป็นหัวหน้าผู้บัญชาการ เรียกประชุมและบัญชาการตามที่กรรมการสภาปรึกษาตกลงกันตามประเพณี และตามข้ออาณัติ สำหรับวิทยาลัย	กรรมการฝ่ายบรรพชิตเป็นผู้เลือก มีวาระดำรงตำแหน่ง 1 ปี แต่ต้องไม่เลือกซ้ำติดกัน 3 ปี
2. <u>อุปนายกฝ่ายบรรพชิต</u>	เป็นผู้ช่วยทำการในหน้าที่ของนายก และเป็นผู้แทนในเวลาที่นายกปฏิบัติหน้าที่ของตนไม่ได้ ถ้านายกมีอันตรายหรือลาออกระหว่างยังไม่ครบวาระ อุปนายกต้องปฏิบัติหน้าที่แทนจนกว่าจะครบวาระ	กรรมการฝ่ายบรรพชิตเป็นผู้เลือกพร้อมกับตำแหน่งนายก
3. <u>กรรมการฝ่ายบรรพชิต</u>	จัดประชุมจัดการในการวิทยาลัย ซึ่งเป็นหน้าที่ของบรรพชิตทุกอย่าง	กรรมการเหล่านี้เลือกจากพระเถระในคณะธรรมยุติกามีกำหนด 13 รูป ไม่มีวาระนอกจากจะขาดจำนวนลงหรือเห็นควรเพิ่มจำนวนกรรมการก็ให้กรรมการที่เหลือเป็นผู้เลือก

ตารางที่ 4 (ต่อ)

ตำแหน่ง	หน้าที่	วิธีการเลือก
<p>4. <u>พนักงานฝ่ายบรรพชิต</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - เลขานุการ - ภัณฑารักษ์ - บรรณารักษ์ - ปฏิคม 	<p>เป็นผู้จัดกิจของวิทยาลัย โดยมีหน้าที่ดังนี้</p> <ul style="list-style-type: none"> - เลขานุการ ทำหน้าที่เกี่ยวกับจดหมายและรายงานทั้งหลาย - ภัณฑารักษ์ มีหน้าที่รักษาบัญชีและพัสดุสิ่งของของทางวิทยาลัย - มีหน้าที่รักษาหนังสือทั้งปวง - จัดการงานที่เกี่ยวข้องกับการปฏิสังขรณ์ 	<p>นายกฝ่ายบรรพชิต เป็นผู้ตั้ง ไม่มีกำหนดเวลาหรือมีก็ได้</p>
<p><u>ฝ่ายฆราวาส</u></p> <p>1. <u>นายกฝ่ายคฤหัสถ์</u></p>	<p>จัดการเกี่ยวกับการเงิน</p>	<p>กำหนดให้อธิบดีกรมพระคลังข้างที่เป็นนายก ไม่มีกำหนดวาระ</p>
<p>2. <u>กรรมการฝ่ายคฤหัสถ์</u></p>	<p>ประชุมจัดการบำรุงวิทยาลัยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์</p>	<p>เลือกจากผู้สมควร คนไม่มีวาระ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตร แต่งตั้ง ถ้าลาออกหรือขาดข้องกรรมการที่เหลือจะ เป็นผู้เลือกตั้งขึ้นใหม่</p>
<p>3. <u>พนักงานฝ่ายคฤหัสถ์</u></p>	<p>มีตำแหน่ง เป็น เวชยาจารย์ใหญ่ มีหน้าที่เป็นผู้ช่วยกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์</p>	<p>เหมือนกับพนักงานฝ่ายบรรพชิต</p>

ที่มา : กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 5/31 ข้ออาณัติมหามกุฏราชวิทยาลัย หน้า 1051 - 1055.

ข้ออาศัฒมวดที่ 2 ว่าด้วยหลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัย ประเภทของ
โรงเรียน และลำดับชั้นของโรงเรียน รวมทั้งกำหนดเวลาสอบ ดังนี้

หลักสูตร	ประเภทของโรงเรียน	ลำดับชั้นของโรงเรียน	กำหนดเวลาสอบ
1. นักเรียนตรี	1. ในบ้ำรุง	1. โรงเรียนสามัญ	ครั้งที่ 1
2. นักเรียนโท	2. นอกบ้ำรุง	2. โรงเรียนตรี	วันที่ 1 มิถุนายนของปี
3. นักเรียนเอก		3. โรงเรียนโท	สอบแต่นักเรียนตรี
4. บาเรียนตรี		4. โรงเรียนเอก	ครั้งที่ 2
5. บาเรียนโท			วันที่ 1 ธันวาคมของปี
6. บาเรียนเอก			สอบทุกชั้น

ที่มา : กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 5/31 ข้ออาศัฒมวด
ราชวิทยาลัย หน้า 1055 - 1057

ศูนย์วิทยพัทยาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัย อาจเปรียบเทียบกับหลักสูตรการสอบปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ตามแบบเดิม ให้เห็นถึงความแตกต่างกันดังนี้

ตารางที่ 5 ตารางแสดงการเทียบชั้นของมหามกุฏราชวิทยาลัยกับการกำหนดประโยคของการสอบปริยัติธรรมแบบเดิม

หลักสูตรมหามกุฏา	หลักสูตรปริยัติธรรมแบบเดิม	หมายเหตุ
1. นักเรียนตรี	1. ประโยค 1	
2. นักเรียนโท	2. ประโยค 2	
3. นักเรียนเอก*	3. ประโยค 3 (เป็นเปรียญ)	* นักเรียนเอกของมหามกุฏราชวิทยาลัย ยังไม่ถือว่าเป็นเปรียญเต็มที เพราะกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงเห็นว่าเปรียญ 3 ประโยค จะได้รับผดยภัตรน้อยกว่าเปรียญที่สูงกว่า 3 ประโยค ถึงแม้จะได้เป็นพระราชาคณะชั้นเดียวกัน จึงทรงกำหนดให้เรียกว่า "นักเรียนเอก" แทน เรียกว่า "บาเรียน"
4. บาเรียนตรี	4. ประโยค 4	
5. บาเรียนโทสามัญ	5. ประโยค 5	
6. บาเรียนโทพิเศษ	6. ประโยค 6	
7. บาเรียนเอกสามัญ	7. ประโยค 7	
8. บาเรียนเอกพิเศษ	8. ประโยค 8	
9. บาธรรม**	9. ประโยค 9	** บาธรรมของมหามกุฏราชวิทยาลัย ต้องแต่งหนังสือแสดงความรู้ ความสามารถให้วิทยาลัย 1 เรื่อง

ที่มา : ข้ออาบัติของมหามกุฏราชวิทยาลัย และประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 45 - 46.

ในหมวดที่ 2 นี้ ข้ออาศัยข้อที่ 29 ได้กำหนดให้พระสงฆ์สามเณรที่มีอายุ ยังไม่ ถึง 25 ปี ต้องเข้าเรียน ถ้าไม่เรียนก็จะไม่ยอมให้อยู่ในพระอารามเกินกว่า 1 เดือน เว้น แต่ผู้พิการ และผู้บวชใหม่ เพราะพระผู้บวชใหม่ต้องศึกษากิจวัตรของพระบวชใหม่เสียก่อน แต่ถ้าจะอยู่จำพรรษาต่อไปต้องเข้าเรียนในโรงเรียน การที่มีข้อกำหนดเช่นนี้ ก็เพื่อให้พระ สงฆ์ได้ศึกษาหาความรู้เพื่อทำคุณประโยชน์ต่อไป เพราะพระสงฆ์จะต้องมีหน้าที่สั่งสอนศาสนา ซึ่งเป็นงานหลัก หรือสอนหนังสือแก่ประชาชน ซึ่งเป็นงานรองลงไป ถ้าพระสงฆ์ที่บวชใหม่ เหล่านี้ไม่ศึกษาเล่าเรียนก็จะไม่ได้ประกอบการที่เป็นคุณประโยชน์ใด ๆ การกำหนดข้ออาศัย ข้อนี้ เป็นผลให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงคาดหวังว่า "...ในกาข้างหน้าในวัดที่ได้จัดการ เล่าเรียนแล้วบรรดาพระที่บวชอยู่ได้นาน คงจะเป็นผู้รู้พระปริยัติธรรมทั่วทุกราย"¹

สำหรับวิธีการสอบความรู้ตามหลักสูตรของมหาวิทยาลัยมีรายละเอียดดังนี้

ชั้นนักเรียน	หลักสูตรที่สอบ	วิธีสอบ	การให้คะแนน
1. นักเรียนตรี	บาฬีเวทยากรณ์, หนังสือ ไทย อักษรวิธี, วชิรภาค	เขียนตอบเป็นภาษา ไทย ใช้วิธีจับฉลาก ข้อสอบ	ตรวจวิธีใช้อักษร โดย กำหนดคะแนนไว้ ถ้าผิด ลดคะแนนลง ทุนคะแนน 420 คะแนน แบ่งเป็น ๆ ส่วน ๆ ละ 60 คะแนน ถ้าได้ต่ำกว่า 300 ถือว่าตก
2. นักเรียนโท	สอบความรู้ในอัมมปหัตถุฎก ถาขันธ์ตัน ท้องนิทาน	เขียนแปลเป็นภาษา ไทย โดยจับฉลาก หัวข้อ	ให้คะแนนวิธีใช้อักษรและ เรียงความ คะแนนทุน 336 คะแนน ต้องได้คะแนนไม่

¹ กจข. ร. 5 ศ. 5/2 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถึงเจ้าพระยาภาสกร วงศ์ ที่ 4581 ลงวันที่ 2 ตุลาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

ชั้นนักเรียน	หลักสูตรที่สอบ	วิธีสอบ	การให้คะแนน
			ต่ำกว่า 240 ถ้าต่ำกว่า 240 คะแนนถือเป็นตก
3. นักเรียน เอก	อัมมปะทีฏฐกถาบันปลาย แก้คาถา	เขียนแปลเป็นภาษาไทย โดยจับฉลากข้อสอบ	วิธีการให้คะแนนและคะแนน ทุนเท่ากับนักเรียนโท
4. บาเรียนตรี	สอบความรู้ ในมังคลัตถ์ ทีปณ อรรถกถามงคล สูตร แต่ในชั้นที่ยังจัด ไม่ได้ใช้คัมภีร์อัมมปะทีฏ ฐกถาบันต้นบันปลาย โดยเลือกคาถาที่ยากแทน	เขียนแปลเป็นภาษาไทย โดยจับฉลากข้อสอบ	ไม่ได้กำหนดคะแนนทุนไว้
5. บาเรียนโท		เขียนตอบเป็นภาษาบาลี	ตรวจวิธีใช้อักษรและเรียง ความ ไม่ระบุคะแนนทุน
- บาเรียน โทสามัญ	สอบความรู้ในพระวินัย ปิฎก		
- บาเรียน โทพิเศษ	สอบความรู้ในพระบาฬี สูตรต้นตปิฎกเพิ่มอีก 1 เล่ม		
6. บาเรียนเอก	สอบความรู้ ในวินัย	เขียนตอบเป็นภาษาบาลี	เช่นเดียวกับบาเรียนโท
- บาเรียน เอกสามัญ	ปิฎก เช่นกัน แต่ยากขึ้น		
- บาเรียน เอกพิเศษ	สอบพระบาฬี อภิธรรม ปิฎก เพิ่มอีก เล่มหนึ่ง		

ที่มา : ข้ออาณัติของมหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย หน้า 1059 - 1060 และกฤตিকাสำหรับมหาวิทยาลัย
ราชวิทยาลัยซึ่งกรรมการสภาฝ่ายบรรพชิตได้ตั้งไว้ ว่าด้วยการสอบความรู้ หมวดที่ 1

จะเห็นได้ว่าหลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัยนี้ ชั้นนักเรียนตรี ถึงบาเรียนตรีจะใช้วิธีเขียนตอบเป็นภาษาไทยทั้งหมด มีแต่ชั้นบาเรียนโท และบาเรียนเอกเท่านั้นที่ต้องเขียนตอบเป็นภาษาบาลี แสดงว่าต้องการให้ผู้เรียนมีความรู้ทั้งด้านพระปริยัติธรรมและการเขียนหนังสือไทย ทั้งนี้ เพราะยังมีพระสงฆ์สามเณรจำนวนมากที่ยังไม่มีความรู้ในภาษาไทยดีพอ ดังรายงานของพระธรรมไตรโลกาจารย์ นายกมหมามกุฏราชวิทยาลัยในขณะนั้น ว่า

การเรียนพระปริยัติธรรมนั้นเป็น 2 ชั้น คือ ชั้นต่ำหนึ่ง ชั้นสูงหนึ่ง การให้อิโวาทาส่งสอน แลให้ศึกษาในตำหรับภาษาไทย จัดเป็นชั้นต่ำสำหรับภิกษุสามเณรวัยใหม่... การฝึกสอนชั้นต่ำ (นี้) ไม่เจริญได้ เพราะผู้ที่เข้ามาบวชไม่ชำนาญ ในภาษาของตนทั่วทุกคน พึงคำสั่งสอนก็จำไม่ได้ อ่านหนังสือก็ไม่ค่อยเข้าใจ แลการฝึกสอนชั้นสูงไม่เจริญได้...¹

แสดงว่า การเรียนหนังสือไทยนั้น พระสงฆ์สามเณรยังไม่ค่อยมีความรู้ทำให้การศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นต่ำไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร และส่งผลไปยังการศึกษาปริยัติธรรมชั้นสูงด้วย

ข้อกำหนดในหมวดที่ 2 ของข้ออาณัติอีกข้อหนึ่งคือ การกำหนดให้ผู้สอบได้ตามหลักสูตรของวิทยาลัยได้รับประกาศนียบัตรตามลำดับชั้นจากกรรมการสภาของวิทยาลัย เป็นสำคัญ ผู้ที่สอบได้เป็น "เปรียญมหามกุฏา" นี้ ถือว่า "เป็นเปรียญหลวงเหมือนกัน" และจะมีศักดิ์และสิทธิ์เท่ากับเปรียญหลวงทุกประการ² ที่น่าสนใจมากก็คือ การกำหนดให้ผู้ทีสอบเป็นบาเรียนเอกของวิทยาลัย จะต้องแต่งหนังสือให้วิทยาลัย 1 เรื่อง ซึ่งเปรียบเสมือนการทำการศึกษาริวิจัยในสาขาวิชาที่ตนเรียนนั่นเอง และให้เสนอผลงานของตนให้เป็นประโยชน์แก่วิทยาลัยต่อไป ซึ่งก็มีลักษณะคล้ายกับการศึกษาริวิจัยในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ การศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัย จึงถือได้ว่าเป็นการศึกษาระดับสูงของประเทศ คล้ายคลึงกับ "ยูนิเวอร์ซิตี" ใน

¹ กช. ร. 5 ศ. 5/4 สำเนารายงานมหามกุฏราชวิทยาลัย ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

² ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ 78 ถึงพระญาณไตรโลก วัดศาลาปูน ลงวันที่ 12 สิงหาคม ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) อ้างถึงใน ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 49 - 50.

ต่างประเทศ ดังปรากฏในรายงานตรวจโรงเรียนของ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ อธิบดีกรมศึกษาธิการในขณะนั้น ที่ทรงวิจารณ์โรงเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัย ในโอกาสที่ทรงตรวจดูโรงเรียนไว้ว่า

ที่โรงเรียนนี้ ต้องนับว่าเป็น "ยูนิเวอร์ซิตี" อย่างหนึ่ง, เป็นโรงเรียนอย่างสูงมาก...

ชั้นที่ 3 นั้นมี สปริต เหมือน "ยูนิเวอร์ซิตี" และวิธีที่มีปัญหาแลคำตอบนั้นก็คล้ายกับ ลอร์ สกูล มาก

ในชั้นนี้ ต้องตอบปัญหาต่าง ๆ สักจากข้อบังคับในพระวินัย และต้องตอบในภาษามคธ ก็ต้องแสดงเหตุของข้อบังคับเหล่านั้นด้วย เพราะฉะนั้นมีสปิริตของยูนิเวอร์ซิตีที่ต้องใช้ความคิด แลความรู้ในพงษาวดาร ทำให้เด็กเรียนต้องตริตรองรอบคอบ (reason) อยู่เสมอ เพราะฉะนั้นควรจะนับได้ว่าเป็นยูนิเวอร์ซิตีอย่างต่ำ ๆ¹

วิธีการศึกษาที่มหามกุฏราชวิทยาลัยใช้อยู่นั้น พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ* ทรงเห็นว่า เป็นวิธีการที่ไม่ได้มุ่งจะสอนให้ผู้เรียนจดจำแต่เนื้อหา แต่มุ่งจะให้ใช้ความคิดในการ ตริตรองหาเหตุผล (reason) ซึ่งก็เป็นไปตามพระดำริของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เพราะได้เคยทรงอธิบายจุดประสงค์ในการจัดการศึกษาของพระองค์แก่พระรัตนธัษณูณี (ม่วง) แต่ครั้งยังเป็นพระศิโรตถมุนี ผู้อำนวยการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราชว่า "การเรียนหนังสือ นั้นไม่ใช่ตัวศึกษา เป็นแต่เพียงเอกเทศของศึกษา การฝึกหัดให้มีความคิดสามารถประกอบ กิจนั้น ๆ ได้ นั้นแลเป็นตัวศึกษาโดยตรง"²

¹ กช. ร. 5 ศ. 1/35 พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ อธิบดีกรมศึกษาธิการ รายงานโรงเรียนต่าง ๆ ลงวันที่ 31 สิงหาคม ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438)

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา, ลายพระหัตถ์ที่ 45 ถึงพระศิโรตถมุนี ลงวันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443), หน้า 309.

* อธิบดีกรมศึกษาธิการในขณะนั้น

- ข้ออาศติ หมวดที่ 3 กล่าวถึง การจัดการสอนหนังสือไทย
- ข้ออาศติ หมวดที่ 4 ว่าด้วยการสอนพระพุทธศาสนาต่อประชาชน
- ข้ออาศติ หมวดที่ 5 - 6 กำหนดให้สมบัติของวิทยาลัย เป็นของกลางสำหรับบำรุงวิทยาลัย และมอบให้เป็นหน้าที่ของกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์จัดการ เนื่องจาก เป็น เรื่องของทรัพย์สิน
- ข้ออาศติ หมวดที่ 7 เป็นการประกาศใช้ข้ออาศตินี้เป็นข้อบังคับตั้งแต่วันที่ 15 พฤษภาคม ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438)

ประกาศใช้ข้ออาศติของมหามกุฏนี้ แสดงให้เห็นว่าได้มีการวางธรรมนูญของสถานศึกษาพระปริยัติธรรมนี้ทั้งในด้านหลักสูตร การเรียน การสอน การสอบเป็นการริเริ่มใช้ระบบใหม่ในการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นครั้งแรก โดยจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เป็นระบบแบบแผนที่ดี ปรับปรุงข้อบกพร่องของการศึกษาของคณะสงฆ์ แต่ดั้งเดิมให้หมดไป

หลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัยนี้ ได้รับความนิยมจากพระสงฆ์สามเณรคณะธรรมยุต เป็นอันมาก ในช่วงระยะ 3 ปี แรกของการตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย ปรากฏสถิติผู้เรียนและผู้สอบดังนี้

ตารางที่ 6 ตารางแสดงจำนวนนักเรียน ครู และผู้เข้าสอบของมหามกุฏราชวิทยาลัยในระหว่างปี พ.ศ. 2436 - 2438

ปี พ.ศ.	จำนวนนักเรียน	จำนวนครู	จำนวนผู้เข้าสอบ	จำนวนผู้สอบได้
2436	313	13	86	41
2437	540	23	176	76
2438	573	28	226	123

ที่มา : รายงานประจำปีของพระธรรมไตรโลกาจารย์ นายกมหมากกุฏราชวิทยาลัย ประจำปี ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438) ธรรมจักร เล่ม 3, หน้า 200 - 210

แสดงให้เห็นว่า จำนวนผู้เรียนและผู้เข้าสอบมีจำนวนสูงขึ้นทุกปี แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการเรียนการศึกษาแบบใหม่นี้ ในปีที่ 3 ของการเปิดการจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยนี้ได้มีผู้จบชั้นบาเรียนเอกสามัญ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดในขณะนั้น 1 คน ความนิยมในการเรียนของมหาวิทยาลัยนี้ มิใช่จะอยู่แต่ในคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตเท่านั้น ในปี พ.ศ. 2440 มหาธาตุวิทยาลัยได้ใช้หลักสูตรของมหาวิทยาลัยด้วย

หลังจากมหาวิทยาลัยได้ใช้หลักสูตรแบบใหม่สอนมาได้ 3 ปี ก็ได้มีการขยายหลักสูตร โดยจัดตั้งหลักสูตรชั้นพิเศษขึ้น เนื่องจากเห็นว่า "บัดนี้นักเรียนในวิทยาลัยมีความรู้เจริญขึ้นได้ตามประสงค์เดิมของวิทยาลัยแล้ว ควรจัดชั้นพิเศษตั้งแต่ชั้นนักเรียนตรี ถึงบาเรียนตรี เพื่อจะทวีความรู้ของนักเรียนให้เจริญยิ่งขึ้น"¹ โดยแบ่งชั้นพิเศษเป็น

1. นักเรียนตรีพิเศษ
2. นักเรียนโทพิเศษ
3. นักเรียนเอกพิเศษ
4. บาเรียนตรีพิเศษ

ชั้นนักเรียนพิเศษเหล่านี้ได้เพิ่มหลักสูตรในการสอบ โดยเพิ่มความรู้ทั้งในด้านหนังสือไทย และความรู้ด้านปรีชาธรรม รวมทั้งมีวิชาเลขด้วย ดังจะเห็นได้จากหลักสูตรของนักเรียนตรีพิเศษที่นำมาเปรียบเทียบกับหลักสูตรนักเรียนตรีสามัญ ดังนี้

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ธรรมจักษุ เล่ม 2, หน้า 83

ตารางที่ 7 ตารางแสดงการเปรียบเทียบหลักสูตรการสอบของนักเรียนตรีสามัญ กับนักเรียน
ตรีพิเศษ

นักเรียนตรีสามัญ	นักเรียนตรีพิเศษ
<p>ตอบปัญหาในบาสีไวยากรณ์ ส่วน อักษรวิธี และวจาวิภาค</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. ตอบปัญหาในบาสีไวยากรณ์ ส่วนอักษรวิธีและ วจาวิภาค 2. อุภัยพากยปริวัฒน์ ภาคที่ 2 แปลมคอเป็นไทย ส่วน 1 3. อุภัยพากยปริวัฒน์ ภาคที่ 2 แปลไทยเป็นมคอ ส่วน 1 4. ตอบปัญหาวินัยในนวโกวาท 5. ตอบปัญหาในเรื่องพุทธานุพุทธประวัติ 6. เรียงความแก้ปัญหารธรรม 7. เลขชั้นมาตรา วิธี และไตรยางยวิธีชั้นเดียว

ที่มา : ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย หน้า 39 - 41 และข้ออาศัษิของมหามกุฏราช
วิทยาลัย

สำหรับหลักสูตรพิเศษนี้ไม่ได้มีบังคับไว้ ผู้สอบจะสมัครเข้าสอบก็ได้ ถ้าไม่สมัครเข้า
สอบก็จะสอบได้เป็นนักเรียนชั้นสามัญเท่านั้น แต่ผู้ที่สอบได้ชั้นพิเศษถือว่ามีความรู้ดีกว่าชั้นสามัญ
ในชั้นนั้น

เนื่องจากหลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรการเรียนที่
แตกต่างไปจากการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิมมาก โดยเฉพาะการให้ผู้เรียนได้เรียนพระไตร
ปิฎก และความรู้ทางศาสนาโดยไม่เน้นความรู้ในภาษามคอ จึงจำเป็นที่จะต้องมึแบบเรียนเพื่อ
ช่วยให้การศึกษาตามหลักสูตรเป็นไปสมความมุ่งหมาย ด้วยเหตุนี้ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
จึงได้ทรงรจนาแบบเรียนต่าง ๆ ขึ้น เพื่อใช้ประกอบการศึกษาในหลักสูตรของมหามกุฏราช
วิทยาลัย โดยทรงเน้นในหลักการที่ว่า "ให้ผู้เรียนรู้ได้เร็วไม่เปลืองเวลา ไม่พักลำบาก รู้ได้ดี"¹

จึงได้ทรงปรับปรุงแบบเรียนของพระสงฆ์เสียใหม่ นอกจากหนังสือบาลีไวยากรณ์ซึ่งได้ทรง
 นิพนธ์ขึ้น และได้กล่าวถึงไปแล้ว พระนิพนธ์ของพระองค์ที่เป็นแบบเรียนของพระสงฆ์สามเณร
 ซึ่งทรงพระนิพนธ์ขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 2411 - 2453 มีดังต่อไปนี้

1. นวโกวาท เป็นหนังสือที่กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงนิพนธ์ขึ้นเพื่อให้ภิกษุใหม่ๆ
 ผู้อุปสมบทใหม่ใช้ศึกษา เพราะผู้บวชใหม่มีเวลาศึกษาเพียง 3 - 4 เดือน ก็อาจสึกออกไป จึง
 ทรงเลือกแต่งหัวข้อธรรม และวินัยให้พระสงฆ์ได้ศึกษา โดยแบ่งเป็น 2 ภาคคือ

ธรรมวิภาค - เป็นธรรมแยกเป็นหมวด ๆ

คหิปฏิบัติ - เป็นวินัยบัญญัติ

ทรงเรียบเรียงข้อธรรม และข้อวินัยบัญญัติเหล่านี้เป็นภาษาไทย ใช้ภาษาบาลีแต่น้อย เพื่อให้
 อ่านเข้าใจง่ายขึ้น และมีเนื้อความโดยย่อ เพื่อให้เหมาะสมกับเวลาที่ภิกษุใหม่บวชเพียง 3
 เดือน ได้มีเวลาศึกษาได้ทัน หนังสือเล่มนี้ ต่อมาเมื่อพระองค์ได้ทรงจัดหลักสูตรนักเรียนธรรม
 ขึ้นก็ได้กำหนดให้ใช้เป็นหลักสูตรแบบเรียนนักเรียนชั้นตรี และยังคงใช้มาจนทุกวันนี้

2. หนังสือวินัยมุข เล่ม 1 - 2 - 3 หนังสือ 3 เล่มนี้ ทรงแต่งขึ้นโดยอาศัย
 หนังสืออุพพลศึกษาเป็นหลัก เพื่อฟื้นฟูการปฏิบัติพระวินัยให้แพร่หลายในสังฆมณฑล โดยทรง
 นิพนธ์หนังสือวินัยมุข แบ่งเป็น 3 เล่ม คือ

เล่ม 1 เป็นลัทธิของพระภิกษุ ที่เรียกว่า พระปาฏิโมกข์

เล่ม 2 ว่าด้วยข้อบัญญัติหรือข้ออนุญาตของศาสนาที่ถือ เป็นขนบธรรมเนียมอันดี

งาม

¹ ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 43.

² ขึ้น ยอดเศรณี, พระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส,
 มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้น
 พระชนม์ แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ 1 - 7 สิงหาคม
 พุทธศักราช 2514, หน้า 305.

เล่ม 3 ว่าด้วยประเภทสังขกรรม และขนบธรรมเนียม วิธีการที่หมู่คณะจะ
พึงทำ¹

การที่ทรงนิพนธ์หนังสือวินัยมุขนี้ขึ้นมา ก็เป็นเพราะต้องพระประสงค์จะให้
พระสงฆ์ทั่วประเทศได้ปฏิบัติตามพระวินัยอย่างถูกต้อง เพราะมีพระสงฆ์จำนวนมาก โดย
เฉพาะตามหัวเมืองที่ไม่รู้ในพระธรรมวินัย เนื่องจากไม่มีหนังสือไว้สำหรับศึกษาค้นคว้า ส่วน
ใหญ่จะมีแต่พระไตรปิฎกซึ่งเป็นภาษาบาลี ไม่อาจอ่านเข้าใจได้

3. หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1 เป็นหนังสือรวบรวมพุทธศาสนสุภาษิต
ต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งคำอรรถเป็นภาษาบาลี และคำแปลเป็นภาษาไทยทรงรวบรวมสุภาษิตในพระพุทธ
ศาสนาได้ถึง 250 บทเศษ ซึ่งหนังสือเล่มนี้ รัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน
เป็นที่ระลึกในงานเสด็จกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นกรมหลวงและขึ้นตำแหน่งจันทร ใน
ปีพ.ศ. 2449 หนังสือเล่มนี้ยังได้ใช้เป็นแบบเรียนในหลักสูตรนักเรียนชั้นตรีและเป็นหัวข้อธรรม
ให้ผู้สอบเรียงความและแก้กระทู้ธรรมด้วย²

4. หนังสือพระมงคลวิเสสภดา เป็นเทศนาพิเศษที่กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเทศนา
ถวายรัชกาลที่ 5 ในวันทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา นับแต่ปี
พ.ศ. 2443 - 2453 มีจำนวน 10 กัณฑ์ หนังสือนี้ได้รับการยกย่องว่าได้รวบรวมธรรมที่
เหมาะสมกับพระมหากษัตริย์ และมีโวหารที่ไพเราะสำนวนกระชับรัดได้ถ้อยความชัดเจน ทำให้
ได้รับความรู้ในพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ที่รัชกาลที่ 5 ทรงบำเพ็ญในรอบขวบปีอีกด้วย ต่อมา
ได้มีการกำหนดให้ใช้หนังสือเล่มนี้ เป็นหลักสูตรนักเรียนชั้นเอก และธรรมศึกษาเอก

นอกจากหนังสือแบบเรียนที่ทรงนิพนธ์ขึ้นในรัชกาลที่ 5 นี้แล้ว ยังมีหนังสือแบบ
เรียนอื่น ๆ อีกที่ได้ทรงนิพนธ์ขึ้นในสมัยที่ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้าสกลมหาสังฆปริณายก
ในรัชกาลที่ 6 อีกหลายเล่ม ซึ่งล้วนแล้วแต่ใช้เป็นแบบเรียนในการศึกษาหลักสูตรนักเรียนและ
บาลีประโยคต่าง ๆ ทั้งสิ้น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 306.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 310.

การจัดการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัยนี้ใช้หลักสูตรของมหามกุฏาในการเรียน การสอบอยู่จนถึงปี พ.ศ. 2443 ก็ขอยกเลิก และให้นักเรียนมาสอบรวมกันในสนามหลวง*

2. การศึกษาส่วนของกุลบุตร วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ของมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งระบุไว้ เป็นสถานที่ศึกษาริทยาซึ่งเป็นของชาติภูมิ และต่างประเทศแห่งกุลบุตรนั้น คือการ ให้การศึกษาแก่เด็กชายที่มาอยู่กับพระ โรงเรียนสำหรับกุลบุตรนี้สอนหนังสือไทยซึ่งก็เป็น พระดำริห์ของกรมหมื่นวชิรญาณที่มีพระประสงค์จะจัดการศึกษาให้แก่เด็กชายที่บิดามารดาพามา ผากแก่พระสงฆ์สามเณรที่ตนรู้จักคุ้นเคยให้ฝึกสอนอบรม เด็กเหล่านี้เมื่อมาอยู่ที่วัดแล้วจะต้อง เรียนหนังสือ ดังลายพระหัตถ์ของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสว่า "พิจารณาเห็นว่า เด็กวัดทั้งหลาย เป็นนักเรียนแท้ ในร้อยคนจะมีคนอยู่เปล่าไม่กี่คน"¹ การจัดการศึกษาให้เด็กวัดเหล่านี้ จึงเป็นสิ่งที่ควรทำอย่างยิ่ง เพราะจะได้ผลทั้งฝ่ายคณะสงฆ์และแก่ผู้เรียน ดังนี้

1. ประชาชนจะได้เห็นว่า พระภิกษุณั้นได้ฝึกสอนอบรมวิชาความรู้ให้แก่เด็กชาย อยู่เสมอ มิได้อยู่เปล่า ๆ ซึ่งจะทำให้มีผู้เข้าใจว่า พระภิกษุสงฆ์มิได้ทำตนให้เป็นประโยชน์

2. พระสงฆ์ที่เป็นอาจารย์ถ้ามีความรู้น้อยสอนเด็กวัดจนสิ้นความรู้แล้ว พ่อแม่ ของเด็กจะได้นำบุตรหลานไปฝากผู้อื่น ซึ่งจะไม่เสียประโยชน์ของเด็ก และจะทำให้พระสงฆ์ ผู้เป็นอาจารย์ และเจ้าอาวาสที่ไม่อยากให้เด็กออกไปจากอุปการะของตน ก็จำเป็นต้อง เพิ่มพูนความรู้ของพระสงฆ์ในวัด

3. การจัดการให้พระสงฆ์ในวัดได้เกี่ยวข้องกับการศึกษาและจัดการศึกษาให้ แก่กุลบุตรจะทำความเจริญให้แก่วัดได้มากขึ้น

4. จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง เนื่องจากการศึกษาเล่าเรียนเจริญขึ้น ทำให้ประชาชนมีวิชาความรู้ และเกิดสติปัญญา²

¹ ธรรมจักษุ เล่ม 3 ลายพระหัตถ์จึงหม่อมเจ้าพระศรีสุคติศัตยานุวัตร นายกรมมหามกุฏ ราชวิทยาลัย ลงวันที่ 25 ตุลาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439).

² เรื่องเดียวกัน.

ด้วยเหตุผลเหล่านี้ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสจึงสั่งให้มีการสำรวจวัดคณะธรรมยุติกาทั้งในกรุงและหัวเมือง ให้ทำบัญชีว่าวัดใดที่มีการจัดการเล่าเรียนบ้าง และให้จัดทำรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดการเล่าเรียนในวัด เพื่อจัดการสอบความรู้เด็กวัดเหล่านั้น เพื่อจะได้รู้ว่าเด็กเหล่านั้นมีความรู้ขั้นไหนแล้วจะต้องเรียนเพิ่มเติมอีก หรือ จบการศึกษาได้¹ แสดงว่าการเรียนของเด็กวัดในวัดต่าง ๆ นั้นไม่มีหลักสูตร ไม่มีระเบียบแบบแผนใด ๆ ทั้งสิ้น กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสจึงโปรดให้ กรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัยประชุมกันตั้งหลักสูตร การสอบไล่หนังสือไทย โดยประชุมกันในวันที่ 16 พฤศจิกายน ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439) กรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัยได้ตกลงจัดหลักสูตรของโรงเรียนสอนหนังสือไทยดังนี้ คือ

แบ่งหลักสูตรเป็น 3 ชั้น คือ

1. ชั้นต่ำ
2. ชั้นกลาง
3. ชั้นสูง

หลักสูตรแต่ละชั้นมีการสอนวิชาต่าง ๆ ส่วนใหญ่ คือ อักษรวิธี* และวิชาเลข เพื่อให้เข้าใจหลักสูตรของโรงเรียนสอนหนังสือไทยของมหามกุฏราชวิทยาลัยง่ายขึ้นได้เขียนแสดงเป็นตารางดังนี้ คือ

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 323 - 325.

* อักษรวิธี คือ การเรียนเกี่ยวกับการเขียน อ่าน ย่อความและเรียงความเป็นต้น

ตารางที่ 8 ตารางแสดงหลักสูตรการสอบและวิธีการวัดผลในโรงเรียนหนังสือไทย มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย

ชั้นเรียน	วิชาที่สอบ	หนังสือแบบเรียน	วิธีการสอบ	วิธีการให้คะแนน
1. <u>ชั้นต่ำ</u>	1. อ่าน	พุทธานุพุทธประวัติ	อ่าน 10 บรรทัด ใน 5 นาที	ให้หักที่ผิด และแก้ไขให้ถูกภายใน 5 นาที ถ้าเกินเวลาถือเป็นตก
	2. เขียน	ตามคำบอกแล้วแต่ผู้บอก	เขียนตามคำบอก	ให้ผิดได้บรรทัดละ 1 แห่ง ถ้าเกินกว่ากำหนด ถือเป็นตก
	3. เลข	บวก ลบ คูณ หาร	ทำโจทย์ 3 ข้อ ในเวลา 1 ชั่วโมงครึ่ง	ให้ผิดได้เพียง 1 ข้อเท่านั้น ถ้าผิดเกินถือเป็นตก
2. <u>ชั้นกลาง</u>	1. เขียน	หนังสือพระราชพงศาวดาร 10 บรรทัด	เขียนตามคำบอก 10 บรรทัด	เช่นเดียวกับชั้นต่ำ
	2. เรียงความ	สุภาษิตที่เป็นคติโลก	เรียงความตามหัวข้อ ในเวลา 1 ชั่วโมง	ถ้าเกินชั่วโมงถือเป็นตก และให้ผิดได้บรรทัดละ 2 แห่ง
	3. เลข	ปัญญัติไตรยางค์ ชั้น 1	ทำโจทย์ 3 ข้อในเวลา 2 ชั่วโมง	ผิดได้เพียง 1 ข้อเหมือนชั้นต่ำ
1. ย่อความ	พระราชพงศาวดารกษัตริศาร 1 ตอน	ให้เวลาครึ่งชั่วโมงต่อหนังสือพิมพ์ 1 หน้า	ให้เขียนตัวสะกดผิดได้ 5 บรรทัดต่อ 1 แห่ง และต้องย่อใจความให้ได้ประมาณ 2 ใน 3 ถ้ามากกว่านั้นถือเป็นตก	

ตารางที่ 8 (ต่อ)

ชั้นเรียน	วิชาที่สอบ	หนังสือแบบเรียน	วิธีการสอบ	วิธีการให้คะแนน
3. <u>ชั้นสูง</u>	2. แก้วคำผิด	พระราชพงศาวดารที่แต่งทำให้ผิดไว้	ให้แก้คำผิดจำนวน 1 หน้ากระดาษ หนังสือพิมพ์ในเวลา 1 ชั่วโมง	ถ้าถูก 4 ส่วน ผิด 1 ส่วนถือว่าได้ ถ้าเกินเวลาถือว่าตก
	3. เลข	เศษส่วนมาตรา	โจทย์ 3 ข้อใน เวลา 2 ชั่วโมง	ผิดได้ 1 ข้อ ถ้าเกินถือเป็นตก ถ้าเกินเวลาก็ถือเป็นตกเช่นกัน

ที่มา : ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 55 - 57.

ในการสอบความรู้แต่ละชั้นนี้ผู้สอบต้องสอบได้ครบทุกวิชาในชั้นหนึ่ง ๆ จึงจะถือว่าสอบได้ การสอบความรู้หนังสือไทยนี้ กำหนดสอบตามโรงเรียนต่าง ๆ ในหลักสูตรชั้นต่ำ และชั้นกลาง ส่วนชั้นสูงสอบที่มหามกุฏราชวิทยาลัย และกำหนดสอบความรู้ปีละ 2 ครั้ง โดยมีการสอบครั้งแรกในเดือนพฤศจิกายน ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)¹

จะเห็นได้ว่าหลักสูตรของโรงเรียนสอนหนังสือไทยของมหามกุฏราชวิทยาลัยนี้แตกต่างจากหลักสูตรของกรมศึกษาธิการในขณะนั้นอยู่มาก โดยเฉพาะหลักสูตรที่จัดสอนภายหลังจากมีการสอบความรู้ของนักเรียนในโรงเรียนหนังสือไทยแล้ว ผู้ที่สอบได้ชั้นต่ำก็เรียกว่านักเรียนชั้น 3 ผู้ที่สอบได้ชั้นกลาง ก็เรียกว่า นักเรียนชั้น 2 ผู้ที่สอบได้ชั้นสูง ก็เรียกว่านักเรียนชั้น 1

¹ ธรรมจักษุ เล่ม 3 ตอน 4 หน้า 450 - 451 รายงานการประชุมกรรมการฝ่ายบรรพชิตของมหามกุฏราชวิทยาลัย วันที่ 16 พฤศจิกายน ร.ศ. 115

ฝึกเรียนชั้น 1 2 3 เหล่านี้ จะต้องเรียนตามหลักสูตรที่มหาวิทยาลัยกำหนดไว้ ซึ่งเปรียบเทียบกับหลักสูตรของกรมศึกษาธิการ ดังนี้

หลักสูตรกรมศึกษาธิการ	หลักสูตรมหาวิทยาลัย
<p>ระดับชั้น แบ่งเป็น 3 ประโยค แต่ละประโยค แบ่งเป็นชั้น 1 2 3 ยกเว้น ประโยค 3 มี 4 ชั้น</p>	<p>ประโยคสามัญแบ่งเป็น 3 ชั้น</p>
<p>หลักสูตรที่ 1. อ่าน เขียนตามคำบอก คัดลายมือ</p> <p>จัดสอน แต่งข้อความ ย่อความ ไวยากรณ์</p> <p>2. เลขวิธี</p> <p>3. พงศาวดาร</p> <p>4. ภูมิศาสตร์</p> <p>5. วาดเขียน</p> <p>6. วิทยาศาสตร์*</p>	<p>สอนในโรงเรียนมีวิชา</p> <p>1. อักษรวิธี อ่าน เขียน ไวยากรณ์ เรียงความ</p> <p>2. เลขวิธี</p> <p>3. ทำบัญชี</p> <p>4. ธรรมจริยา</p> <p>5. ความประพฤดิ**</p> <p>6. กิริยา***</p> <p>7. วิธีบริหารร่างกาย⁺</p> <p>สอนนอกโรงเรียนมีวิชา</p> <p>ใช้เครื่องมือการช่าง รู้จักสร้างที่อยู่อาศัยอย่างง่าย ๆ ทำอาหาร, เย็บผ้า แม้แต่แจวเรือและขึ้นต้นไม้</p>

ที่มา : ประวัติมหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ หน้า 58 - 62 และเอกสาร เรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 171-176 .

* เช่นวิชา Physiology, Physics, Machanics

** สอนให้ฝึกความประพฤดิดีทางโลก ใช้แบบเรียนคิธิปฏิบัติ และมนุษยวิทยา

*** ฝึกกิริยา มีกินอาหารเป็นต้นให้เรียบร้อย

⁺ วิธีบริหารร่างกาย ใช้ตำรามนุษยวิทยา

ปรากฏว่าหลักสูตรของโรงเรียนสอนหนังสือไทยนี้ เป็นที่สนพระราชหฤทัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะได้มีรับสั่งให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ตรวจสอบหลักสูตรของโรงเรียนสอนหนังสือไทยของมหามกุฏราชวิทยาลัยกับหลักสูตรของกรมศึกษาธิการ¹ ซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ก็ได้กราบบังคมทูลถวายความคิดเห็นว่าหลักสูตรการสอนหนังสือไทยของมหามกุฏราชวิทยาลัยนั้น มีลักษณะคล้ายกับหลักสูตรเก่าของกรมศึกษาธิการที่ใช้ในปี พ.ศ. 2441² เพราะหลักสูตรใหม่ของกรมศึกษาธิการในปี พ.ศ. 2442 นั้น ได้เพิ่มวิชาใหม่ เช่น ภูมิศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ชั้นสูงขึ้น³

โรงเรียนสอนหนังสือไทยของมหามกุฏราชวิทยาลัยนี้ เป็นที่พอพระทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก เมื่อพระองค์ได้เสด็จทอดพระเนตรกิจการของมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้เสด็จทอดพระเนตรการจัดการศึกษาของโรงเรียนนี้ด้วย และได้มีพระราชหัตถเลขาชมเชยไว้ในสมุดสำหรับลงนามเยี่ยมเยียนวิทยาลัยไว้ว่า "การที่จัดโดยความคิดดี ความพิจารณารอบคอบ แลได้รักษาความคิดนั้นโดยความอุสาหะให้เป็นผลดีจริงสม่าเสมอ เห็นว่า เป็นการมีคุณแก่พระพุทธศาสนา แลมีคุณแก่ประชุมนชนทั่วไป ไม่มีใครจะคัดค้านได้"⁴

¹ กจข. ร. 5 ศ. 3/33 สำเนาพระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ที่ 24/990 ลงวันที่ 15 มกราคม ร.ศ. 117

² กจข. ร. 5 ศ. 3/33 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลรัชกาลที่ 5 ที่ 160/6728 ลงวันที่ 25 มกราคม ร.ศ. 117

³ เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 171 - 176.

⁴ ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 65.

ด้วยเหตุที่ได้ทอดพระเนตรการจัดการศึกษาในโรงเรียนสอนหนังสือไทยของมหา
มกุฏราชวิทยาลัยนี้เอง ที่จะเป็นเหตุให้ทรงเห็นความเอาพระทัยใส่ในเรื่องการจัดการศึกษา
ของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส จึงได้ทรงอาราธนาให้พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณ
วโรรส ให้ทรงจัดการการศึกษาในหัวเมือง ในปี พ.ศ. 2441 ซึ่งเป็นผลให้คณะสงฆ์ได้
เข้ามามีบทบาทจัดการศึกษาให้แก่ชาติอย่างเป็นทางการ

3. วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ของมหามกุฏราชวิทยาลัยกล่าวถึงการ "เป็นสถานที่จัด
การสั่งสอนพระศาสนานั้น" ได้มีการดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ดังนี้ การจัดการ
สั่งสอนพระศาสนาให้ประชาชนนั้น มีวิธีการที่จะให้ประชาชนเข้าใจได้คืออยู่ 3 ประการ คือ
1. ฟังพระธรรมเทศนา 2. สนทนาธรรม 3. อ่านหนังสือธรรม ดังนั้นการสั่งสอนพระ
ศาสนาของมหามกุฏราชวิทยาลัยจึงยึดอยู่ในหลักการดังกล่าวนี้ โดย

- จัดให้มีการเทศนาในวันธรรมสวนะ โดยจัดที่พระอาราม วันละ 2 เวลา
และจัดในวันที่เป็นวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา และวันมาฆบูชาด้วย¹

- การพิมพ์หนังสือพระพุทธศาสนาออกเผยแพร่ หนังสือที่พิมพ์นี้คือ ธรรมจักขุ
ซึ่งเป็นหนังสือรายเดือน ๆ ละ 1 ตอน เป็นหนังสือแสดงคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาและ
เรื่องที่น่าสนใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและศีลธรรม นอกจากนี้ ธรรมจักขุยังตีพิมพ์เผย
แพร่กิจกรรม และการดำเนินการต่าง ๆ ของมหามกุฏราชวิทยาลัยให้ผู้ที่มีส่วนในการอุปถัมภ์
บำรุงได้ทราบโดยตลอด นอกจากธรรมจักขุแล้ว มหามกุฏราชวิทยาลัยยังได้ตีพิมพ์หนังสือธรรม
สมบัติ ซึ่งเป็นหนังสือรายเดือนเช่นกัน แต่พิมพ์อยู่ในระหว่าง พ.ศ. 2448 และเลิกไปใน
พ.ศ. 2469²

¹"ข้ออาณัติของมหามกุฏราชวิทยาลัย", หมวดที่ 4 .

²นิตยา วงศ์วิวัฒน์, "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุง
พระพุทธศาสนา", หน้า 171.

การเผยแพร่ศาสนาของมหามกุฏราชวิทยาลัยอีกประการหนึ่งคือ การจัดสร้างและพิมพ์หนังสือแบบเรียนทั้งภาษาบาลี และภาษาไทยออกจำหน่ายในราคาเยียมเย่าว เพื่อให้ประชาชนได้อ่านหนังสือธรรม¹ ในการจัดพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้ให้พระเถระที่มีความรู้ รวมทั้งพระองค์เองด้วย ช่วยกันแต่งหนังสือหรือตำราทางพระพุทธศาสนาออกเผยแพร่ให้ประชาชนได้อ่าน² ซึ่งนับเป็นการส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งในด้านผู้แต่งหนังสือที่ต้องค้นคว้าหาความรู้มาใช้ในการแต่งหนังสือ และผู้อ่านที่จะได้มีตำราและหนังสือใช้ประกอบการศึกษาด้านปริยัติธรรม ในการจัดพิมพ์หนังสือต่างๆ นี้ มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้จัดตั้งโรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้น ในปี ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439) โดยจัดตั้งขึ้นในบริเวณโรงพิมพ์เดิม* ของวัดบวรนิเวศวิหารเมื่อครั้งรัชกาลที่ 4 ทรงครองวัดอยู่ โรงพิมพ์มหามกุฏฯ นี้ ได้ดำเนินการมาจนทุกวันนี้** นับเป็นโรงพิมพ์ของสถาบันการศึกษาชั้นสูงที่ได้ เป็นแหล่งผลิตตำราและหนังสือทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งของประเทศแห่งหนึ่ง

การดำเนินงานของมหามกุฏราชวิทยาลัยตามวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ประการนี้เป็นไปอย่างได้ผลดีในระยะแรก ๆ ดังจะเห็นได้จากในการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมก็ได้รับความนิยมจากพระสงฆ์สามเณรโดยเฉพาะฝ่ายธรรมยุตมาก จนในบางปีแทบจะไม่มีพระสงฆ์สามเณรฝ่ายธรรมยุต เข้าแปลในสนามหลวง เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการต้อง

¹ กช. ร. 5 ศ. 5/4 สำเนารายงานพระธรรมไตรโลกาจารย์ นายกมหมามกุฏราชวิทยาลัย ปีที่ 3 อ่านถวายกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ที่ 4579 ลงวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

² ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 71.

* ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของตึกนักเพชร ซึ่งเป็นท้องพระโรงสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6

** โรงพิมพ์มหามกุฏฯ ได้เคยหยุดกิจการไปชั่วระยะหนึ่งเนื่องจากขาดทุน และกลับมาตั้งใหม่ในปี พ.ศ. 2478 และดำเนินการมาจนทุกวันนี้

มีหนังสือกราบทูลขอให้ช่วยจัดให้ มีพระสงฆ์ในคณะธรรมยุต เข้าแปลบ้าง¹ ที่สำคัญก็คือ การดำเนินงานที่ได้ผลของมทามกุฏราชวิทยาลัย เป็นผลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขอให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และคณะสงฆ์ที่จัดการการศึกษาในมทามกุฏราชวิทยาลัย ไปช่วยจัดการการศึกษาหัวเมืองให้แก่ประชาชนในปี พ.ศ. 2441 ซึ่งเป็นการนำเอาคณะสงฆ์ให้เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาของชาติอย่างเป็นทางการ

การจัดการศึกษาหัวเมืองของคณะสงฆ์นี้ เป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษา เพราะทรงเห็นว่า "วิชาหนังสือเป็นวิชาที่นับถือ และเป็นที่ยศสรรเสริญมาแต่โบราณว่าเป็นวิชาอย่างประเสริฐ... เพราะฉะนั้น จึงได้มีความมุ่งหมายตั้งใจที่จะจัดการเล่าเรียนทั่วไป ทั่วบ้านทั่วเมืองให้เป็นการรุ่งเรืองเจริญขึ้นโดยเร็ว"²

พระราชดำริที่จะทรงจัดการเล่าเรียนให้มี "ทั่วบ้านทั่วเมือง" นี้ก็สอดคล้องกับแนวพระดำริของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพที่เคยเสนอเมื่อพระองค์ทรงเป็นอธิบดีกระทรวงธรรมการ ในปี พ.ศ. 2433 ว่า กรมศึกษาธิการนั้นได้จัดราชการเป็นที่เรียบร้อยพอที่จะจัดการศึกษาในหัวเมืองได้แล้ว ประกอบกับมีผู้ว่าราชการเมืองหลายคนที่ประสงค์จะให้มีโรงเรียนหลวงสอนหนังสือไทยขึ้นในเมืองของตน³ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าโครงการของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพนี้ไม่ได้มีการนำออกมาใช้ เนื่องจากเกิดความเปลี่ยนแปลงของทางการเมืองทำให้ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพต้องถูกโยกย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในวันที่ 1 เมษายน

¹ ประวัติมทามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ อ้างจากจดหมายเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ที่ 8/1862 ลงวันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440), หน้า 49.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 20

³ กจช. ร. 5 ศ. 1/5 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ที่ 337 ลงวันที่ 7 มกราคม ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433)

พ.ศ. 2435 เป็นผลให้โครงการตั้งโรงเรียนในหัวเมืองหยุดชะงักไปอย่างน่าเสียดาย¹

ความคิดเกี่ยวกับเรื่องจัดการศึกษาในหัวเมืองได้ถูกนำมารื้อฟื้นขึ้นใน ปี พ.ศ. 2441 อีกครั้งหนึ่ง เมื่อรัชกาลที่ 5 เสด็จพระราชดำเนินกลับจากเสด็จประพาสยุโรปได้ไม่นานนัก พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) รัชมณฑลพายัพประจำกรุงเทพฯ ได้กราบบังคมทูลถวาย "ความเห็นที่จะจัดการศึกษาของนักเรียนสยามในประเทศอังกฤษ" การที่รัชกาลที่ 5 ได้มีรับสั่งตามความเห็นที่จะจัดการศึกษา นี้ก็เพราะทรงได้เห็นถึงความล่าช้าในการศึกษาของนักเรียนไทยในยุโรป พระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้เสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหานี้ว่าจะต้องปรับปรุงแก้ไขการศึกษาภายในประเทศให้มีมาตรฐานที่ดีขึ้น และคัดเลือกให้ได้ผู้ที่มีความรู้มาตรฐานจริง ๆ ในการส่งออกไปศึกษาต่างประเทศ เพื่อให้การศึกษานั้นสำเร็จผลโดยเร็ว นอกจากนี้ยังได้เสนอให้จัดการศึกษาให้แก่ราษฎรโดยเน้นหลักการว่าให้ "บำรุงคนดี" ซึ่งจะช่วยให้ขจัดปัญหาเกี่ยวกับสภาพบ้านเมืองที่ล้าหลังอันอาจเป็นช่องทางให้มหาอำนาจต่างประเทศเข้ามายึดครองเมืองไทยไว้²

ความเห็นของพระยารัษฎานุประดิษฐ์นี้ รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นชอบด้วยอย่างยิ่งและทรงกระตุ้นให้กระทรวงธรรมการทำการปฏิรูป (Reform) งานจัดการศึกษาของกรมศึกษาธิการ แต่เมื่อเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ทูลเกล้าฯ ถวาย "โครงการศึกษาในกรุงสยามของกรมศึกษาธิการ"³ ได้มีพระราชวิจารณ์ว่า โครงการของกระทรวงธรรมการนั้นอ่านเข้าใจยาก และไม่เหมาะสมเนื่องจาก

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, หน้า 109 - 110.

² กจช. ร. 5 ศ. 2/3 รายงานความเห็นพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ที่จะจัดการศึกษาของนักเรียนสยามให้เจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน วันที่ 8 เมษายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441)

³ กจช. ร. 5 ศ. 2/5 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบบังคมทูล "โครงการศึกษาในกรุงสยามของกรมศึกษาธิการ" ลงวันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441)

นี่อะไร ใครใคร่จะออก เอาแต่ตำราออกมาวางแปลคำแทนทีเกอลอกเป็นภาษามคธ หรือ สันสกฤต แปลวิธีจัดการที่เขาเขียนไว้เป็นภาษาอังกฤษออกเป็นภาษาไทย แล้วก็เอามาเชิดชว่่า เป็นความคิดที่จะจัดการต่อไป¹

ด้วยเหตุนี้ จึงทรงขอให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และกรมหมื่นดำรงราชานุภาพช่วย กันรับภาระจัดการศึกษาในหัวเมือง โดยทรงเปิดการประชุมพิเศษเพื่อหารือเกี่ยวกับการจัดการ ศึกษาในหัวเมือง ในวันที่ 26 มิถุนายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) โดยมีผู้เข้าประชุมร่วม อีก 2 ท่าน คือ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ และเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ผลของการประชุมคือ ทรงมอบให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสจัดการการศึกษาในหัวเมือง โดยมี กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทำหน้าที่เกี่ยวกับการจัดหาอุปกรณ์การศึกษา และการส่วนที่พระสงฆ์ ไม่อาจทำได้ เช่นการจัดพิมพ์แบบเรียนต่าง ๆ และการเบิกจ่ายเงินในการจัดการศึกษา หัวเมือง² ต่อมาในวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2441 ได้มีการออกประกาศจัดการศึกษาใน หัวเมือง โดยทรงอาราธนาพระภิกษุให้

...เห็นแก่พระพุทธศาสนา และประชาชนทั้งปวง ช่วยเอาภาระธุระสั่งสอนกุลบุตรทั้งหลาย ให้ได้ศรัทธาเสื่อมใส พระรัตนไตรย์ และมีวิชาความรู้อันเป็นสารประโยชน์ยิ่งขึ้น ให้สมดัง พระบรมราชประสงค์ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศอาราธนามานี้ จงทุกประการ เทอญ...³

¹ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ร.ศ. 113 - 118, พิมพ์ในงานศพท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี พ.ศ. 2504, หน้า 297.

² กข. ร. 5 ศ. 12/7 รายงานการประชุมพิเศษ 26 กันยายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441)

³ เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 205 - 207 คัดจากกฎหมายรัชกาลที่ 5 ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) หน้า 85.

สาเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำคณะสงฆ์ให้เข้าไปมีบทบาทในการจัดการศึกษาแก่ประชาชนในหัวเมืองนี้ น่าจะมีดังต่อไปนี้ คือ

1. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความเห็นว่า "การเล่าเรียนที่จะจัดไปทางอื่นไม่ให้เกี่ยวแก่การวัดด้วยนั้นไม่ได้ เพราะใช้แต่จะสั่งสอนแต่อักษรวิธีต้องสั่งสอนถึงการศาสนาด้วย..."¹ การที่มีพระราชดำริว่าการศึกษาต้องเกี่ยวข้องกับศาสนาก็เป็นเพราะทรงมีความวิตกว่า "...เด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนาจนเลยกลายเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น"²

ด้วยเหตุนี้ จึงต้องมอบให้เป็นภาระหน้าที่ของพระสงฆ์ซึ่งเป็นที่ผู้ที่ยึดมั่น และมีความรู้ในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ทั้งยังเป็นผู้ที่ประชาชนชาวไทยให้ความเคารพนับถือ เป็นผู้ทำการสอนทั้งวิชาหนังสือ และอบรมศีลธรรมให้แก่เด็ก เพื่อจะได้อบรมความประพฤติให้ประพฤติแต่สิ่งที่ดีงาม เป็นการสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายที่จะสร้างคนให้เป็นพลเมืองดีตาม "ความเห็นที่จะจัดการศึกษาของนักเรียนสยามในประเทศอังกฤษ" ของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์³

2. การจัดการศึกษาในหัวเมืองนี้ ถ้าจะจัดโดยให้กระทรวงธรรมการ กรมศึกษาธิการเป็นผู้รับผิดชอบแต่เพียงผู้เดียวก็คงจะต้องมีอุปสรรคมากมายหลายประการ โดยเฉพาะเรื่องงบประมาณ เพราะจากการศึกษาเปรียบเทียบงบประมาณที่กระทรวงต่าง ๆ ได้รับในระหว่าง ปี พ.ศ. 2435 - 2445 พบว่า กระทรวงธรรมการได้รับงบประมาณคิดเป็นร้อยละ

¹ กจช. ร. 5 ศ. 12/7 รายงานการประชุมพิเศษ 26 กันยายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441)

² กจช. ร. 5 พระราชหัตถ์เลขาพระราชทานสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวิริยญาณวโรรส ลงวันที่ 24 กรกฎาคม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441)

³ วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524) หน้า 95 - 96.

7.04 เป็นลำดับที่ 5 ของกระทรวงทั้งหมด 10 กระทรวง¹ และภายหลังปี พ.ศ. 2445-2453 งบประมาณของกระทรวงธรรมการจะถูกลดลงไปอีกจนมีลำดับเกือบสุดท้ายเป็นที่ 9 ในจำนวนกระทรวงทั้งหมด 10 กระทรวง และคิดเป็นร้อยละ 3.30 เท่านั้น²

การที่กระทรวงนี้ ได้รับงบประมาณจำกัดเป็นผลให้เป็นข้ออ้างของกระทรวงนี้ ในการที่ไม่สามารถจัดการศึกษาให้เป็นผลสำเร็จได้ และการใช้จ่ายเงินเพื่อการศึกษาที่มุ่งที่จะใช้เงินเฉพาะในมณฑลกรุง เทพมากเกินไป ดังจะเห็นจากการที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนอโครงการศึกษาสำหรับชาติ ปี พ.ศ. 2441 ได้ตั้งงบประมาณเฉพาะในมณฑลกรุง เทพ ในปี พ.ศ. 2443 ไว้ถึง 452,000 บาท ในขณะที่งบประมาณกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ. 2442 ได้รับเพียง 514,024.10 บาท เท่านั้น³

ด้วยเหตุนี้รัชกาลที่ 5 จึงได้ทรงมุ่งหวังที่จะให้คณะสงฆ์เข้าช่วยแก้ไขปัญหาในเรื่องงบประมาณ เพราะการศึกษาที่จะจัดขึ้นตามหัวเมืองนั้น ถ้าให้กระทรวงธรรมการดำเนินการจะต้องมีอุปสรรคในเรื่องค่าใช้จ่าย โดยเฉพาะเงินเดือน และค่าใช้จ่ายสำหรับครู และโรงเรียนดังนั้นการที่คณะสงฆ์ร่วมกับมหาดไทย เข้าจัดการศึกษาหัว เมืองก็เป็นผลให้การศึกษาดำเนินไปได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นโดยไม่ต้องลงทุนมาก ดังจะเห็นได้จากจำนวนโรงเรียนที่เพิ่มมากขึ้นในมณฑลต่าง ๆ ทั่วประเทศ* ระหว่างปี พ.ศ. 2440 - 2442

¹ แน่งน้อย ดิศศิริานนท์, "เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์", หน้า 76.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 150.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

*ได้แก่มณฑลกรุง เทพ, กรุง เทพ, นครสวรรค์, พิษณุโลก, นครไชยศรี, ราชบุรี, จันทบุรี, ปราจีนบุรี, นครราชสีมา, บุรพา, นครศรีธรรมราช, ชุมพร, ภูเก็ต และอีสาน

ตารางที่ 9 ตารางแสดงจำนวนโรงเรียน นักเรียนและครูใน 14 มณฑล ตั้งแต่
พ.ศ. 2440 - 2442

ปี พ.ศ.	จำนวนโรงเรียน	จำนวนนักเรียน	จำนวนครู
2440	8	790	29
2441	196	5,682	232
2442	338	11,630	480

ที่มา : ดัดแปลงมาจาก กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/4
เล่ม 1 สรุปรายงานจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาหัวเมือง ร.ศ. 117 -
118 (พ.ศ. 2441 - 2442)

การจัดการศึกษาหัวเมืองของคณะสงฆ์ในระหว่าง พ.ศ. 2441 - 2445

ในขั้นต้นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงแต่งตั้งพระราชอาคม ให้เป็นผู้ช่วยการจัดการศึกษา ทำหน้าที่ออกไปตรวจสภาพต่าง ๆ ในมณฑล* ที่ตนรับผิดชอบ โดยให้จัดทำบัญชีวัดพระสงฆ์ สามเณร ศิษย์วัดและโรงเรียนซึ่งมีอยู่แต่เดิมรวมทั้งแนะนำพระสงฆ์ และฆราวาสให้

*ในขั้นต้นยังเลือกหาผู้ช่วยการได้ไม่ครบ 14 มณฑล จึงจัดเพียง 12 มณฑล คือ

1. มณฑลกรุงเทพ พระธรรมไตรโลกาจารย์ เป็นผู้ช่วยการ
2. มณฑลกรุงเก่า พระเทพกรี
3. มณฑลนครสวรรค์ พระเมธาธรรมรส
4. มณฑลพิษณุโลก พระราชกรี
5. มณฑลปราจีนบุรี พระอมราภิรักขิต
6. มณฑลจันทบุรี พระสุคุณคณาภรณ์
7. มณฑลนครราชสีมา พระราชกรี

-
8. มณฑลราชบุรี	พระอมรโมลี
9. มณฑลชุมพร	พระศาสนดิลก
10. มณฑลภูเก็ต	พระมหานุนายก
11. มณฑลนครศรีธรรมราช	พระศิริธรรมมุณี
12. มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ	พระอุครคณาภิรักษ์

มณฑลที่ไม่ได้จัด คือ มณฑลบูรพา และมณฑลนครไชยศรี

จัดตั้งโรงเรียนขึ้นใหม่ในตำบลที่อาจจัดตั้งได้ และจัดภิกษุสามเณรให้เข้าเรียนในกรุงเทพฯ เพื่อจะได้กลับออกไปเป็นครู ผู้อำนวยการเหล่านี้ได้ดำเนินการตรวจสอบสภาพการศึกษาในมณฑลที่ต้องรับผิดชอบ โดยจัดทำบัญชีวัด พระสงฆ์ สามเณร ศิษย์วัด และโรงเรียน ซึ่งมีอยู่แต่เดิม จากนั้น ก็จัดตั้งโรงเรียนขึ้นใหม่ในตำบลที่พอจะจัดตั้งได้ กรมหมื่นวชิรญาณวโรสได้ทรงกล่าวถึงจุดประสงค์ในการจัดการศึกษาหัวเมืองไว้ว่า

" เพื่อให้การศึกษาแพร่หลาย ออกไปได้มากที่สุดตามจะเป็นได้..."¹

ซึ่งถ้าจะดูตามจุดประสงค์ข้อนี้ก็เห็นได้ว่า การจัดการศึกษาหัวเมืองได้แพร่หลายไปได้อย่างรวดเร็ว จำนวนโรงเรียนและจำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้นในช่วง 3 ปี แรกของการจัดการศึกษาหัวเมือง (พ.ศ. 2440 - 2442) ถึงปีละเกือบ 100%² ซึ่งถ้าการจัดการศึกษาหัวเมืองนี้มิได้ใช้กำลังของคณะสงฆ์แล้ว ก็คงจะไม่สามารถเพิ่มจำนวนโรงเรียนและนักเรียนได้มากเท่านี้ ดังที่ รัชชราชทูตสยามประจำกรุงเบอร์ลินได้กราบทูลสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่า

จะให้ตั้งสกูลสอน โดยอำนาจของรัฐบาลให้เจ้าเมืองกรมการจัดแล้ว จะเป็นไปได้ไม่น้อยกว่านี้ กว่า 10 ส่วน ทั้งจะแพงกว่านี้กว่า 100 ส่วน กับจะช้ากว่านี้อีก 100 ส่วนด้วยเหมือนกัน³

เห็นได้อย่างชัดเจนว่าการจัดการศึกษาหัวเมืองโดยคณะสงฆ์นั้น เป็นการช่วยให้การจัดการศึกษาบรรลุผลได้เร็วขึ้น และเสียค่าใช้จ่ายน้อย ซึ่งสอดคล้องกับสภาพการณ์บ้านเมืองในเวลานั้นที่ไม่อาจหางบประมาณมาใช้จ่ายในเรื่องการศึกษาได้มากพอ แต่ก็จำเป็นจะต้องจัดการ

¹ ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 123.

² เรื่องเดียวกัน.

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา, จดหมายรัชชราชทูตสยามประจำกรุงเบอร์ลิน กราบทูลสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ลงวันที่ 15 พฤศจิกายน ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2452).

ศึกษาให้เกิดขึ้น ดังที่พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ที่ทรงเปรียบเทียบความจำเป็น
การให้คณะสงฆ์ เข้าจัดการศึกษาหัวเมืองว่า

เปรียบเหมือนคนอยู่ในป่า ซึ่งหาทัพสมภารจะอันตรายจะก่อตึกไม่ได้ จะต้องตั้งทำอิฐเผาปูน
ทำเป็นตึกขึ้น จึงจะอยู่ได้ให้เหมือนประเทศอื่น ๆ เมื่อไรเล่าจึงจะได้อยู่ตึกถึงว่าจะทำขึ้นได้
จะให้ เป็นบ้านเป็นเมืองไปได้เร็วฤา เป็นการจำเป็นที่จะต้องปลูกกระท่อมทับให้ได้อยู่พักอาศัย
แล้วตัดไม้ในป่ามาทำ เรือนให้พออยู่สบายดูได้งาม ๆ ไปก่อน กว่าที่จะเป็นศึกรามบริบูรณ์ขึ้น การ
ที่จะทำเช่นนี้ เจ้ากระทรวงทุกวันนี้นับพร่องอยู่ด้วยความสามารถเป็นอันมาก ส่วนการที่จะปลูก
ทับกระท่อมนั้น ในปณิได้คิดจัดการขึ้น ถึงว่าเป็นแต่โรงเล็ก ๆ น้อยๆ ก็เป็นการก่อสร้างให้เป็น
ภาคพื้นไว้...¹

นอกจากจะได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นได้เป็นจำนวนมากโดย "ไม่ต้องเสียอะไรมาก"
แล้ว การจัดการศึกษาหัวเมืองยังได้เป็นประโยชน์ต่อพระสงฆ์ซึ่งอยู่ตามหัวเมือง เพราะพระ
สงฆ์ตามหัวเมือง เหล่านี้จะต้อง เป็นครูสอนหนังสือตามโรงเรียนที่ตั้งอยู่ตามวัด จึงมีการคิด
เลือกเอาพระภิกษุสามเณรให้เข้ามาเรียนในกรุงเทพฯ ดังปรากฏในรายงานของพระสาสน
ติลก ผู้อำนวยการศึกษามณฑลชุมพรว่าได้เลือกหาพระภิกษุหนุ่มที่จะเข้ามาศึกษาในสำนักมหา
มกุฏราชวิทยาลัย เป็นจำนวน 11 รูป²

พระสงฆ์สามเณรที่จะเข้ามาศึกษายังกรุงเทพฯ จะได้รับพระราชทานนิยัตยบัตรของหลวง
เป็นเครื่องเลี้ยง และได้พักอยู่ในสำนักผู้อำนวยการวัดหรือในวัดใกล้เคียง³ นับเป็นการส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรในหัวเมืองได้เพิ่มพูนความรู้ของตนเองและเป็นประโยชน์ทั้งในด้าน
การศึกษาของประเทศ และการศึกษาพระศาสนาด้วย แต่การศึกษาที่มหามกุฏราชวิทยาลัย
เป็นการศึกษาเพื่อเพิ่มเติมความรู้ทั่ว ๆ ไปให้แก่พระสงฆ์ มิใช่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับวิชาครู
เพื่อฝึกหัดพระสงฆ์ให้ไปเป็นครู ดังนั้น จึงได้มีการอนุญาตพระสงฆ์เข้าเรียนในโรงเรียนฝึกหัด

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา, หน้า 298

² กจช. ร. 5 ศ. 12/10 สำเนารายงานการตรวจการศึกษามณฑลชุมพร กราบ
ทูลสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ในปี ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442)

³ เรื่องเดียวกัน.

อาจารย์ที่ตั้งอยู่ที่โรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาสพระสงฆ์ที่บาเรียนที่โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์นี้ จะต้องทำสัญญาว่า เมื่อสำเร็จได้รับประกาศนียบัตรแล้วจะรับราชการโดยจ่ายไปตามโรงเรียนวัดที่อยู่ห่างไกล เช่น ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ ตามรายงานปรากฏว่ามีพระสงฆ์เข้าเป็นนักเรียนในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ในปี ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) เพียง 1 รูป แต่ในปี ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) มีพระสงฆ์เข้าเรียนเพิ่มขึ้นอีก 7 รูป ซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้ชมเชยพระสงฆ์ซึ่งเป็นนักเรียนโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เหล่านี้ว่า "อยู่ข้างจะเยี่ยมกว่าคฤหัสถ์"¹

การให้พระสงฆ์เข้าเรียนในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์นั้นต้องใช้เวลาในการศึกษาถึง 3 ปี ไม่ทันกับความต้องการ "ครู" ในขณะนั้น กระทรวงธรรมการจึงได้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูมูลขึ้นที่โรงเรียนราชวิทยาลัยเดิมที่ฝั่งธนบุรีในปี พ.ศ. 2446 โรงเรียนนี้มุ่งจะฝึกสอนครูในระดับต่ำ คือ ระดับมูลศึกษา และประถมศึกษาเท่านั้น โดยเปิดรับพระสงฆ์จากหัวเมืองต่าง ๆ ที่เจ้าคณะมณฑลส่งมาเรียน โดยใช้เวลาในการศึกษา 1 ปี ผู้ที่เข้าเรียนไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์หรือฆราวาสจะได้รับเงินตอบแทนด้วย² การที่โรงเรียนฝึกหัดครูมูลนี้มีหลักสูตรในระยะสั้น และมุ่งที่จะสอนความรู้ในวิชาการศึกษาสำหรับผู้เรียนได้ไปสอนในโรงเรียนมูลศึกษานั้น นับว่าเป็นการส่งเสริมให้พระสงฆ์สามเณรตามหัวเมืองซึ่งมีหน้าที่ต้องดำเนินการจัดการศึกษาในหัวเมืองได้รับความรู้ในด้านการสอนวิชาความรู้หนังสือไทยให้แก่เด็กนักเรียน ตามนโยบายของประเทศในขณะนั้น เป็นการยอมรับว่าหน้าที่ของพระสงฆ์นอกจากจะเป็นผู้สั่งสอนศาสนาแล้ว ก็ยังสามารถเป็น "ครู" ที่ให้ความรู้แก่เด็กนักเรียนในการสอนวิชาการต่าง ๆ ได้ด้วย แต่จำนวนพระสงฆ์ที่เข้าศึกษาในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์และโรงเรียนฝึกหัดครูมูล

¹ กจข. ร. 5 ศ. 1/56 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 1 กันยายน ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442)

² กจข. ร. 5 ศ. 53/1 หนังสือพระยาภูธินทรกราบทูล กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446)

ฝั่งตะวันตกนี้ ก็ยังมีจำนวนน้อยมาก เมื่อเทียบกับจำนวนพระสงฆ์กลุ่มใหญ่ ซึ่งยังคงขึ้นกับการสอนอักษรวิธี หนังสือไทย, ขอม ซึ่งเป็นลักษณะของการศึกษาแบบจารีตในสังคมไทยแต่เดิม มา เพราะตามสถิติจำนวนนักเรียนในโรงเรียนฝึกหัดครูมูลตะวันตก ในปี พ.ศ. 2449 ซึ่งมีจำนวนทั้งหมด 101 คน เป็นพระสงฆ์สามเณร 62 รูป ขรราวาส 39 คน ในจำนวนพระสงฆ์สามเณร 62 รูปนั้น เป็นนักเรียนที่เจ้าคณะมณฑลส่งมา 28 รูป นายตรวจการศึกษาของกระทรวงธรรมการส่งมา 2 รูป และเป็นพระสงฆ์สามเณรที่สมัครมาเรียนเอง 32 รูป¹ ถึงแม้ว่าจะมีจำนวนของพระสงฆ์สามเณรที่ได้รับการฝึกหัดให้เป็นครูน้อยกว่าที่ควรจะเป็น แต่ก็ทำให้เห็นการตื่นตัวทางด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ได้ว่ามีความสนใจและตอบรับความก้าวหน้าทางการศึกษาอยู่ไม่น้อย และนับว่าเป็นผลดีต่อการจัดการศึกษาของชาติในหัวเมือง

นอกจากโรงเรียนฝึกหัดครูมูลฝั่งตะวันตกแล้ว ยังได้มีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้นตามมณฑลต่าง ๆ สำหรับพระสงฆ์และสามเณร โดยยกโรงเรียนประจำมณฑลที่เป็นโรงเรียนใหญ่ มีครูที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาโดยเฉพาะตั้งเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้น โดยกรมศึกษาธิการส่งครูชั้นสูงออกไปสอนให้ การสอนส่วนใหญ่ก็มุ่งสอนวิชาครูเบื้องต้น เพื่อนำไปสอนตามโรงเรียนมูลศึกษาตามวัดในมณฑลนั้น เช่น มณฑลนครสวรรค์ นครศรีธรรมราช, พิษณุโลก² จะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาในหัวเมืองเป็นการเพิ่มพูนความรู้ให้แก่พระสงฆ์สามเณรตามหัวเมืองให้เป็นผู้สนใจในการศึกษา ถึงแม้การศึกษาเหล่านี้จะเป็นการศึกษาทางโลก แต่การที่พระสงฆ์สามเณรได้เข้าไปสั่งสอนนักเรียนตามโรงเรียน ก็จะต้องสั่งสอนศาสนาควบคู่กันไปด้วย เป็นการส่งเสริมให้พระสงฆ์สามเณรเหล่านี้ ต้องสนใจในการศึกษาพระปริยัติธรรมไปด้วย

การจัดการศึกษาหัวเมืองของคณะสงฆ์ยังมีผลที่สำคัญติดตามมาประการหนึ่ง คือ ได้มีการตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ขึ้นในปี ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) เนื่องจากจัดการศึกษาหัวเมืองทำให้ผู้อำนวยการศึกษาในมณฑลต่าง ๆ ต้องออกไปตรวจการดูแลการ

¹ กช. ร. 5 ศ. 53.2/2 โรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก

² กช. ร. 5 ศ. 53.6/1 หนังสือพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 13 กันยายน ร.ศ. 123 (พ.ศ. 2447)

ศึกษาในมณฑลที่ตนรับผิดชอบ เป็นเหตุให้ ได้ทราบถึงข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการปกครอง คณะสงฆ์ตามหัวเมือง ซึ่งการปกครองของคณะสงฆ์ยังไม่ค่อยมีระเบียบแบบแผนที่ดี เพราะวัดในหัวเมืองต่าง ๆ นั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับเจ้าคณะเมืองทั้งหมด บางวัดแยกไปขึ้นตามเมืองใกล้เคียงบ้าง ในกรุงเทพฯ¹ เมื่อมีผู้อำนวยการออกไปจัดการศึกษา พระสงฆ์ในหัวเมืองเหล่านี้ก็ไม่ยอมรับอำนาจของผู้อำนวยการศึกษา ซึ่งทำให้เกิดอุปสรรคในการจัดดำเนินการการศึกษาในหัวเมืองขึ้น² นอกจากนี้ ผู้อำนวยการศึกษามณฑลยังต้องมีหน้าที่ดูแลการพระศาสนา และการศึกษาของพระสงฆ์ในหัวเมืองเหล่านั้นด้วย³ ทั้งนี้ เพราะพระสงฆ์ในหัวเมืองมักจะขาดการเอาใจใส่ในหน้าที่ที่สงฆ์ควรปฏิบัติ และมักจะประพฤติดิศประธรรมวินัยไปต่าง ๆ ดังที่พระธรรมวโรดม ผู้อำนวยการมณฑลพายัพ ได้รายงานว่า

"การเล่าเรียนพระปริยัติธรรมมีบ้างบางวัด ส่วนความประพฤติของพระสงฆ์สามเณรในมณฑลพายัพ เป็นโลกวิสัย* ที่โลกเขาดีเยี่ยมมีหลายประการ..."⁴

ด้วยเหตุนี้จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) ออกมาเพื่อให้พระสงฆ์มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบการศึกษาแห่งชาติอย่างจริงจัง และเพื่อให้การดำเนินงานในด้านการปกครองของคณะสงฆ์เป็นไปอย่างเรียบร้อยและสอดคล้องกับการ

¹ กจช. ร. 5 ศ. 12/23 เล่ม 3 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส กราบทูลรัชกาลที่ 5 ที่ 69 ลงวันที่ 22 สิงหาคม ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442)

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา, หน้า 215 - 216.

³ กจช. ร. 5 ศ. 45/15 รายงานการศึกษาและการศาสนาของพระอมราภิรักขิต ผู้อำนวยการการศึกษามณฑลปราจีนบุรี กราบทูลกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ลงวันที่ 5 กันยายน ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442)

* เช่น กินอาหารในเวลาวิกาล ช่วยพ่อแม่พี่น้องทำงานอาชีพ, และหากินโดยค้าขาย

⁴ กจช. ร. 5 ศ. 12/8 สำเนารายงานการจัดการพระศาสนา และการคณะการศึกษาในมณฑลพายัพ ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449)

ศึกษาที่ทรงริเริ่มจัดไว้¹

พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121

พระราชบัญญัติฉบับนี้ประกาศใช้ ในวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2445 ใน 14 มณฑล² มีลักษณะสำคัญแบ่งเป็นหมวดใหญ่ 8 หมวดรวม 45 มาตรา เป็นพระราชบัญญัติฉบับแรกที่กำหนดให้พระสงฆ์ได้มีบทบาทในการปกครองตนเอง กล่าวโดยสรุป พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 นี้ ได้จัดรูปแบบการบริหารการปกครองของคณะสงฆ์เสียใหม่ โดยมอบอำนาจในการบริหารให้แก่มหาเถรสมาคมในการปกครองสังฆมณฑลทั่วพระราชอาณาจักร การบริหารมุ่งให้พระสงฆ์ปกครองกันเองลดหลั่นลงไปตามลำดับ* พร้อมทั้งกำหนดหน้าที่ของแต่ละตำแหน่งไว้ โดยชัดเจน เช่นอำนาจในการถอดถอนรักษา สั่งสอนอบรมกุลบุตร ตลอดจนการเผยแผ่พระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังได้กำหนดลักษณะวัด และการรักษาผลประโยชน์ให้แก่พระพุทธศาสนา ที่สำคัญที่สุดของพระราชบัญญัตินี้ก็คือ การกำหนดให้ตำแหน่งต่าง ๆ ของคณะสงฆ์รับผิดชอบจัดการศึกษาทั้งของประชาชนและของพระสงฆ์ลดหลั่นกันเป็นชั้น ๆ³

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดให้เจ้าอาวาส, เจ้าคณะแขวง เจ้าคณะเมือง และเจ้าคณะมณฑลมีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษานั้น คงเป็นเพราะทรงต้องการให้ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นระบบเดียวกันกับการศึกษาของชาติ และการที่พระสงฆ์มีหน้าที่บำรุงการศึกษาในวัดที่อยู่ในความดูแลให้เจริญขึ้น ก็นับเป็นการส่งเสริมการศึกษา

¹ วิบูลย์ ภักดีมงคล "พระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องคณะสงฆ์" ธรรมศาสตร์, 1 : 95 มิถุนายน-ตุลาคม 2515, หน้า 95.

² เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ ผู้รวบรวม "ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18, กฎหมาย ร.ศ. 121, หน้า 426 - 427.

* เจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง และเจ้าอาวาส

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 399 - 417.

ของคณะสงฆ์ เพราะพระสงฆ์จะต้องศึกษาเล่าเรียนเพื่อนำความรู้มาใช้สั่งสอนประชาชนต่อไป การอบรมสั่งสอนเด็กโดยใช้พระสงฆ์เป็นหลักเป็นวิธีที่จะทำให้เด็กได้รับการอบรมที่ดี เพราะพระสงฆ์ย่อมสั่งสอนศีลธรรมไปด้วย ซึ่งเป็นผลดีต่อพระศาสนาและต่อการปกครอง ขณะเดียวกันยังเป็นการสร้างเอกภาพให้แก่ชาติด้วย เพราะวิธีสอนที่กำหนดให้มีการเรียนหนังสือไทย ทุกหัวเมืองจะเป็นผลให้ราษฎรในมณฑลที่มีภาษาพูด ภาษาเขียนของท้องถิ่นตนเอง เช่น ในมณฑลพายัพ บุรพา อุตร และปัตตานี ได้มีความรู้สึกเป็นไทยไม่มีการแบ่งแยกกับพลเมืองส่วนใหญ่ของประเทศซึ่งจะช่วยให้การปกครองง่ายขึ้น¹ และเป็นประโยชน์ต่อการปกครองในภาวะที่บ้านเมืองกำลังเผชิญกับภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก²

การศึกษาหัวเมืองที่จัดโดยคณะสงฆ์ได้ดำเนินมาจนถึงปี พ.ศ. 2445 กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้ทรงมอบหน้าที่จัดการศึกษาหัวเมืองให้แก่กระทรวงธรรมการเพราะทรงเห็นว่า

บัดนี้สิ้นหน้าที่ของฉันทในการคณะและการศึกษาหัวเมืองแล้ว ฉันทขอส่งหน้าที่การศึกษาในหัวเมืองแก่เจ้าคุณ เมื่อมีกิจอะไรที่เกี่ยวข้องกับการเก่า ถ้าเจ้าคุณสั่งการเสร็จไปได้ก็ดี ถ้าพอใจจะถามด้วยเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ฉันทมีความเต็มใจที่จะอธิบายให้สิ้นทุกประการ³

การมอบการจัดการศึกษาค้นให้แก่กระทรวงธรรมการนั้นเป็นการมอบเฉพาะการจัดตั้งโรงเรียนและการขยายการศึกษาให้เป็นหน้าที่ของกระทรวงธรรมการ เพราะเมื่อการศึกษาขยายตัวมากขึ้น ก็มีความยุ่งยากในระเบียบวิธีการในการจัดการบริหารการศึกษามากขึ้น เกินกว่าที่พระสงฆ์

¹ กจช. ร. 5 ศ. 1/25 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบบังคมทูล เรื่อง พระอุตรคณารักษ์ออกไปจัดการการศึกษาและการพระศาสนาในมณฑลบูรพา ลงวันที่ 7 ธันวาคม ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442)

² นิตยา วงศ์วิวัฒน์, "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับการทำนุบำรุงพระพุทธรศาสนา", หน้า 252.

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา, ลายพระหัตถ์กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถึงเจ้าพระยาวิภาวดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ลงวันที่ 21 กรกฎาคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445).

จะดำเนินการไปตามลำพังได้ ด้วยเหตุนี้ กระทรวงธรรมการจึงต้องส่งเจ้าหน้าที่ธรรมการ
มณฑล ออกไปช่วยเจ้าคณะมณฑลจัดการศึกษา เพราะงานต่าง ๆ เช่น การตรวจตรา การสอบ
ไล่วิชา และวิธีสอนนั้น ต้องทำโดยอาศัยความรู้ต่าง ๆ ซึ่งเกินกำลังกว่าที่พระสงฆ์จะทำได้ตาม
ลำพัง¹

นอกจากนี้ โรงเรียนฝึกหัดครูของกรมศึกษาธิการก็สามารถที่จะส่งครูที่ได้รับการฝึกฝน
อบรมวิชาครูโดยตรง ออกมาสอนตามโรงเรียนต่าง ๆ ได้มากขึ้นพระสงฆ์จึงลดบทบาทในหน้าที่
ของครูลง² แต่โรงเรียนมูลศึกษาตามวัดต่าง ๆ ก็ยังคงเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ เป็นผู้สอนอยู่
เช่น เดิม กล่าวได้ว่าตลอดรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ คณะสงฆ์
ได้มีบทบาทต่อการศึกษาของชาติอย่างยิ่งทั้งในด้านการวางนโยบายการศึกษาและการดำเนิน
การศึกษาในหัวเมือง

การยกเลิกหลักสูตรมหามกุฏราชวิทยาลัย

เมื่อคณะสงฆ์ได้รับมอบหมายให้จัดการศึกษาในหัวเมืองนั้น กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
ได้ทรงระดมกำลังของพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถออกไปจัดการศึกษาตามหัวเมืองต่าง ๆ
เป็นผลให้การจัดการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัยเสื่อมลงไปเพราะกรรมการของมหามกุฏราช
วิทยาลัย

ศูนย์วิทยุทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กช. ร. 5 ศ. 12/8 หนังสือเจ้าพระยาวิเชียรตวงศ์วิไลกร เสนาบดีกระทรวง
ธรรมการ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5

² พาสนา กิจถาวร, "บทบาทของคณะสงฆ์ในการจัดการศึกษาหัวเมือง", (วิทยา
นิพนธ์ ปริญญาโทบัณฑิตแผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2524) หน้า 204 - 205.

ต้องจัดการศึกษาในหัวเมือง ไม่มีเวลา เหลือวแลถึงการวิทยาลัยกรรมการก็หลายรูปต้องเป็นผู้อำนวยการศึกษาในมณฑลหัวเมืองนั้นจนถึงคราวจะต้องประชุมหาหรือการในวิทยาลัยบางครั้ง ก็ไม่มีกรรมการจะประชุมให้ครบ เป็นองค์ประชุม¹

นอกจากนี้การจัดการสอบพระปริยัติธรรมจัดทุกปีแทน 3 ปี 1 ครั้ง ทำให้พระสงฆ์สามเณรไม่จำเป็นต้องหาโอกาสเข้าสอบในการสอบของมหาภูฏราชวิทยาลัย กรรมการสภามหาภูฏราชวิทยาลัยจึงเห็นพ้องกันว่าให้ส่งภิกษุสามเณรที่เรียนอยู่ในสำนักของมหาภูฏราชวิทยาลัยเข้าสอบในสนามใหญ่พร้อมกัน กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสจึงได้ทรงขอพระบรมราชานุญาตยุติการสอบของมหาภูฏราชวิทยาลัย ทั้งนี้เพื่อจะได้ "ลดหย่อนการวิทยาลัยที่เป็นภาระอันหนักลง คงไว้แต่ที่จะทำได้"² แสดงให้เห็นว่าการที่ต้องขอยกเลิกการสอบตามหลักสูตรของมหาภูฏราชวิทยาลัย เพราะคณะสงฆ์ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของมหาภูฏราชวิทยาลัย มีภาระหน้าที่รัดตัวจึงไม่สามารถดำเนินการได้ แต่เหตุผลที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ได้แสดงไว้ก่อนหน้าที่จะมีการขอลงการสอบของมหาภูฏราชวิทยาลัยได้แสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาของมหาภูฏราชวิทยาลัยต้องเสื่อมโทรมลง เป็นเพราะ "นักเรียนโทรมลง เอ็ง ไม่อดทนเหมือนนักเรียนดังแต่ก่อน... นักเรียนเข้าใหม่แต่เดี๋ยวนี้ เรียนหาประโยชน์ที่จะเข้าทำการในฆราวาสให้มีชื่อเสียงว่า เปนบาเรียนยิ่งกว่าจะคงทนอยู่ในพระศาสนา..."³

¹ ธรรมจักร เล่ม 7, หน้า 2225.

² ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ที่ 48/256 ลงวันที่ 10 กันยายน ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) อ้างถึงในประวัติมหาภูฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ หน้า 137 - 238.

³ กข. ร. 5 ศ. 3/37 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 13 พฤศจิกายน ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443)

นอกจากนี้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ยังมีความเห็นว่า วิธีการสอบแบบวิทยาลัยนั้น มีข้อเสียที่ว่า ผู้สอบจะใช้วิธีตัดศัพท์ หรือประโยคที่เห็นว่ายากทิ้งไป ไม่ยอมแปลโดยคะเนว่าได้คะแนนพอที่จะสอบได้แล้วก็พอ ทำให้ต่างกับหลักเกณฑ์ของการสอบแปลในสนามหลวงที่บางครั้งตัดศัพท์ตัวเดียวก็อาจตกได้¹ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เห็นว่ากรสอบแบบเก่านี้ผู้สอบมีความรู้แน่นกว่า การสอบแบบวิทยาลัย เพราะ การเรียนแบบเดิมหรือแบบคลาสสิก (classic) นั้น จะต้องเรียนอย่าง "ฝังชีวิตจรจัดใจ" ซึ่งกว่าผู้เรียนจะเรียนรู้ได้ก็ต้องใช้เวลานาน เป็นผลให้ผู้เรียนบวชอยู่ได้นาน ซึ่งในความคิดเห็นของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ และพระราชอาคณະชั้นผู้ใหญ่ เช่น สมเด็จพระวันรัตวัดสุทัศน์ เห็นว่าเป็นการเรียนชนิดที่ถูกต้อง² แต่การเรียนแบบวิทยาลัยซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เรียกว่า แบบโมเดิร์น (Modern) นั้น "เรียนเอาแต่รู้ใช้การ เปนประมาณ แลไมใครจะบวชอยู่ทนเหมือนดังเช่นผู้ที่เรียนอย่างเก่าด้วยปาก..."³ เพราะเมื่อเรียนจนมีความรู้ในภาษามคธบ้างและหนังสือไทยบ้างแล้วก็จะสึกออกไปทำการเลี้ยงชีพ โดยเฉพาะเมื่อหลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัยมีการเรียนภาษาอังกฤษ ก็ยิ่งทำให้ผู้เรียนได้เงินเดือนมากขึ้น เป็นเหตุให้นักเรียนที่เรียนแบบโมเดิร์นนี้บวชไม่ทน ดังจะเห็นได้จากจำนวนพระสงฆ์สามเณรบวชใหม่ของวัดบวรนิเวศ ในปี พ.ศ. 2442 มีจำนวน 60 เศษ แต่เมื่อออกพรรษาก็สึกไปเหลือเพียง 3 รูปเท่านั้น⁴ ความเห็นของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ในปัญหาเกี่ยวกับการสอบแบบเก่า กับแบบใหม่นี้ จะเห็นได้ว่าแตกต่างกับพระดำริของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสมาก เพราะทรงเห็นว่าการศึกษาที่ต้องยกเลิกการสอบของมหามกุฏราชวิทยาลัยนั้น เป็นเพราะพระสงฆ์สามเณรไม่นิยมการสอบโดยเขียนตอบ

¹ เรื่องเดียวกัน.

² กจข. ร. 5 ศ. 3/33 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ที่ 170/7064 ลงวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441)

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

เพราะยากกว่าการแปลด้วยปาก¹ ซึ่งคงเป็นเพราะความเคยชินของทั้งผู้เรียนและผู้สอน ที่เคยชินกับการสอนการสอบแบบเก่า เมื่อมีการสอบทั้ง 2 แบบจึงได้เลือกแบบที่ตนเคยชิน เพราะคุ้นเคยมากกว่า

สำหรับปัญหาเรื่องพระที่บวชไม่ทนสึกไปทำมาหาเลี้ยงชีพนี้ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแสดงความเห็นว่า การเรียนพระปริยัติธรรมนั้น ต้องใช้เวลานานมากในการเรียน เป็นเหตุให้ปลูกฝังผู้เรียนขึ้นมาไม่ทันกันและไม่ควรที่จะฉินให้พระสงฆ์สามเณรที่ไม่สมัครใจบวชต่อไป แต่ควรปรับปรุงวิธีการเรียนการสอนให้เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการและสภาพของผู้เรียนจะดีกว่า² จะเห็นได้ว่าพระดำริของพระองค์แสดงให้เห็นได้ว่าทรงเป็นที่ยึดติดอยู่กับความคิดแบบเก่า เช่น เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ทรงต้องการที่จะปรับปรุงการศึกษาของพระสงฆ์สามเณรให้ก้าวหน้า เพราะทรงเห็นประโยชน์ในการที่จะพัฒนาพระสงฆ์สามเณรให้เป็นผู้มีความรู้ ถึงแม้พระสงฆ์สามเณรเหล่านี้จะไม่ได้บวชอยู่ต่อไปเพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนาแต่ก็จะได้นำเอาความรู้ที่ตนมีอยู่ไปทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองต่อไป

ด้วยเหตุที่มีความขัดแย้งในความเห็นเรื่องการศึกษาของคณะสงฆ์แบบเก่ากับแบบใหม่นี้เอง รัชกาลที่ 5 จึงมีพระราชกระแสสั่งให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ร่างพระราชบัญญัติ นมัสการ เสด็จยังให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และพระราชาคณะทั้งปวงให้คิดแก้ไขการสอบพระปริยัติธรรมให้เป็นวิธีอย่างเดียวกัน³ ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ 5

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศ, หน้า 93.

² กจช. ร. 5 ศ. 3/33 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ที่ 170/7064 ลงวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441)

³ กจช. ร. 5 ศ. 3/37 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบบังคมทูล ที่ 185/4621 ลงวันที่ 14 ธันวาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2444)

นั้น ไม่ได้มีพระราชประสงค์จะให้มีการยกเลิกการสอบแบบมหามกุฏราชวิทยาลัย แต่ทรงต้องการจะให้การศึกษาแบบเก่า และแบบใหม่นี้ได้ปรับปรุงให้สอดคล้องกัน ทั้งนี้เพราะทรงเห็นถึงประโยชน์ของการจัดการสอบแบบมหามกุฏราชวิทยาลัยว่า ช่วยให้พระสงฆ์สามเณร ได้ฝึกวิธีการเขียนที่ถูกต้องทั้งภาษาไทย และภาษามคธ และไม่มีพระราชประสงค์ให้ผู้ที่เข้าสอบต่างวิธีกันเกิดการถกเถียงกัน แบ่งเป็นฝักฝ่ายว่า เป็น "บาเรียนในสนาม" บ้าง "บาเรียนวิทยาลัย" บ้าง จึงมี

พระบรมราชประสงค์จะให้วิธีแปลสอบไล่พระปริยัติธรรมเป็นอย่างเดียวกัน แก่ไขวิธีให้สมควรกับกาลสมัย จะควรผ่อนผันจัดการเข้าหาสถานใด แลแก้ไขเพิ่มเติม หลักสูตรในการสอบไล่ทั้ง วิธีให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ประการใด ให้พระคุณเจ้าทั้งปวงสันนิษฐาน คำริห์ตรวจสอบสวนดูแล้วถวายวิไลชานาแสดงความเห็น เรียงรูปมาให้แจ้ง¹

แต่พระราชปณิธานนี้ เมื่อร่างเสร็จแล้วโปรดให้ทูลเกล้าฯ² ในปีรุ่งขึ้น คือในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2445 กรมหมื่นนรินทรญาณวโรรสได้มีลายพระหัตถ์ขอให้เสนาบดีกระทรวงธรรมการกราบบังคมทูลขอจัดการสอบของมหามกุฏราชวิทยาลัย และส่งนักเรียนเข้าสอบในสนามใหญ่ทั้งหมด ดังได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชหัตถ์ เลขาแสดงความเสียดายที่การสอบแบบวิทยาลัยต้องเลิกไป เพราะทรงเห็นว่า

เรื่องนี้ออกจะเป็นการถอยหลังเข้าคลอง แต่ถ้าเป็นการจำเป็นที่จะลดหย่อนลงอย่างไรในการวิทยาลัยอันจะทำได้ ก็ต้องยอมให้จัดการเปลี่ยนแปลง แต่วิธีสอนอย่างวิทยาลัยยังเป็นวิธีอันดีมาก แต่เป็นเดินทางคนละทีกับที่เรียนอย่างเก่า ถ้าจัดการอย่างไรให้ใหม่แลเก่าเข้ากันได้ ถือเอาแต่ประโยชน์เป็นประมาณก็จะเปนการดีมาก...³

¹ กข. ร. 5 ศ. 3/37 ร่างพระราชปณิธาน เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ 5

² กข. ร. 5 ศ. 3/37 พระราชกระแสรัชกาลที่ 5 ตอบเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 14 ธันวาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2444)

³ พระราชหัตถ์ เลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ที่ 15/703 ลงวันที่ 2 ตุลาคม ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) อ้างถึงใน ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 138 - 139.

จากพระราชหัตถเลขาจะเห็นได้ว่า รัชกาลที่ 5 มีพระราชประสงค์ที่จะให้การสอบแบบเก่ากับแบบใหม่รวมเข้ากันได้ ซึ่งน่าจะเป็นผลดีกว่าการหันกลับไปใช้การสอบแบบเดิม แต่เพียงอย่างเดียว จะเห็นได้ว่าอุปสรรคในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในช่วงปี พ.ศ. 2411 - 2453 นั้น มาจากการที่พระสงฆ์ยังคงยึดติดอยู่ในวิธีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแบบเดิม และการขาดกำลังพระสงฆ์ชั้นผู้นำในการจัดการศึกษาให้แก่คณะสงฆ์ เมื่อต้องรับภาระในการจัดการศึกษาหัวเมืองให้แก่ประเทศ ก็เป็นผลให้การศึกษาคณะสงฆ์ต้องเสื่อมโทรมจนหยุดชะงักไป ที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งก็คือ ผู้นำในการจัดการศึกษาแบบใหม่ให้แก่คณะสงฆ์ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ คือ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส นั้น ยังมิได้มีอำนาจบังคับบัญชาคณะสงฆ์ได้เด็ดขาด เพราะนับแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์สิ้นพระชนม์ ลงในปี พ.ศ. 2442 นั้น มิได้มีการแต่งตั้งตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชขึ้นใหม่เลย จนสิ้นรัชกาลที่ 5 ซึ่งก็คงเป็นเพราะรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระประสงค์จะทรงตั้งกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่ติดขัดที่ว่ากรมหมื่นวชิรญาณวโรรสยังมีพรรษาอ่อนกว่าพระราชอาคันตุกะอื่น ๆ ดังนั้น กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสจึงไม่สามารถที่จะดำเนินการใด ๆ ได้ เพราะพระองค์ยังมีอำนาจบังคับบัญชาคณะสงฆ์ได้เด็ดขาด¹ ด้วยเหตุนี้ เมื่อทรงได้รับมหาสมณุตภิเชก ในปี พ.ศ. 2453 จึงได้ทรงเริ่มการปรับปรุงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เป็นระบบแบบแผนจนได้ถือ เป็นแบบฉบับของการศึกษาของคณะสงฆ์มาจนทุกวันนี้ ดังจะได้กล่าวรายละเอียดในบทต่อไป

ข. การจัดตั้งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นสถานการศึกษาของคณะสงฆ์ ฝ่ายมหานิกาย ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นมากำกับมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยมีกำเนิดมาจากมหาธาตุวิทยาลัย ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2432 ในรูปแบบของวิทยาลัยหรือสถานศึกษาชั้นสูงของพระสงฆ์ โดยพระราช

¹ นันทนา วัฒนสุข, "บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์"

คำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังได้กล่าวมาแล้วในเรื่องของมหาธาตุวิทยาลัย มหาธาตุวิทยาลัยได้ดำเนินการสอนปรียัติธรรมโดยมีการศึกษาแบ่งเป็น 2 แผนก คือ การศึกษาพระปรียัติธรรมแบบเดิม ใช้วิธีการเรียนการสอนแบบที่เคยใช้มาแต่โบราณ กับแบบใหม่ใช้ตามหลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัย¹ ซึ่งตามรายงานของ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ก็ได้กล่าวถึงการที่มหาธาตุวิทยาลัยใช้วิธีการเรียนการสอนแบบมหามกุฏราชวิทยาลัยว่า

ในการที่สอบไล่ตามวิธีเขียนนี้ พวกอาจารย์ยินดีเห็นชอบด้วย... แต่ขัดข้องอยู่ด้วย (นักเรียน) ไม่ชำนาญหนังสือไทยจึง เข้าสอบไล่ไม่ได้ต้อง เรียนหนังสือไทย เข้าหาข้างนำสืบไป... แต่ในเวลาที่มีมหาธาตุวิทยาลัยต้องจัดเป็น 2 แผนก อยู่จะทำให้เป็นไปเหมือนอย่าง มหามกุฏราชวิทยาลัยนั้นไม่ได้ ด้วยขัดข้องที่ยังไม่มีพระสงฆ์ที่จะเป็นครูได้ ต้องอาศัยครูพวก อาจารย์นี้ไปก่อน ค่อยจัดการผ่อนไปทีละเล็กทีละน้อยจึงจะได้²

หลังจากที่มหามกุฏราชวิทยาลัยได้จัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์โดยใช้หลักสูตรแบบใหม่ ที่เรียกว่าแบบมหามกุฏราชวิทยาลัยแล้ว มหาธาตุวิทยาลัยซึ่งเป็นสถานศึกษาชั้นสูงของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายก็ได้จัดดำเนินการศึกษาตามแบบของมหามกุฏราชวิทยาลัยด้วย แต่ยังคงจัดการศึกษาเป็น 2 แผนก คือ มีทั้งการเรียนการสอนพระปรียัติธรรมแบบเดิม และแบบใหม่คู่กันไป เนื่องจากยังมีข้อขัดข้องเกี่ยวกับการหาครูผู้สอนตามหลักสูตรใหม่ จึงไม่สามารถจะจัดการศึกษาให้มีแต่แบบใหม่ดังเช่น มหามกุฏราชวิทยาลัยได้

การจัดการศึกษาของมหาธาตุวิทยาลัยก่อนการสถาปนาให้เป็นมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอยู่ในความจัดการดูแลของสมเด็จพระวันรัต (ฑิต อุทโย) ซึ่งขณะนั้นมีสมณศักดิ์เป็น พระธรรมเจดีย์ ทำหน้าที่เป็นผู้บัญชาการบำรุงรักษาการทั่วไป ในมหาธาตุวิทยาลัยใน

¹ กจช. ร. 5 ศ. 3/33 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ที่ 53/11294 ลงวันที่ 26 มีนาคม ร.ศ. 112(พ.ศ. 2436) และประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ หน้า 73

² เรื่องเดียวกัน.

ตำแหน่งอุปนายก¹ และเป็นผู้ที่ได้สร้างความสำเร็จด้านการศึกษาให้แก่มหาธาตุวิทยาลัยและมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในสมัยที่ท่านเป็นอธิบดีสงฆ์ของวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2432 - 2466* การจัดตั้งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนี้เกิดขึ้นจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีพระราชประสงค์จะให้ เป็นสถานศึกษาชั้นสูงของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายให้คู่กันกับมหามกุฏราชวิทยาลัย ดังข้อความตอนหนึ่งในพระราชเสาวนีย์ว่า

คือจะทำศาลาบอกหนังสือพระให้เป็นคู่กับศาลาบอกหนังสือที่วัดบวรนิเวศที่ให้ชื่อว่า มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นส่วนธรรมยุติกา ที่นี้จะสร้างขึ้นสำหรับส่วนของพระมหานิกายจะให้ชื่อว่า มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย²

ประจวบกับในวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2437 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศทิวังคดลง รัชกาลที่ 5 มีพระราชปรารภว่า โดยราชประเพณีที่มีมาแต่ก่อน จะต้องจัดสร้างพระเมรุมาศขนาดใหญ่ขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมศพการทำพระเมรุนั้น เป็นการสิ้นเปลือง

¹ กจช. ร.5 ศ. 5/2 ฎีกาที่ 1 ชื่อว่า พระราชบัญญัติ เป็นประเพณีสำหรับมหาธาตุวิทยาลัย ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435) และชนิด อยู่โพธิ์, ตำนานสมณศักดิ์สมเด็จพระวันรัตในสมัยรัตนโกสินทร์, หน้า 11.

การดำเนินงานของมหาธาตุวิทยาลัย เป็นลักษณะเดียวกับมหามกุฏราชวิทยาลัย คือ มีกรรมการสภาของมหาธาตุวิทยาลัย ประกอบด้วยนายก อุปนายก และกรรมการทั้งฝ่ายบรรพชิต และคฤหัสถ์

* แต่เมื่อท่านชราลงมาก สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้โปรดให้สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) ซึ่งขณะนั้นเป็นพระศรีวิสุทธิวงศ์เป็นผู้จัดการดูแลการศึกษาและงานเจ้าอาวาสของวัดมหาธาตุแทน

² ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย..., พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงหม่อมเจ้าประภากร พระราชปรารภถึงเรื่องการใช้คำว่า สังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัย, หน้า 76.

ทั้งพระราชทรัพย์ และกำลังผู้คน เป็นอย่างมากไม่เป็นประโยชน์ เพราะเป็นการสร้างขึ้นสำหรับใช้งานเพียงชั่วคราวเท่านั้น¹ จึงโปรดให้มีการก่อสร้างถาวรวัตถุ เรียกว่า สังฆิกเสนาสน์ ราชวิทยาลัย ขึ้นในวัดมหาธาตุบริเวณต่อกับสนามหลวง เพื่อให้เป็นสถานที่ศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูงของพระสงฆ์สามเณรฝ่ายมหานิกาย ถ้าหากมีงานพระศพที่จะต้องปลุกพระ เมรุใหญ่ในท้องสนามหลวง ก็จะต้องพระศพที่สังฆิกเสนาสน์นี้ แม้แต่งานพระบรมศพของพระองค์ก็โปรดให้ทำเช่นนั้น² การก่อสร้างสังฆิกเสนาสน์นี้ โปรดให้พระเจ้านั่งยาเธอ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นผู้ออกแบบโดยสร้างเป็นศิลปกรรมแบบตะวันตก มีหลังคาเป็นยอดปราสาท 3 ยอด ซึ่งจะได้คู่กันกับตึกที่เรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัยซึ่งสร้างแบบตะวันตก³ ในการก่อสร้างสังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัยนี้ได้โปรดพระราชทาน พระราชทรัพย์ในการก่อสร้างเป็นเงิน 5,400 ชั่ง และมีการวางศิลาฤกษ์ในวันที่ 13 กันยายน ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)*

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, หน้า 236 - 237.

² "ประกาศพระราชปรารภในการก่อสร้างพระฤกษ์สังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัย", ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 13 ลงวันที่ 20 กันยายน ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439).

³ กจช. ร. 5 ศ. 5/4 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบบังคมทูลขอพระราชทานครูสอนภาษาอังกฤษและสันสกฤต ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

* การสร้างสังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัยนี้ ไม่เสร็จในสมัยรัชกาลที่ 5 เพราะติดขัดด้วยกระเบื้องมุงหลังคาที่สั่งทำมาจากเมืองจีนทำเข้ามาผิดแบบ การสร้างสังฆิกเสนาสน์ฯ จึงค้างมาแล้วเสร็จในรัชกาลที่ 6 และมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปเช่น ไม่มีปราสาทยอดทั้ง 3 และได้ใช้เป็นหอสมุดสำหรับพระนครแทนการเป็นสถานที่เรียนของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ดังพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5

การจัดการเล่าเรียนในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนี้ ปรากฏว่า เกิดปัญหาอยู่หลายประการ จนไม่อาจดำเนินการให้เป็นไปได้ด้วยดี ดังที่เคยกล่าวถึงมาแล้ว ด้วยเหตุนี้ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส จึงต้องทรงรับจัดการการศึกษาให้เป็นแบบแผนเดียวกับมหามกุฏราชวิทยาลัย¹ โดยทรงรับจัดรูปแบบการศึกษาเฉพาะฝ่ายคันถธุระเท่านั้น โดยจัดให้มีวิธีการเรียน การสอบ เช่นเดียวกับมหามกุฏราชวิทยาลัยทุกประการ แต่เน้นให้มีการเรียนพระวินัย เพื่อให้ความประพฤติของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายเรียบร้อยขึ้น นอกจากนี้ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ยังทรงใช้หลักการว่า "คิดจะใช้คนหนุ่มทำการ" และ "พยายามปลุกใจพระมหานิกายให้หาญในการสโมสรม" เนื่องจากมหาธาตุวิทยาลัยมีปัญหาในเรื่องตัวบุคคลที่จะดำเนินการจัดการศึกษาว่า "ไม่มีผู้สามารถมีน้ำใจที่จะจัดรูปการใหม่ในหมู่พระมหานิกาย เพราะผู้น้อยไม่กล้าออกความเห็นใน เวลาประชุมสุดแต่พระผู้ใหญ่จะว่าประการใดก็เห็นคล้อยตาม"²

ส่วนการศึกษารูปสนาธุระนั้น กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสไม่ทรงรับที่จะจัดการเพราะเป็นวิชาที่ไม่มีหลักจะสอบได้ แต่เนื่องจากเป็นส่วนการศึกษาที่มีอยู่ในฝ่ายมหานิกาย จึงขอให้ เป็นหน้าที่ของสมเด็จพระพุทธาจารย์ และสมเด็จพระวันรัตน์³ แต่ต่อมาในวันที่ 20 ตุลาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439) เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลว่า การสอน รูปสนาธุระนั้นไม่ได้เป็นไปตามคำสอนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กลับประพฤติปฏิบัติไปในทางที่ผิด ความจริง เช่น มีการบอกตัวห่วยกันจึงของการที่จะจัดการศึกษาฝ่ายรูปสนาธุระในคณะมหานิกาย⁴ นอกจากนี้ การจัดการศึกษาของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายนี้ยังมีปัญหาที่เกิดขึ้นภายหลัง จากการตั้งเป็นมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอีก คือ การศึกษาไม่ก้าวหน้าขึ้นเท่าที่ควร ถึงแม้

¹ กช. ร. 5 ศ. 5/6 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ราช เลขธิการ ที่ 77/4797 ลงวันที่ 13 ตุลาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

² เรื่องเดียวกัน .

³ เรื่องเดียวกัน .

⁴ กช. ร. 5 ศ. 5/7 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ที่ 82 ลงวันที่ 20 ตุลาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสจะได้เข้าไปช่วยจัดการการศึกษาให้แล้ว แต่การศึกษาของพระสงฆ์ มหานิกายในมหาธาตุวิทยาลัย หรือนามใหม่ว่า มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยก็กลับร่วงโรยลง จนในที่สุดก็กลับไปใช้วิธีการฝึกสอนอย่างเดิม ซึ่งสาเหตุที่การศึกษาของพระสงฆ์มหานิกายที่ ร่วงโรยลงนี้ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงวิจารณ์ว่า เป็นเพราะพระที่เข้าสอบมีความรู้อ่อน และการขยายการฝึกสอนออกไปทำไม่ได้¹ ด้วยเหตุนี้ การศึกษาของมหาธาตุวิทยาลัยจึง เป็นไปตามแบบแผนเดิม

นอกจากเหตุผลที่กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้ทรงวิจารณ์ถึงอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการ จัดการศึกษาของมหาธาตุวิทยาลัยแล้ว ก็ยังมีสาเหตุที่ทำให้การศึกษาของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ต้องประสบอุปสรรคอีก 2 ประการ คือ

1. การขาดแคลนครูผู้สอน และผู้นำในการจัดการการศึกษา ปัญหานี้ได้เกิดขึ้นใน มหาธาตุวิทยาลัยในปี พ.ศ. 2443 เมื่อรัชกาลที่ 5 โปรดให้สร้างวัดเบญจมบพิตรขึ้นนั้นได้ให้ พระสงฆ์สามเณรจากวัดมหาธาตุไปจำพรรษาที่วัดเบญจมบพิตร โดยให้สมเด็จพระวันรัต (ตืด อุทโย) คัดเลือกพระภิกษุสามเณรในวัดมหาธาตุจำนวน 33 รูป เท่าจำนวนปีในรัชกาลขณะนั้น ไปประจำอยู่ที่วัดเบญจมบพิตร เป็นผลให้พระภิกษุสามเณรที่เป็นครู อาจารย์ และนักเรียนใน มหาธาตุวิทยาลัยต้องลดน้อยลงไป จนถึงกับเกิดการขาดแคลนโดยเฉพาะครูในมหาธาตุวิทยาลัย ขึ้น ตามบันทึกของสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) ซึ่งในเวลานั้นยังเป็นสามเณร เอง เปรียบ 4 ประโยค ว่า ในปี พ.ศ. 2444 มหาธาตุวิทยาลัยมีครูอยู่เพียง 2 รูปเท่านั้น คือ ตัวท่านเองและพระมหาหัน ส่วนนักเรียนมีอยู่เพียง 6 รูปเท่านั้น² ด้วยเหตุนี้จึง เป็นผลให้ การศึกษาในมหาธาตุวิทยาลัยต้องหยุดชะงักไป และไม่เจริญเท่าที่ควร

¹ ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ลายพระหัตถ์ ถึงเจ้าพระยา ภาสกรวงศ์ ที่ 57/301 ลงวันที่ 8 ตุลาคม ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444).

² ธนิต อนุโพธิ์, ตำนานสมณศักดิ์สมเด็จพระวันรัตในสมัยรัตนโกสินทร์, หน้า 73 -

2. ความยึดติดในค่านิยมเก่าของคณะสงฆ์ พระสงฆ์ส่วนใหญ่ในขณะนั้นมักจะเป็นผู้ที่ยึดมั่นในค่านิยมที่ต้องเคารพยำเกรงผู้อาวุโส พระสงฆ์ชั้นผู้น้อยจะไม่กล้าออกความเห็นใด ๆ ต้องคอยทำตามความคิดเห็นของพระเถระชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นผลเสียต่อการที่จะคิดริเริ่มในการจัดการศึกษาในรูปแบบใหม่ของคณะสงฆ์เป็นอย่างมาก ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในเรื่องนี้ คือ ข้อเสนอของ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ที่เสนอให้ถวายพระราชปุจฉาของรัชกาลที่ 5 เกี่ยวกับการให้พระราชอาชญาแสดงความคิดเห็นในเรื่องการสอบพระปริยัติธรรมแบบเดิม กับแบบใหม่ (แบบวิทยาลัย) ให้เป็นระเบียบเดียวกัน ในปี พ.ศ. 2444 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เห็นว่าถ้าให้พระราชอาชญาถวายวิสัชนาโดยการประชุมพร้อมกัน คงมีผู้ที่ไม่กล้าออกความคิดเห็น เพราะเกรง "ผู้ใหญ่" จึงควรให้มีการวิสัชนาเรียงรูปตึก¹ จะเห็นได้ว่าการแสดงความคิดเห็นในหมู่คณะสงฆ์นั้น ยังไม่เป็นไปอย่างมีเสรีภาพ ดังนั้น ถึงแม้จะมีพระสงฆ์บางรูปที่สนใจในการจัดการศึกษา ก็ไม่สามารถที่จะแสดงความสามารถของตนได้โดยเฉพาะในหมู่พระสงฆ์มหานิกาย มีแต่พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกเท่านั้น ที่มีกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเป็นเจ้าคณะใหญ่ของคณะธรรมยุติกที่ทรงเป็นผู้ริเริ่มดำเนินการต่าง ๆ เกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างเต็มที่แต่เพียงพระองค์เดียว เพราะทรงมีฐานะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติก นอกจากนี้ในระหว่างปี พ.ศ. 2442 - 2453 ก็ทรงทำหน้าที่บังคับบัญชาการคณะสงฆ์มาโดยตลอดแม้จะไม่ได้มีการแต่งตั้งให้ทรงดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพรสังฆราชก็ตาม ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงเป็นผู้ดำเนินการจัดการศึกษาและการบริหารของคณะสงฆ์อย่างเต็มที่ ถึงแม้ว่าจะมีพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายที่มีความรู้ความสามารถแต่ก็ไม่กล้าที่จะแสดงความสามารถของตนให้ปรากฏ ดังที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับสมเด็จพรวันรัต (ฑิต) ที่ได้ทรงแต่งหนังสือ "มูลน้อยอาศัยมูลใหญ่" ขึ้นเพื่อใช้ในการศึกษาภาษาบาลี หนังสือเล่มนี้ท่านได้แต่งเป็นภาษาไทย โดยเก็บความจากคัมภีร์มูลกัจจายน์ โดยอธิบายเป็นข้อความภาษาไทยสั้น ๆ โดยนำศัพท์ที่แจกเป็นตัวอย่างจากคัมภีร์ลัททพินทุ ท่าน

¹ กช. ร. 5 ศ. 3/37 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ ที่ 185/4621 ลงวันที่ 14 ธันวาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2444)

เรียงลำดับตั้งแต่นาม อาชยาต กิตก์ ลมาส ตทริต เป็นลำดับไปจนถึงการก คือวิธีสัมพันธ
 ยกเอาสนธิไปเรียนในภายหลัง "ซึ่ง เป็นการเปลี่ยนวิธีเรียนจากแบบเก่า เป็นการทดลองดูว่า
 จะได้ผลหรือไม่"¹ นับเป็นความคิดริเริ่มที่ดีในการเปลี่ยนวิธีการเรียนภาษาบาลีที่ากมาใช้
 แบบใหม่บ้าง แต่หนังสือนี้มิได้พิมพ์เป็นเล่ม มีแต่พระเณรที่สนใจมาคัดลอกไปใช้ ซึ่งกรมหมื่น
 วชิรญาณวโรรสก็เคยขอไปทอดพระเนตร และนายธนิธ อยุธยา ได้ให้ข้อสังเกตว่า ศัพท์และ
 จำนวนอธิบายในหนังสือมูลน้อยอาศัยมูลใหญ่ กับหนังสือบาลีไวยากรณ์ ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของ
 กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส มีลักษณะคล้ายคลึงกัน

ต่อมาอีกหลายปีได้มีผู้เอาหนังสือมูลน้อยอาศัยมูลใหญ่นี้ไปตีพิมพ์ แต่เนื่องจากมีที่ผิด
 พลาดมาก สมเด็จพระวันรัต (จิต) จึงเรียกเก็บหนังสือนี้ เหตุผลที่ท่านไม่ยอมให้ทำหนังสือนี้
 ออกใช้อีกประการหนึ่ง คือ ขณะนั้น ได้มีการใช้หนังสือบาลีไวยากรณ์ของกรมหมื่นวชิรญาณ
 วโรรสเป็นแบบเรียนบาลีของคณะสงฆ์แล้ว สมเด็จพระวันรัต (จิต) จึงไม่ยอมให้ใช้หนังสือ
 "มูลน้อยอาศัยมูลใหญ่" เพราะท่านมีเหตุผลว่า "จะเป็นการแข่งบารมีลูกเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน
 ไม่เป็นการสมควร"² สมเด็จพระวันรัต (จิต) จึงให้นำหนังสือ "มูลน้อยอาศัยมูลใหญ่" ไป
 ทิ้งลงสระน้ำพิทยนิภา* หนังสือเล่มนี้กว่าจะมีการตีพิมพ์ออกมาใช้ก็เป็นระยะเวลาต่อมาอีก เกือบ
 50 ปีต่อมา** เรื่องหนังสือมูลน้อยอาศัยมูลใหญ่นี้ ถึงแม้จะเป็นเรื่องเล่ากันมาในบรรดาศิษย์
 ของสมเด็จพระวันรัต (จิต) ไม่มีหลักฐานยืนยันแน่นอน แต่ก็แสดงให้เห็นว่า พระสงฆ์ส่วนใหญ่ยัง
 มีความคิดที่เป็นแบบเก่าอยู่มาก คือยังคงยึดมั่นอยู่ในเรื่องชาติวุฒิการถือยศฐาบรรดาศักดิ์ซึ่งเป็นผล

¹ ธนิธ อยุธยา, ตำนานสมณศักดิ์สมเด็จพระวันรัตในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า

49 - 50.

² เรื่องเดียวกัน.

* สระพิทยนิภาตั้งอยู่ทางตะวันตกของอาคารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แต่ปัจจุบัน
 ถมเสียแล้ว

** ได้รับการตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2513

เสียทำให้ไม่มีการคิดริเริ่มใด ๆ ยึดถือแต่สิ่งที่ปฏิบัติกันมาเป็นธรรมเนียม

อุปสรรคเหล่านี้ เป็นผลให้การศึกษาของคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร และยังคงใช้รูปแบบการจัดการศึกษาตามแบบเดิมไปตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 8 จะไปมีการรื้อฟื้นความคิดที่จะจัดการศึกษาของมหาธาตุวิทยาลัยให้เป็นสถานการศึกษาชั้นสูงตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2490 และใช้ชื่อสถาบันว่า มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยตามที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในระยะเวลา พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2453 นี้ จัดได้ว่าเป็นช่วงระยะที่สำคัญยิ่งของการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เพราะมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงวิธีการเรียน หลักสูตร วิธีการสอบวัดผลในการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นอย่างมาก ภายใต้การนำของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทั้งยังเป็นเวลาที่สำคัญของการวางรากฐานการศึกษาของชาติในด้านปรัชญาการศึกษา คือ มีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดในการจัดการศึกษาของชาติจากการเรียน เพื่อให้รู้หนังสือ เข้ารับราชการมา เป็นการอบรมฝึกเรียนโดยอาศัยแนวทางพุทธปรัชญา ซึ่งเป็นเหตุให้ต้องนำคณะสงฆ์เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาหัวเมือง การศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิมจึงต้องมีการปรับปรุงให้สอดคล้องกับการศึกษาของชาติ นอกจากนี้การปรับปรุงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ก็ยัง ให้ผลดีต่อการปกครองของคณะสงฆ์ แต่การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในรัชกาลที่ 5 นี้ มีอุปสรรคหลายประการ จนต้องยกเลิกการจัดการศึกษาแบบใหม่หันไปใช้การสอบพระปริยัติธรรมแบบเดิม แต่ก็แสดงให้เห็นว่ามีการริเริ่มวิธีการจัดการศึกษาแบบใหม่ขึ้นในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์แล้ว ซึ่งไม่เคยมีการเปลี่ยนแปลงมาเลยนับแต่สมัยโบราณมา และจะเป็นแนวทางในการจัดตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูงของคณะสงฆ์ในระยะเวลาต่อมา โดยใช้สถาบันการศึกษาที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ คือ มหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นหลักจนสถาบันทั้ง 2 จะได้ถูกก่อตั้งเป็นมหาวิทยาลัยของคณะสงฆ์มาจนถึงปัจจุบันนี้